

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**УНІФІКУВАННЯ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В КРАЇНАХ ІЗ РІЗНИМИ ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ**

Практичний посібник

Київ–2023

*Видатним лицарям криміналістики та
судової експертології – професорам
Іщенку А. В., Лисиченку В. К. та Сегаю М. Я.
присвячується ця праця*

**УНІФІКУВАННЯ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В КРАЇНАХ ІЗ РІЗНИМИ ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ**

Практичний посібник

Практичний посібник схвалено та рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ України (протокол від 24.10.2023 № 13)

За загальною редакцією:

Красюка І. П., к.ю.н. (МВС України);
Кримчука С. Г., д-ра філос. в галузі права (ДНДЕКЦ МВС України);
Ткаченко Н. М., к.ю.н. (Міністерство юстиції України);
Чернявського С. С., д.ю.н. (НАВС);
Чечіля Ю. О., д-ра філос. в галузі права (УкрНДІСТСЕ СБУ)

Рецензенти:

Вашук О. П., д.ю.н. (НУ «Одеська юридична академія»);
Когутич І. І., д.ю.н. (Львівський НУ імені І. Франка);
Пиріг І. В., д.ю.н. (Дніпропетровський ДУВС);
Юсупов В. В., д.ю.н. (НАВС)

Автори:

Полтавський А. О. (вступне слово авторів; розділи 1, 2 у співавт., 3–6;
загальні висновки, післямова);
Нечеснюк М. В. (розділи 1, 2 у співавт.)

Полтавський А. О., Нечеснюк М. В. Уніфікування судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами : практич. посібник / за заг. ред. Красюка І. П., Кримчука С. Г., Ткаченко Н. М., Чернявського С. С., Чечіля Ю. О. Київ : НАВС, 2023. 120 с.

У практичному посібнику висвітлено питання уніфікування процесів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами на рівні Конвенцій ООН та Європейського Союзу щодо протидії різним видам злочинів, Уставів військових і кримінальних трибуналів, спеціальних судів, модельних законів, міжнародних стандартів, кращих практичних керівництв тощо.

Розраховано на співробітників державних спеціалізованих установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, безпекових органів, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників Національного агентства акредитації України, наукових і науково-педагогічних працівників, студентів і слухачів, аспірантів й ад'юнктів, докторантів закладів вищої освіти. Рекомендується для використання при проведенні акредитування установ, що здійснюють судово-експертне забезпечення правосуддя, здійсненні їх (установ) аудитів.

**Вітальне слово
першого керівника Експертної служби МВС України (1997–2013 р.р.),
кандидата юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України,
генерал-лейтенанта міліції у відставці
Івана Прокоповича КРАСЮКА**

Шановні колеги, друзі!

30 березня 1922 року Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) затвердив нові штати Головного управління робоче-селянської міліції (наказ № 446), відповідно до яких у відділі карного розшуку було утворено науково-технічний підрозділ у складі двох відділень – статистичного та реєстраційно-дактилоскопічного з базуванням в місті Харкові. Окрім того, науково-технічні підрозділи було організовано в інших регіонах України. Так, у Кримській Автономній Соціалістичній Радянській Республіці було створено дактилоскопічне бюро при відділі карного розшуку НКВС Криму в місті Сімферополі, завданням якого була виключно реєстрація затриманих

злочинців. За причини важкого матеріального стану в республіці науково-технічний підрозділ 31 жовтня 1922 року був скорочений зі збереженням функціонування центрального реєстраційно-дактилоскопічного бюро та фотохімічної частини, що реорганізувалася у фотохімічний відділ (наказ № 47).

3 серпня 2023 року в структурі відділу карного розшуку Головного управління міліції УСРР (Головміліції) НКВС утворено науково-технічний кабінет (наказ № 178), який очолив знаний в наступному криміналіст О. А. Єлисеєв, а консультантом цього кабінету став відомий судовий медик М. С. Бокаріус. Штатна чисельність кабінету становила вісім осіб. У ньому було введено посади завідувача, помічника завідувача, реєстратора-дактилоскопа, завідувача фотолабораторії, фотолаборанта, завідувача столу розшуку та діловода. Вже у жовтні того ж року кабінет був перетворений у науково-технічний підрозділ відділу карного розшуку Головміліції.

Фактично з тих часів і почалася 100-річна історія розбудови Експертної служби МВС України в її нинішньому стані.

У радянські часи відбувалося актуалізування криміналістичних знань в рамках започаткованої наприкінці XIX століття науки криміналістики, до предмету якої відносяться: розроблення, систематизування прийомів і методів організації, планування розслідування злочинів, прийомів і методів виявлення, фіксування та використання доказів; розроблення наукових методів дослідження речових доказів; розроблення, вдосконалення засобів криміналістичної реєстрації та розшуку злочинців. Ці процеси відбувалися на тлі важких часів відбудови країни після громадянської війни, Другої світової війни, тяжезних післявоєнних часів.

До розпаду СРСР у 1991 році науково-технічні підрозділи було переформатовано в окремі регіональні експертно-криміналістичні підрозділи із централізованим управлінням на рівні МВС України із певними кадровим потенціалом і технічним оснащенням відповідно до стану науково-технічного прогресу того періоду.

За часів незалежності експертно-криміналістичні підрозділи МВС України у 1998 році були реформовані в центральний та територіальні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри з їх об'єднанням у 2000 році в утворену Експертну службу МВС України.

У 2002 році ДНДЕКЦ МВС України стає першим експертним закладом в Україні – членом Європейської мережі криміналістичних установ (ENFSI), яка визнана Європейською комісією монопольною організацією у сфері криміналістики та судової експертизи в Європейському Союзі. В той же час розпочинаються процеси акредитування лабораторій Експертної служби у центрі та на місцях відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 (2002 рік), як криміналістичних (експертних) лабораторій, що проводять експертування об'єктів, які мають або можуть мати судову значущість. На сьогодні усі підрозділи Експертної служби МВС України отримали Атестати про акредитацію. Окрім того, розпочалося акредитування лабораторій

відповідно до вимог ще одного із міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 як установ, що, у т. ч., проводять збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання до експертування) слідів рук і біологічних слідів людини із забезпеченням функціонування автоматизованих банків даних дактилоскопічної та генної інформації (2018 рік).

Акредитування лабораторій Експертної служби МВС України вимагає постійного поліпшування професійної діяльності структурних підрозділів. Кожен рік відбуваються зовнішні аудити якості надання заявлених послуг, раз на п'ять років – повторне акредитування.

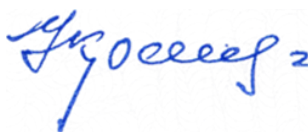
Із 2012 року та до сьогодні Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) розробляє й оприлюднює стандарти щодо збирання та експертування об'єктів, які мають або можуть мати судову значущість. Це у свою чергу тягне за собою необхідність удосконалення систем управління якістю лабораторій, що є безперервним процесом. Акредитування криміналістичних установ України на відповідність міжнародним стандартам ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 набуває особливої значущості під час документування військових злочинів Російської Федерації для представлення доказів їх здійснення в міжнародних судах.

На шляху розвинення та вдосконалення Експертна служба спиралася на думку наукової спільноти, серед яких традиційно бажаними учасниками найважливіших науково-практичних заходів, що проводилися службою, були такі корифеї криміналістики та судової експертології, як А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, М. Я. Сегай, пам'яті яких присвячена ця праця.

Прийміть мої щирі вітання з нагоди століття утворення першого експертно-криміналістичного підрозділу органів внутрішніх справ України із побажаннями працівникам Експертної служби МВС України не зупинятися на досягнутому, здійснення всіх планів, успіхів у професійній діяльності, натхненної праці на благо держави та народу в цей нелегкий час для України.

Разом ми переможемо! Слава Україні!

Із глибокою повагою

Іван КРАСЮК

сит декрет, постановление и отдельное представление в письменном виде
возражений по конкретным пунктам или отдельным моментам вносимого вопро-
са или представления.

г/Проекты декретов и постановлений, а равно проекты постановлений по
отдельным вопросам, вносимым в СНК, УЭС и МСНК, должны быть напечатанными по
форме, как-то - первые на полулисте, вторые на четверти и иметь ясную фор-
мулировку и точную редакцию, что удостоверяет глава Народного Комиссара
или его заместителя.

2. Рекомендуются ведомствам и учреждениям вопросы не принципиального
характера и не общегосударственного значения разрешать самостоятельно или
междуведомственным порядком, внося такое же в СНК, УЭС и МСНК лишь в случаях
крайних затруднений или серьезных разногласий.

3. Вносимые ведомствами, проектами декретов и постановлений, а также
всякого рода представления, подлежащие рассмотрению СНК, УЭС и МСНК в по-
вестку очередного заседания лишь в том случае, если они представлены в
Управление Делами СНК. не позже, как за три дня до заседания.

ПРИМЕЧАНИЕ: Вопросы особо срочные, поступившие после указанного в сей
статье срока, включаются в повестку по особому распоряже-
нию ПредСНК или УЭС.

4. Несоблюдение в целом или в отдельных частях настоящего циркуляра
предоставляет право Управлению Делами СНК не принимать представлений ве-
домств и учреждений к производству и возвращать обратно.-

Подлинное за надлежащими подписями.

§ 7.

На экономических соображениях в целях сокращения штатов Главное Управ-
ление Милиции и Розиска с 1 августа с.г. реорганизуется в одно Управление-
Главное Управление Милиции и Розиска УССР.

§ 8.

§ 3 приказ по ЕКВД № 162 в части касающейся штатов Управления Милиции
и Розиска отменяется.

§ 9.

Штат Главного Управления Милиции и Розиска УССР.

Наименование должностей	Количество лиц	Примечание
Начальник Милиции и Розиска	1	
Помощник Начальника	2 x/	x/1 по Ро- анску 1 по Милиции
Крисконсульт	1	
	4	
ПОЛИТИСПЕКЦИЯ		
Главполитинспектор	1	
Пом. Главполитинспектора	1	
Инструктора	2	
Шифровальщик	1	
Инспектор разведной	1	
	6	
СЕКРЕТАРИАТ		
Секретарь	1	
Заведующий столами	2	
Чертежник	1	
Машинисток	9	
Регистраторы-журналисты	2	
Перописчик	1	
	16	

ОТДЕЛ МИЛИЦИИ.

Во главе Отдела стоит Помощник Начальника Милиции и Розиска

Инспектора 5

Один из них старший.

ОРГАНИЗАЦ. УЧЕТНОЕ ОТДЕЛЕНИЕ.

Начальник Отделения 1

Помощник Начальника 1

3 статистик 1

3

ОТДЕЛЕНИЕ СЛУЖБЫ МИЛИЦИИ.

Начальник Отделения 1

Помощник Начальника 1

Делопроеводитель 1

3

АРТИЛЛЕРИЙСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ.

Начальник Отделения 1

Пом. Нач. /он же оружейный техник/ . . . 1

2

ОТДЕЛЕНИЕ КОМАНДНОГО СОСТАВА.

Начальник Отделения 1

Помощник Начальника 1

2

ВСЕГО В ОТДЕЛЕ 41

ОТДЕЛ УГОЛОВНОГО РОЗЫСКА.

Во главе Отдела стоит Помощник Начальника Милиции и Розиска.

Инспекторов 7

" секретных 3

10

ОРГАНИЗАЦ. ИНСПЕКТОР. ОТДЕЛЕНИЕ.

Начальник Отделения 1

Помощник Начальника 1

Инструктор-Ревизор 3

Информатор-статистик 1

Зав. личным составом периферии 1

Делопроеводитель 1

8

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ КАБИНЕТ.

Заведывающий кабинетом 1

Помощник Заведывающего 1

Регистратор-дектилоскоп 1

Завед. фотолабораторией 1

Фотолаборант 1

Заведующий столом розыска 1

Делопроеводитель 2

8

7

ПИТОМНИК СОБАК-ИЩЕК.

Завед. Питомником	4
Помощник	1
Дрессировщик-инструктор	3
Кочевар-уборщик	4

	6

ВСЕГО В ОТДЕЛЕ 22

ВСЕГО В УПРАВЛЕНИИ 72 ч.

Предлагается Главному Управлению милиции и Розиска в срочном порядке распределить наличный штат сотрудников по должностям применительно к новым штатам с указанием лиц подлежащих увольнению по сокращению штатов.

§ 10

Тов. ХАНТИН Н.К. - инспектор 2-го Отделения АРО с 1 августа откомандирован в распоряжение Нач-ка Подольского Губрозиска для назначения на соответствующую должность и с означенного числа исключается из списков сотрудников и денежного довольствия по Комисариату.

Основание: Выписка из приказа № 177 § 1.

И. Кур по приказу

ЗАМНАР КОМЕНУДЕЛ /ЧЕРЛОМЧАКЕВИЧ/

УПРАВЛЯЮЩИЙ ДЕЛАМИ /ЧАПЫГИН/

С подлинным верно:

Делепроизводитель

Тадеев

ЗМІСТ

	Вступне слово авторів	12
1	Види правових систем. Розвинення правових систем	13
1.1	Види правових систем держав світу	13
1.2	Особливості формування правової системи України. Розвинення правових систем	18
	Висновки до розділу 1	21
2	Судово-експертна діяльність в країнах із різними правовими системами. Її уніфікування	22
2.1	Загальні відомості про судово-експертну діяльність в країнах із різними правовими системами	22
2.2	Міжнародне нормативно-правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами	33
	Висновки до розділу 2	45
3	Стандартизування судово-експертної діяльності	46
3.1	Історія стандартизування судово-експертної діяльності	46
3.2	Міжнародне стандартизування судово-експертної діяльності	49
3.2.1	Акредитація установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, за міжнародними та регіональними стандартами систем управління якістю	49
3.2.2	Стандартизування практики установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, із безпосереднього застосування спеціальних знань та вимог до використовуваного при цьому інструментарію	51
3.2.2.1	Стандартизування практики установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, із безпосереднього застосування спеціальних знань	51
3.2.2.2	Стандартизування вимог до інструментарію, використовуваного у своїй практиці установами, що здійснюють судово-експертну діяльність	56
	Висновки до розділу 3	57
4	Окремі питання стандартизування установ, що забезпечують судово-експертну діяльність в Україні	59
4.1	Історія стандартизування судово-експертної діяльності в	

Україні	59
4.2 Окремі особливості гармонізування міжнародних та регіональних стандартів	62
4.2.1 Застосування термінології при прийнятті міжнародних та регіональних стандартів в якості національних	62
4.2.2 Особливості розроблення, вибирання, перевіряння/ верифікування та валідування методів (методик) дослідження відповідно до міжнародних та регіональних стандартів	65
Висновки до розділу 4	67
5 Окремі особливості акредитації на відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025	69
5.1 Застосування керівництва G-19 при акредитації на відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025	69
5.2 Особливості документування систем управління якістю установ, що здійснюють судово-експертну діяльність	79
Висновки до розділу 5	87
6 Окремі приклади уніфікування певних сегментів судово-експертної діяльності	90
6.1 Уніфікування технології оглядання (дослідження) місця події	90
6.2 Уніфікування технологій (методик) експертування	97
Висновки до розділу 6	100
Загальні висновки	102
Післямова	110
Інформаційні джерела	113

Вступне слово авторів

Сьогодні Україна прагне інтегрування до Європейського Союзу (ЄС), під яким (інтегруванням) розуміється процес її політичного, правового та економічного зближення з європейськими міждержавними структурами, результатом якого (зближення) повинно стати членство України в ЄС.

Під правовим зближенням знається входження України в наднаціональну правову систему ЄС, що формується з основоположних договорів та інших нормативних документів його (ЄС) інституцій, шляхом уніфікування своєї правової системи або ратифікації зазначених документів. Право ЄС не може протирічити міжнародному праву, яке формується, фактично, за аналогічним принципом. Одним із сегментів правових систем країн світу є судово-експертна діяльність, яка регулюється, зокрема, різноманітними нормативними актами від Конвенцій ООН та Європейського Союзу щодо протидії різним видам злочинів, надання взаємодопомоги у кримінальних справах, Уставів військових і кримінальних трибуналів, спеціальних судів тощо, якими закріплюються загальні засади та форми надання правової допомоги у ході міжнародного співробітництва в галузі кримінального судочинства та протидії конкретним видам злочинів, проведення судових експертиз, а також процесуального положення експерта як учасника кримінального провадження, його прав та обов'язків тощо, що є першим напрямом уніфікування цієї діяльності. Другим напрямом уніфікування судово-експертної діяльності є акредитування криміналістичних установ світу за загальними міжнародними стандартами систем управління якістю ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025. І, нарешті, третім напрямом уніфікування є розроблення міжнародних та регіональних стандартів із застосування суто спеціальних знань суб'єктами судово-експертної діяльності від збирання об'єктів, що можуть мати або мають криміналістичну значущість, під час оглядання місць вчинення правопорушень до їх (об'єктів) експертування з обмінюванням криміналістично значущою інформацією на рівні автоматизованих банків даних, а також інструментарію, що використовується під час цих процесів.

Авторами цієї роботи ставилося за мету детальне узагальнення в одному практичному посібникові питання уніфікування правових систем країн світу, уніфікування судово-експертної діяльності загалом і з акцентом на процесах стандартизування, як основного його (уніфікування) напрямку, зокрема.

Автори висловлюють щирю вдячність Білозьорову Є. В., Гапотію В. Д., Гузелі М., Дудичу А. В., Жильцову О. Л., Івановичу А., Іщенко А. В., Канціру В., Коваленку В. В., Лопаті О., Оніщенко Н. М., Скакуну О. Ф., Скрипник М., Сороці С. О., Стефанчуку Р. О., Шпаку Ю. В., Чумаку В. В., Федоренку В. Л. та іншим науковцям і практикакам, наукові доробки яких були використані під час розроблення цього посібника.

1 Види правових систем. Розвинення правових систем

1.1 Види правових систем держав світу

У теорії держави та права, що визнана фундаментальною наукою у всьому світі, виокремлено окремий розділ під назвою: «Теорія правової системи». Під останньою (правовою системою) розуміється комплекс взаємозалежних й узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини тощо). У такому сенсі мова може йти про національну (наприклад, правову систему України), субнаціональну (правову систему суб'єктів федерації, наприклад, США), наднаціональну (наприклад, правову систему Європейського Союзу) та релігійну (наприклад, канонічну правову систему Ватикану) правові системи. У широкому значенні поняття «правова система» позначає поняття «правова сім'я» [1].

Поняття «правова система» виражає конкретно історичний, реально існуючий комплекс взаємозалежних юридичних засобів й явищ держави, включаючи нормативні, організаційні, соціально-культурні аспекти. Виникнення та розвинення правової системи були обумовлені багатьма чинниками, не лише правовими, й природними, такими як географічне розміщення, клімат. Серед них (чинників) можна виділити також економічний, релігійний. Останній в силу своєї багатогранності призвів до того, що з плином часу правові системи різних регіонів стали відрізнятися одна від одної. Через самостійний розвиток правова система в кожному з регіонів набула властиві тільки їй риси. Таким чином, сучасний світ складається із великої кількості національних правових систем, кожна з яких відображає правове становище конкретної держави [2].

Різниця між правовими системами багатьох країн може стати набагато меншою, якщо виходити не з конкретних правових норм, а із більш-менш постійних елементів, які використовуються для створення, тлумачення, оцінювання норм. Самі норми можуть бути різноманітними до нескінченності, але засоби їх створення, систематизування, тлумачення показують наявність деяких типів, котрих вже й не так багато. Виходячи із цього, можна об'єднати правові системи в сім'ї, подібно тому як це роблять інші науки, як, наприклад, в лінгвістиці – романські, слов'янські; в релігії – християнство, іслам тощо.

Типологією правових систем, її порівняльним вивченням займаються фахівці в галузі науки порівняльного правознавства. Існує чимало класифікацій правових систем світу, виходячи із походження й еволюції правових систем, ієрархії джерел права, юридичної техніки, яка включає джерела права як основний елемент, специфічності правових інститутів,

своєрідності юридичного мислення, природи джерел права та засобів їх тлумачення, а також спираючись на тип суспільства чи місця права в рамках даного соціального устрою, ідеології, що включає релігію, філософію, економічні та соціальні структури тощо. Кожна із них (класифікацій) заслуговує на увагу.

Протягом останніх двох століть, коли відбувалися зміни на політичній карті світу, зазнали змін правові системи багатьох країн. Тому змінювалися погляди вчених, які вже не вважали за потрібне виділення таких правових систем, як, наприклад, кельтська, правова система нецивілізованих народів тощо. Але з появою нових держав із новим політичним, соціальним устроєм з'явилась потреба у виділенні правових систем, які мали б відрізнятися від тих, що склалися під впливом історії. Прикладом є соціалістична правова система, яскравішим представником якої був СРСР. Оскільки виділення соціалістичної правової системи базувалось виключно на основі державного устрою, то в сучасних умовах це є недоцільним.

Але залишаються правові системи, що є загально визнаними, проте кожен із вчених має свій погляд на їх кількість, на які групи вони поділяються та чи поділяються взагалі.

Так, О. Ф. Скакун виділяє наступні правові системи, які багато хто вважає основними:

- романо-германська (країни континентальної Європи: Франція, Іспанія, Португалія тощо);
- англо-американська (Великобританія, Північна Ірландія, США, Канада тощо);
- змішана (виникла на стику двох класичних правових систем романо-германської та англо-американської: Данія, Швеція, Аргентина тощо);
- релігійно-традиційна (Індія, країни Арабського Сходу, Китай, країни Африки тощо).

Кожну із цих систем можна поділити на підвиди. Романо-германську на:

- романську (Франція, Бельгія, Італія тощо; провідною у цій групі є національна правова система Франції);
- германську (Німеччина, Австрія тощо; провідною у цій групі є правова система Німеччини).

В англо-американській системі розрізняють два підтипи:

- європейське загальне право (Англія, Північна Ірландія);
- американське загальне право (США, Канада).

У рамках змішаного типу можна виділити дві групи:

- північно-європейські (скандинавські) правові системи (Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія тощо);
- латино-американські правові системи (Аргентина, Парагвай тощо).

Релігійно-традиційний тип має декілька підтипів:

- релігійно-общинний (мусульманська, індуська, іудейська, християнська групи);
- далекосхідний-традиційний (основні групи – китайська, японська);

– звичаєво-общинний (африканська група – країни Африки, Мадагаскар) [3, с. 524].

В. Д. Гапотій, О. Л. Жильцов, Г. І. Воржевітіна класифікують правові системи на:

– континентальну (романо-германську) (Франція, Німеччина, Австрія, Нідерланди, Швейцарія, країни Скандинавії, Іспанія, Італія, Португалія) [4, с. 12–24];

– англо-американську (Британія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія) [4, с. 60–89];

– релігійну (країни мусульманського (ісламського) (Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Іран, Кувейт, Бахрейн, Катар, Афганістан, Пакистан тощо), індійського (Індія), іудейського (Ізраїль) та канонічного (Ватикан) права) [4, с. 92–144];

– звичаєву (країни Африки та Мадагаскару (Малагасійська Республіка) [4, с. 145–156].

Кожна із наведених правових систем має ознаки, які властиві тільки їй. Але, крім цього, підгрупи, на які поділяється кожна система, між собою теж де в чому різняться. Якщо зробити порівняльний аналіз правових систем, то різниця між ними стає очевидною. Наприклад, порівнюючи романо-германську й англо-американську правові системи, можна побачити їх абсолютну несхожість між собою, починаючи хоча б із їх походження. Романо-германська правова система виникла в більшій своїй частині на основі рецепції римського права, в той час, як англо-американська створювалася рішеннями суддів. Як наслідок цього, різниця між ними тільки збільшувалася. Для романо-германської правової системи характерні нормативність права, верховенство закону, високий рівень кодифікації, крім цього, система права складається з двох систем – публічного та приватного права. В той час як англо-американська система базується в основному на судовому прецеденті, в ній відсутні класифікація галузей, поділ норм права на імперативні та диспозитивні. На відміну від англо-американської, в романо-германській правовій системі судова практика є допоміжним джерелом права, вона здійснюється лише в рамках, встановлених законодавцем. Формування принципів права в цих правових системах відбувалося під впливом різних факторів, в романо-германській – під впливом теорії права, а в англо-американській поняття загальних принципів права історично взагалі не склалися, але пізніше судді виробили принцип «правової справедливості» [3, с. 552]. Ці правові системи, які склалися історично, є загальноновизнаними та класичними, тому такий тип правової системи, як змішаний, увібрав в себе риси, властиві й романо-германській, й англо-американській правовим системам. Серед них – нормативно-правовий акт як джерело права, правовий звичай та судовий прецедент є важливими та не завжди допоміжними джерелами права. Однак підгрупи цієї системи, хоча й об'єднані в одну правову сім'ю, зберегли свої особливості. Наприклад, на відміну від Скандинавських країн країни

Латинської Америки як конституційний зразок запозичили Конституцію США 1787 року, деякі конституційні інститути США (інститут судового контролю за конституційністю законів) тощо. Але правові системи цих країн в більшій своїй частині розвивалися під впливом континентального права. Скандинавські країни в силу географічного положення, а країни Латинської Америки тому, що багато століть були колоніями європейських держав, право яких складалося історично.

Правова система, яка найбільш відрізняється від попередніх, і, навіть, в деяких своїх положеннях є абсолютно несхожою на інші – релігійно-традиційна правова сім'я. Це сталося в силу того, що вона базується на релігійних нормах, нормах-звичаєх, нормах-традиціях. Але правові системи країн, які входять до цієї групи, не зупинились у своєму розвитку. Під впливом класичних правових систем вони постійно вносять нове у національне право, змінюють його структуру, нарешті визнали норму права, як важливий еталон поведінки.

Підтипи цієї правової системи складаються із сукупності моральних і правових норм, які склалися історично під впливом релігії, звичаїв, традицій. Але кожна країна відрізняється своєю системою норм, джерелами права. Наприклад, мусульманське право діє в рамках ісламської релігії, воно має релігійно-общинний принцип застосування та діє насамперед у відносинах правовірних мусульман із Аллахом. Основними джерелами права є Коран, Суна, Іджма, Кияс, серед яких першим за значенням є Коран [3, с. 592]. А індуське право склалося під впливом ідей іудаїзму, у країнах із цим правом досі зберігається кастовий поділ суспільства. Але на відміну від ісламу не вимагає від своїх прихильників відданості одному віровченню. Проте головною відзнакою є те, що закон не визнається джерелом права. Для далекосхідної підгрупи характерне те, що в основу формування покладені не норми права, а норми моралі, звичаї, традиції. Велике значення приділяється ритуалу. На відміну від далекосхідної підгрупи, звичаєво-общинна сформувалася на основі норм-звичаїв, що склалися природним шляхом, а також правових норм, запозичених від колоніальних держав. Норми-звичаї не диференційовані на права та обов'язки [3, с. 611].

Р. О. Стефанчук поділяє цивільно-правові системи, що функціонують в правових системах держав світу на:

– континентальну (романо-германську) систему, що панує у Франції, Німеччині, Бельгії, Люксембургу, Іспанії, Італії, Португалії, Австрії, Швейцарії, багатьох країнах Латинської Америки тощо; в основі цієї системи права – рецепція римського права та його гармонізація з урахуванням національної специфіки; основним джерелом континентальної системи права є нормативно-правовий акт, який за своєю сутністю є виробленим доктриною загальнообов'язковим правилом поведінки, тобто певною конструкцією, що покликана регулювати певні суспільні відносини; певне значення в континентальній системі відіграє і звичай, проте застосування його, порівняно з нормативно-правовим актом є набагато вужчим і опосередковується переважно у формі звичаю ділового обороту. Значення судової практики в

континентальній системі права або має субсидіарний (доповнюваний) характер і застосовується для усунення прогалин нормативно-правового регулювання, або ж взагалі не є джерелом права;

– англо-американську систему права, що діє у Великій Британії, США, Канаді, Південно-Африканській Республіці, Австралії, Нової Зеландії, частково в Індії та Ізраїлі; в основі цієї системи права – звичайне право, що було результатом діяльності королівських судів феодальної Англії, та право справедливості, що було результатом діяльності суду канцлера (суду справедливості), які в своїй сукупності й становили прецедентне право;

– мусульманську правову систему, до якої належать майже всі країни Азії, що сповідують іслам (наприклад, Йорданія, Сирія, Ірак); тому й сутність їх права зводиться до поєднання основних вчень ісламу з чинними у цих державах нормативно-правовими актами; історично правова система цих держав формувалась під постійним впливом шаріату, що й призвело до того, що основними її (системи) «коренями» є: Коран (збірка релігійних висловів пророка Моххамеда); Суна (втілення боговдохновенної практики пророка, що має визначальне значення для тлумачення заповідей Корана); Іджма (думка всієї ісламської общини й юристів з якогось питання ісламського вчення); Кияс (принцип судження за аналогією); окрім цього, в країнах цієї правової системи є також і нормативно-правові акти, які присвячено окремим питанням, укладені в різних правових системах і не можуть, як правило, бути застосованими без прив'язки до шаріату;

– патріархальну систему, що існує в більшості країн Африканського континенту; її сутність зводиться до поєднання континентальної системи права з цілою низкою норм африканського звичаєвого права, при чому всі нормативно-правові акти пристосовані до місцевих звичаїв; великою є роль нормативно-правових актів, які приймає глава держави;

– північну (скандинавську) систему, що є особливим різновидом правових систем світу (Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія та Швеція); її важко віднести як до англо-американської, так і до континентальної системи права, хоча вона зазнала істотного впливу з їх боку, і тому, характеризуючи цю систему, ми повинні зазначити, що вона є досить вдалим поєднанням континентальної й англо-американської правової системи та ґрунтується, до того ж, і на національних звичаях;

– далекосхідну правову систему, до якої належать Китайська Народна Республіка, Японія, Корея, Гонконг, Індонезія, Малайзія тощо; специфіка цієї системи полягає в постійному впливі на формування правових норм догм конфуціанства й інших релігій; причому саме конфуціанство, як панівна релігія, не досить високо оцінювало право, оскільки воно не відкриває шлях до духовного самовдосконалення; ще одним із вирішальних чинників специфіки цієї системи права є сформований історично вплив на неї як континентального, так і англо-американського права, а в окремих країнах ще й сьогодні досить сильно відчувається вплив соціалістичної системи права (наприклад, Китай);

– індуську правову систему, до якої відноситься переважна частина Індії, Палестина, Бірма, Сінгапур, Малайзія; ця система історично зазнала впливу релігійно-філософського вчення індуїзму, основним аспектом якого є

вчення про карму; окрім того, величезний вплив на формування цієї системи мали і звичаї, що в своїй сукупності й призвело до виникнення такої складної, переважно некодифікованої та суперечливої системи права [5].

Досліджуючи правові системи світу, досвід іноземних держав із цього питання, можна зробити висновок, що існує проблема критеріїв класифікації правових систем. І оскільки кожен вчений має свій погляд на це питання, то звідси й така велика кількість окремих правових систем, які, за суттю, є складовою частиною однієї правової сім'ї. На сьогоднішній день на правовій карті світу є дві правові системи, які склалися історично протягом століть: це романо-германська правова система й англо-американська правова система. Вони є класичними правовими системами, та саме вони мають вплив на правові системи окремих держав [1].

1.2 Особливості формування правової системи України. Розвинення правових систем

Українська правова система почала формуватися ще з давніх-давен. Протягом багатьох століть вона розвивалася та вдосконалювалася, приймалися різноманітні нормативно-правові акти. Прикладом цього можуть бути: Правда Ярослава Мудрого («Руська правда»); гетьманські статті XVII-XVIII ст.; Конституція Пилипа Орлика, Конституції України 1917-1920 рр. Зокрема, в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. передбачалися демократичні засади української державності – розподіл влади, незалежний судовий трибунал, приватна власність, багатогалузевий характер законодавства та права тощо. Ці документи відіграли досить важливу роль у подальшому розвитку правової системи. У своєму розвитку право України використовувало ці та інші джерела, що оновлювалися та збагачувалися з кожним століттям. У наш час головним джерелом права в країні є законодавчі та інші нормативні акти. На вершині ієрархії стоїть Конституція, далі – закони, укази президента, постанови Кабінету Міністрів, підзаконні акти міністерств і відомств, Національного банку України, акти місцевих адміністрацій та виконавчих органів влади.

Водночас за період незалежності України закладено правовий фундамент, який дозволяє стверджувати, що вона входить до романо-германського типу правової системи на правах особливого європейського різновиду. Основне завдання правової системи – створювати суворо визначену, нормативну, стабільну основу для всього комплексу суспільних відносин, у тому числі й для їхньої динаміки.

Головною метою й умовою реформування українського суспільства є розвиток демократії, соціально-правової держави та її правової системи, які мають забезпечити становлення України як високо розвинутої цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальною стабільністю, культурою демократії, що дозволить їй стати впливовою силою у світі та

Європі.

Процеси зближення правових систем України та Заходу передбачають взаємну гармонізацію законодавства. Процеси, викликані економічним співробітництвом, партнерством, вступом України до Ради Європи, визначають необхідні умови та напрями розвитку загальників права, новий етап взаємозумовленості міжнародного та національного права, коли в національне право включаються загально визначені принципи та норми міжнародного права.

Модель правової системи України має бути принципово новою, спрямованою на те, щоб створювати умови та можливості для соціально-корисної заохочувальної діяльності. Перехідний період суспільства України потребує ефективної реалізації інтеграційних, організаційних, регулятивних та інших функцій правової системи. У сучасній Україні в період формування правових основ державного та суспільного життя гостро постає проблема ефективності законодавства. Недоліки його, в першу чергу, пов'язані з механізмом реалізації, відсутністю необхідних інституціональних форм. Крім того, недостатньо опрацьовані правові форми нормативного матеріалу (незбалансованість прав й обов'язків, незабезпеченість норм належними санкціями, невідповідність системи права та законодавства тощо). Слід враховувати й те, що якість законодавства визначається соціальним змістом, його відповідністю суспільним потребам й інтересам, які обумовлюють поведінку та саморегуляцію, що досить часто поповнює прогалини юридично-нормативного характеру та недоліки правозастосовної діяльності. Однак, діюче українське законодавство недостатньо ефективне, саме в силу незначної соціально-правової якості законів, їх неадекватністю соціальним реаліям, нездатністю законодавства забезпечити узгодження соціальних інтересів в рамках правотворюючого інтересу.

У цих умовах особливого значення набувають наука, юридично-соціологічне забезпечення законодавства, інкорпоративна якісна ефективність діючого законодавства, доведення його результатів до відома не тільки законодавця, а й всіх зацікавлених осіб, визначення їх як здобутку громадськості та предмета публічного обговорення. Велику роль у створенні гармонійної правової системи суспільства покликана відігравати правосистематизуюча практика, тобто діяльність зі збирання, упорядкування та приведення в чітку систему різних правових актів (нормативних, правозастосовних, інтерпретаційних). Ця практика впливає на якість й ефективність правотворчої та правозастосовної діяльності, рівень законності та правопорядку [6, с. 103].

Потрібно погодитися із Р. О. Стефанчуком, незважаючи на те, що він досліджував суто цивільно-правові системи, щодо його думок про їх (систем) розвинення. Так, зазначає він, розвинення таких систем характеризується, у т. ч., їх уніфікуванням, яке йде шляхом зближення та гармонізування правових систем різних держав внаслідок запозичення відповідних правових конструкцій та згладжування принципів

відмінностей між закономірностями правового регулювання в них (державках). Причиною уніфікування систем є необхідність спрощення порядку співпраці держав у різних сферах (у т. ч. судочинстві – прим. авт.) із метою підвищення його (порядку) ефективності й усунення певних неузгодженостей (колізій). Уніфікування правових систем можливе шляхом укладання міжнародних та регіональних міждержавних договорів, прийняття модельних рекомендаційних законодавчих актів, використання міжнародних звичаїв тощо. Так, продовжує Р. О. Стефанчук, слід зазначити, що навіть різні за своїм підходом країни романо-германської (континентальної) та англо-американської систем розпочали процес уніфікування власних правових систем. У країнах англо-американської системи права все більшого значення надають нормативно-правовому акту, та навпаки, в країнах континентальної системи (до яких відноситься й Україна) все більшу роль починає відігравати прецедент й інші правотворчі акти судів [5].

Серед перерахованих вище джерел з уніфікування правових систем останнім часом особливу цікавість викликають модельні закони (кодекси) – законодавчі акти рекомендаційного характеру, що вміщують типові норми та дають нормативну орієнтацію для законодавства. Вони не є обов'язковими для законодавчих органів і служать для них нормативно-орієнтуючими актами та мають більш високу міру уніфікування норм національних законодавств. Модельні закони розрізняються за видами: одні приймаються законодавчими органами федерацій для її суб'єктів, інші – міждержавними об'єднаннями для держав-членів, треті – міжнародними організаціями як правовий зразок, четверті – розробляються вченими-юристами та фахівцями й носять доктринальний (науковий) характер. Модельні закони безпосередньо «вбирають» у себе принципи та норми міжнародного права, «переводячи» їх в нормативно-концентрованому вигляді в національні законодавчі акти [7].

Поряд із цим, на наш погляд, до переліку джерел з уніфікування правових систем необхідно включити стандарти – міжнародні, регіональні, у т. ч. європейські, та національні стандарти, що приймаються, зокрема, Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) та Міжнародною електротехнічною комісією (IEC), Європейським комітетом зі стандартизації (SEN) та Європейським комітетом із електротехнічної стандартизації (SENELEC), останні з яких є дзеркальними по відношенню до міжнародних організацій (ISO та IEC), а також Національним органом зі стандартизації України, відповідно.

Стандарти мають певну схожість із модельними законами, зокрема:

– носять рекомендаційний характер (якщо їх обов'язковість для застосування не визначена нормативно-правовими актами, що видають компетентні органи влади та управління, у т. ч. на міжнародному та регіональному рівнях);

– розрізняються за видами: приймаються міжнародними, регіональними (міждержавними), національними органами стандартизації

тощо;

– приймаються консенсусом країн-учасниць, враховуючи досвід міжнародних організацій, вчених-юристів, фахівців-практиків, який (досвід) покладений в основу розроблених документів, та можуть мати характер зразкових нормативних документів із елементами доктринальних підходів тощо.

Насамперед, міжнародні та регіональні (європейські для України – прим. авт.) стандарти втілюють у собі основні принципи глобальної відкритості та прозорості, консенсусу та технічної узгодженості. Вони забезпечуються шляхом розроблення у відповідних технічних комітетах організацій зі стандартизації, які (комітети) є представниками усіх зацікавлених сторін, за підтримки громадського обговорення [8].

Висновки до розділу 1

На сьогодні на правовій карті світу є дві основні правові системи, які склалися історично протягом століть: романо-германська (континентальна) й англо-американська правові системи. Вони є класичними правовими системами та тільки вони мають вплив на інші правові системи (змішані, релігійні, звичаєві, північні, далеко-східні тощо) окремих держав світу.

В основі романо-германської (континентальної) системи права – рецепція римського права та його гармонізація з урахуванням національної специфіки; основним джерелом континентальної системи права є нормативно-правовий акт, який за своєю сутністю є виробленим доктриною загальнообов'язковим правилом поведінки, тобто певною конструкцією, що покликана регулювати певні суспільні відносини.

В основі англо-американської системи права – звичайне право, що було результатом діяльності королівських судів феодальної Англії, та право справедливості, що було результатом діяльності суду канцлера (суду справедливості), які в своїй сукупності й становили прецедентне право.

За період незалежності в Україні закладено правовий фундамент, який дозволяє стверджувати, що вона входить до романо-германського типу правової системи на правах особливого європейського різновиду. Процеси зближення правових систем України та Заходу передбачають розвинення законодавства України та гармонізування європейського законодавства в українське законодавство з урахуванням національної специфіки України.

Розвинення правових систем характеризується, у т. ч., їх (систем) уніфікуванням, яке йде шляхом зближення та гармонізування правових систем різних держав унаслідок запозичення відповідних правових конструкцій та згладжування принципових відмінностей між закономірностями правового регулювання в них (державах).

Уніфікування правових систем можливе шляхом укладання міжнародних і регіональних міждержавних договорів, прийняття модельних

рекомендаційних законодавчих актів, використання міжнародних звичаїв тощо. Так, різні за своїм підходом країни класичних романо-германської та англо-американської систем розпочали процес уніфікування власних правових систем. У країнах англо-американської системи права все більшого значення надають нормативно-правовому акту, та навпаки, в країнах континентальної системи (до яких відноситься й Україна) все більшу роль починає відігравати прецедент й інші правотворчі акти судів.

Окрім того, до переліку джерел із уніфікування правових систем необхідно включити стандарти – міжнародні, регіональні, зокрема європейські (для України), та національні стандарти, що приймаються відповідними організаціями зі стандартизації.

2 Судово-експертна діяльність в країнах із різними правовими системами. Її уніфікування

2.1 Загальні відомості про судово-експертну діяльність в країнах із різними правовими системами

Основні риси романо-германської правової сім'ї, до якої за своїми типологічними ознаками відноситься правова система України, певним чином обумовлюють організаційно-функціональну побудову судових і правоохоронних органів держав, національні правові системи яких входять до неї (правової сім'ї). Під впливом глобалізаційних процесів та в умовах реформування розвинення сучасної правової системи України характеризується, у т. ч., поступовим приведенням правової системи у відповідність із міжнародними стандартами¹, насамперед – європейськими, утвердженням під впливом цих вимог принципів правової держави [9, с. 287].

Одним із сегментів правової системи України є судово-експертна діяльність, під якою розуміється діяльність зі збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання) під час проведення слідчих (судових) дій криміналістично значущої слідової інформації, що може у подальшому використовуватися в якості речових доказів, яку прийнято називати техніко-криміналістичним забезпеченням правосуддя (судочинства), а також її (слідової інформації) експертування (проведенням

¹ Під стандартами у цій цитаті розуміються положення певних міжнародних правових актів (зокрема, Загальної декларації прав людини 1948 року (Організація Об'єднаних Націй), правових актів Європейського Союзу (зокрема, Європейська хартія про захист прав людини і основних свобод (Європейський Союз) тощо, та які не мають відношення до стандартів, що розроблюються та приймаються уповноваженими організаціями зі стандартизації (зокрема, Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO), Європейською організацією зі стандартизації (CEN) тощо).

судових експертиз зазначеної інформації), яке прийнято називати експертним забезпеченням правосуддя (судочинства).

Підвищення ефективності судово-експертної діяльності залежить від стану її організації, відповідності сучасним потребам практики протидії злочинності та науково-технічних досягнень, покликаних задовольнити ці потреби. Система такої організації в її конкретному вираженні регламентується законодавством і відомчими (міжвідомчими) нормативними актами певної країни. Правова регламентація судово-експертної діяльності в більшості європейських країн базується на кримінально-процесуальному законі, а відомчі нормативні положення в основному визначають порядок здійснення внутрішньо-системної діяльності. Тому звертає на себе увагу проблема організаційної структури криміналістичних підрозділів європейських країн, їх компетентності й організації діяльності.

Суспільна потреба в результативному розслідуванні правопорушень потребує підвищення ефективності судово-експертної діяльності шляхом поліпшення техніко-криміналістичного та експертного забезпечення досудового розслідування та судового розгляду, удосконалення правового регулювання судово-експертної діяльності, розширення кола вирішуваних експертних завдань, розроблення експертних методик відповідно до міжнародних стандартів², ефективного проведення судової експертизи під час надання міжнародної правової допомоги, залучення кращого європейського та світового досвіду тощо.

Під організацією розуміються наявні форми об'єднання експертів, система судово-експертних установ й усталений порядок роботи в цих судово-експертних установах. Розкриваючи організаційні проблеми діяльності судово-експертних установ європейських країн, слід зазначити, що з метою об'єднання їхніх зусиль у сфері протидії транснаціональній злочинності, а також з метою підвищення якості розкриття та розслідування злочинів необхідна наявність у європейських правоохоронних органів схожих організаційних принципів й оперативної практики.

В європейських країнах відомі дві основні організаційні форми судової експертизи. Визначальним моментом для першої з них стала орієнтація на спеціальні, зокрема, експертні установи, для другої – на конкретних фахівців, включених до списків судових експертів. При цьому в деяких країнах має місце й змішування першої та другої зазначених форм. Разом із тим залишаються окремі проблемні та негативні сторони вирішення організаційно-процесуальних питань судової експертизи за допомогою створення спеціалізованих судово-експертних установ, серед яких – посилення адміністрування в сфері судово-експертної діяльності, питання

² Тут та надалі за текстом під стандартами розуміються нормативні документи, засновані на консенсусі, прийняті визнаними органами (зокрема, Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO), Європейською організацією зі стандартизації (CEN) тощо), що встановлюють для загального та неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямовані на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

відомчої належності цих установ і характер їх централізації та децентралізації. Під централізацією розуміється об'єднання всіх експертних установ в один інститут судових експертиз під єдиним керівництвом в одному із відомств, а під децентралізацією – розосередження їх по відповідних відомствах [10].

Правовий статус експерта в різних правових системах (країнах) світу регламентується по-різному, зокрема, може варіюватись від категорії «свідок», «специфічний свідок» до «суддя фактів», «науковий суддя». В українському законодавстві, як відомо, існує поняття «судовий експерт», що передбачено Законом України «Про судову експертизу». Судовий експерт в Україні визначається як учасник процесу, який володіє певними чіткими правами й обов'язками, при цьому керуючись найважливішим принципом незалежності – відсутністю зацікавленості у результатах експертного дослідження, які могли б вплинути на результат експертизи. Ним (судовим експертом) може бути особа, внесена до Реєстру атестованих судових експертів, яка працює в державних судово-експертних установах та службах або не працює в зазначених інституціях. Крім того, судові експертизи можуть проводити інші фахівці, статус яких на законодавчому рівні визначений доволі опосередковано.

У США (англо-американська правова система), наприклад, прийняте поняття «expert witness» – «експерт-свідок», яке передбачено Федеральними правилами про докази (The Federal Rules of Evidence – FRE). Тобто «expert witness» – свідок, який виступає як експерт і чия думка приймається судом як доказ. Докази «expert witness» можуть спростовуватись доказами інших «expert witness» чи іншими показаннями та фактами.

В Англії (англо-американська правова система) судового експерта до процесу може залучити як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. У Великобританії також існує список (перелік) експертів, які мають право бути залученими до проведення досліджень під час процесу. Такий список зберігається у Спілці юристів Англії.

У Польщі (романо-германська правова система) в законодавчому полі взагалі відсутнє визначення поняття «експерт» чи «судова експертиза» – експерт, в нашому розумінні цього терміну, там прирівнюється до «зовнішнього засобу фахових знань», до якого звертаються суд чи прокурор у разі необхідності з метою прийняття правильного рішення. В Польщі існує чотири основні концепції, що вказують на статус експерта у кримінальному провадженні: 1) концепція «наукового судді»; 2) концепція «судовий експерт – помічник суду»; 3) концепція «судовий експерт – свідок»; 4) концепція «судовий експерт – самостійний учасник судочинства».

У таких державах, як Фінляндія та Швеція (романо-германські правові системи), існує ціла система експертних установ. Так, системи експертних установ Фінляндії та Швеції складаються з державних і приватних лабораторій, які здійснюють проведення судової експертизи; освітніх установ Фінляндії та Швеції, які випускають фахівців у галузі судової експертизи. Відмінною особливістю підготовки експертних кадрів у

Фінляндії та Швеції є те, що після закінчення навчання експерт отримує ступінь магістра та сертифікат, на підставі якого має право проводити судову експертизу як у державних органах, так і в приватній практиці. Відповідно до законодавства Фінляндії та Швеції, на відміну від українського законодавства у сфері кримінальної процесуальної діяльності, судовий експерт має статус свідка. Таке поняття як «спеціаліст» в процесуальному законодавстві зазначених країн не використовується. Зокрема, використовуються терміни «експерт» та «фахівець». Для заняття посади експерта або фахівця у Фінляндії та Швеції, насамперед, має значення освіта особи. Так, експертами у Державних лабораторіях Фінляндії можуть бути лише особи, які мають науковий ступінь магістра. В свою чергу, на посади фахівців призначаються особи, які мають ступінь бакалавра. Наукові ступені особи повинні підтверджувати дипломами про вищу освіту й отримання відповідного ступеня. Досвід роботи в необхідній сфері до уваги зазвичай не береться.

У Бельгії та Франції (романо-германські правові системи) експерт або фахівець не набувають юридичного статусу під час залучення до експертної діяльності, тому, тлумачення термінів «експерт» або «судовий експерт» взагалі відсутні у законодавстві цих країн. Тут експертом може бути обізнана особа, яка має відповідну освіту, навички та досвід у відповідній галузі знань. У Франції суд самостійно призначає одночасно для обох сторін двох незалежних експертів, які внесені в спеціальний державний реєстр. Крім того, у Франції дослідження й експертизи в певних сферах діяльності можуть проводити поліцейські. У Бельгії та Франції існує практика створення експертних асоціацій, палат та спілок. У кожній асоціації, палаті або спілці експертів обов'язково існує відповідний кодекс із правами, обов'язками та правилами даної організації. Так, експерт, який є членом даної професійної асоціації або палати, зобов'язаний дотримуватись зазначених кодексом правил, мати права та нести певні обов'язки.

У Словаччині та Туреччині (романо-германські правові системи) біомедичні дослідження здійснюються у судових лабораторіях, що входять до складу університетів.

Відповідно до законодавства Німеччини (романо-германська правова система), в країні створений інститут приватної експертизи, тому у разі залучення сторонами процесу експертів для проведення досліджень, вони повинні отримати обов'язкову згоду суду.

У багатьох європейських країнах офіцери поліції можуть бути одночасно й судовими експертами, але їхня діяльність обмежена. Наприклад, у Німеччині діє принцип вираження недовіри до роботи експерта, який брав безпосередню участь у процесі розслідування відповідного злочину, до якого має відношення експертиза. Лише експерт, який входить до служби, що відокремлена від підрозділів розслідування, може проводити дослідження та експертизи.

У Латвії (романо-германська правова систем) на законодавчому рівні регламентований та функціонує реєстр судових експертів. Працюють як

державні, так і приватні судові експерти, хоча приватні експерти не мають права проводити більшість криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз.

У Нідерландах (романо-германська правова система) як гарантія відповідної компетенції експертів – осіб із спеціальними знаннями функціонує офіційний реєстр експертів (Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen – NRGD, Голландський реєстр судових експертів). Основна вимога до експертів – високий рівень спеціальних знань визначеної наукової дисципліни та вміння забезпечити якість виданих висновків, етичні та професійні вимоги, пов'язані з такими цінностями, як незалежність, неупередженість і професіоналізм експерта, юридична компетентність.

У деяких країнах офіцери поліції можуть бути судовими експертами, виконуючи тільки певні види експертиз та досліджень. Наприклад, на Мальті (змішана правова система, що поєднує англійське право, арабське право, давньоримське та візантійське право) поліцейські судові експерти проводять експертизи та дослідження фотодокументів із дактилоскопії та балістики. Однак експерти поліції обмежені в дачі висновків щодо слідів, залишених на місці злочину. Верховний суд країни обмежив можливості поліцейських працювати в якості експертів, оскільки деякі об'єднання представників захисту в кримінальному процесі беруть під сумнів об'єктивність експерта з поліцейської лабораторії. У Франції поліцейським дозволено проведення експертиз і досліджень тільки в певних сферах діяльності (таких як дактилоскопічна та автотехнічна експертизи). В інших країнах поліцейські офіцери можуть працювати як судові експерти, якщо вони отримали відповідне призначення (наприклад, в Австрії, Словаччині та Португалії). Однак, працюючи судовими експертами, вони більше не виконують функції оперативних поліцейських. Навчання поліцейських й отримання ними сертифікатів відповідності стають все більш важливими в оцінюванні того, чи мають вони професійні знання в галузі судової експертизи та криміналістики. У більшості європейських країн питання про можливість претендентів бути судовими експертами відноситься до компетенції суду.

У Чеській Республіці (романо-германська правова система), відповідно до законодавства країни, кожний обласний суд Чехії має складати та вести списки (переліки) експертів. До таких списків повинні вноситись всі експерти, які проживають на території, підвладній обласному суду. Такі експерти призначаються Міністром юстиції Чехії або головою обласного суду, якому вони підпорядковані. Відповідно до Чеського законодавства, обізнана особа має право самостійно виявити бажання для призначення її експертом і внесення до списків експертів. Як зазначалось вище, під час розслідувань та судового розгляду експертом може бути призначена лише та особа, яка внесена до такого списку (переліку) експертів. Але у деяких випадках, особа, яка не внесена до такого списку, може бути призначена експертом, а саме:

– у разі, коли у списку не має експерта з необхідної галузі знань;

- у разі, коли експерт з необхідної галузі знань, зазначений у переліку, не може провести необхідну експертизу в силу різноманітних факторів;
- у разі, коли проведення необхідної експертизи експертом, внесеним до переліку, призведе до значних матеріальних витрат.

У разі залучення експерта, якого не має в списку експертів, для проведення експертизи в Чехії уповноважений на те орган зобов'язаний перевірити кваліфікацію такої особи та впевнитись, що вона має високий рівень потрібних знань, вмінь і навичок для проведення необхідного дослідження. Під час кожного залучення експерта до проведення своїх обов'язків, він зобов'язаний дати клятву, текст якої викладено в законі щодо правомірності, неупередженості та незалежності своїх дій [11, 12, 13].

Судово-експертні установи входять до складу міністерства юстиції в Азербайджані, Естонії, Португалії (романо-германські правові системи), Ірландії (англо-американська правова система). До складу міністерства внутрішніх справ (поліції) судово-експертні установи входять в Албанії, Австрії, Болгарії, Франції, Греції, Грузії, Хорватії, Італії, Чехії, Латвії, Угорщині, Македонії, Молдові, Німеччині, Румунії, Словаччині, Іспанії, Сербії, Швеції, Швейцарії, Туреччині, Данії (романо-германські правові системи), Норвегії, Фінляндії (правові сім'ї скандинавських країн, в яких перетинаються риси як романо-германської, так і англосаксонської правових сімей – так звана північна правова сім'я), Чорногорії (правова система формується за своїми ознаками ближче до романо-германської правової сім'ї).

У деяких європейських країнах судово-експертні установи входять і до міністерств юстиції, міністерств внутрішніх справ або інших безпекових органів. Зокрема, це стосується Вірменії, Іспанії, Литви, Нідерландів, Польщі, а також України (романо-германські правові системи).

У деяких європейських країнах судово-експертні установи входять до складу інших державних організацій, зокрема: Вірменія (Незалежне національне бюро у складі Національної академії наук), Бельгія (Незалежний національний інститут у складі Уряду Бельгії), Грузія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Грузії), Латвія (Державне бюро судових експертиз у складі Уряду Латвії), Румунія (Незалежне національне бюро у складі Уряду Румунії) [12, с. 38].

Загальні особливості судово-експертної діяльності на прикладі деяких європейських країн.

Федеративна Республіка Німеччини (романо-германська правова сім'я). Основними суб'єктами судово-експертного забезпечення правоохоронної діяльності в Німеччині є криміналістичні підрозділи (установи, відділи, лабораторії), представлені, головним чином, у структурі Федерального відомства у кримінальних справах (das Bundeskriminalamt – ВКА), хоча подібні підрозділи є в інших державних органах, а також у приватній сфері. Зокрема, 130 криміналістичних досліджень в ФРН здійснюються відповідними підрозділами Митного кримінального відомства Міністерства фінансів (Zollkriminalamt – ЗКА), федеральної

поліції (Hundespolizei – BPOL) та інших органів, а судово-токсикологічні дослідження можуть проводитися в інститутах судової медицини при університетах. У Німеччині існують експертно-криміналістичні підрозділи Федерального відомства у кримінальних справах, які проводять весь спектр судових (криміналістичних) експертиз для правоохоронних органів країни. В кожній адміністративно-територіальній одиниці «землі» (Hundesland) є своя незалежна судово-експертна лабораторія, а федеральні формування Федерального відомства у кримінальних справах мають власні підрозділи для проведення спеціальних експертиз та досліджень, а також свої бази даних криміналістично значимої інформації.

Заслуговує на увагу Інститут криміналістичних досліджень (Kriminalistisches Institut), що є провідною науково-дослідною установою німецької кримінальної поліції. Він підтримує зусилля федеральних органів поліції та поліції земель у протидії злочинності, надаючи послуги в таких сферах діяльності: проведення криміналістичних і криминологічних досліджень; розроблення поліцейських методик; навчання та підвищення кваліфікації співробітників Федерального відомства у кримінальних справах. Інститут забезпечує проведення всебічних науково-практичних досліджень і впровадження сучасних технологій поліцейської діяльності. До його функцій входить виявлення найбільш уразливих місць у сфері протидії злочинності та розроблення й впровадження разом із досвідченими практиками заходів й інноваційних програм, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів.

У свою чергу Техніко-криміналістичний інститут (Kriminaltechnische Institut) забезпечує всебічну наукову та координуючу допомогу в розкритті злочинів і представленні доказів у суді. Інститут має у своєму розпорядженні передові технології для проведення судових експертиз, найсучаснішу криміналістичну техніку та науковий потенціал співробітників. Робота даного Інституту має яскраво виражену науково-дослідну спрямованість, що проявляється в удосконаленні методик проведення експертних досліджень при розкритті злочинів. У штаті наукової установи перебуває близько 325 співробітників, які представляють більш ніж 60 професій – балісти, лінгвісти, фізики, хіміки, біологи, психологи тощо. Щорічно співробітниками установи проводиться понад 10 тисяч різних експертиз за запитами підрозділів кримінальної поліції ФРН, а також їхніх колег з інших країн. Інститут активно співпрацює з аналогічними підрозділами інших країн у складі Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI). Техніко-криміналістичний інститут є відповідальним за підтримку стандартів криміналістичної техніки Федерації й земель на високому рівні. До числа важливих завдань Техніко-криміналістичного інституту відноситься навчання й підвищення кваліфікації співробітників німецької поліції, у тому числі й у галузі криміналістичної техніки. У Німеччині техніко-криміналістичні підрозділи представлені у всіх 16 управліннях кримінальної поліції федеральних земель. У земельних поліціях проводиться переважна частина

криміналістичної роботи. Залежно від тяжкості та складності злочинів і наявних ресурсів, до роботи залучаються техніки-криміналісти районних відділень земельних поліцій або поліцейських структур вищого рівня. Вони на місці здійснюють основні криміналістичні дослідження та готують матеріали для подальшого проведення експертиз. У Німеччині поширена практика, коли проведення повторних експертиз може здійснюватися в криміналістичному підрозділі іншої федеральної землі або Федеральному відомстві у кримінальних справах – Центральній кримінально-поліцейській службі (*Zentrale kriminalpolizeiliche Dienste*), що здійснює оперативне забезпечення всіх поліцейських підрозділів країни. За своїм функціональним призначенням – оперативно-тактичний центр поліцейської діяльності в державі. Сюди надходять найбільш важливі дані про злочини та злочинців, які концентруються й аналізуються в різних інформаційних базах. У підрозділі працюють фахівці, що забезпечують криміналістичне супроводження оглядання місця події. Показово, що криміналісти Техніко-криміналістичного інституту в Німеччині не виїжджають на місця подій зі своєї ініціативи, для цього їх повинні запросити правоохоронці тієї землі, де відбувся злочин. У виняткових випадках (за прямою вказівкою МВС ФРН, федерального прокурора або дорученням судового слідчого) співробітники здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення розслідування конкретного злочину, але в тісному контакті з кримінальною поліцією землі. У Німеччині поряд із більшістю судово-експертних підрозділів, що перебувають у структурі правоохоронної системи, й безпосередньо – поліції, функціонує інститут приватної експертизи, який успішно конкурує із державними експертними установами.

Великобританія (англо-американська правова сім'я). Експертно-криміналістична служба Великобританії (*The Forensic Science Service – FSS*) раніше була державною установою МВС Великобританії, яка надавала послуги судово-криміналістичної експертизи для поліції та державних органів Англії й Уельсу, а також для інших країн. Уряд Великобританії оголосив про закриття FSS у грудні 2010 року. FSS було остаточно закрито 31 березня 2012 року. При цьому було вирішено зберегти архіви FSS – зібрання документів розслідувань, судових справ, бази даних ДНК та інші матеріали. Впродовж десятиліть в Англії й Уельсі судово-експертні установи працювали в усталеному режимі. Історично саме FSS займав більшу частку ринку експертно-криміналістичних послуг. Крім того, деякі поліцейські лабораторії судової експертизи не змогли акредитуватись відповідно до вимог міжнародних стандартів якості. За таких умов урядом був обраний порядок надання можливостей проведення експертиз комерційним фірмам або поліцейським лабораторіям, з метою проведення відповідних судових експертиз. Закриття FSS надало можливість підтримати регулювання ринку судово-експертних послуг для забезпечення конкуренції між його відповідними учасниками. В останні десятиліття послідовна політика Уряду призвела до створення у Великобританії ринку незалежних провайдерів (підприємств, установ, організацій, що надають

експертні послуги). Фахівці відзначають і деякі позитивні аспекти появи конкурентів у FSS, наприклад: економія витрат на утримання поліції, включаючи скорочення операційних витрат і зниження витрат шляхом поліпшення ціноутворення; значне прискорення темпів розслідувань через зменшення часу на процес оброблення звернень (від декількох тижнів до декількох днів) і виникнення можливості стандартизації системи оцінювання швидкості оброблення звернень; систематизування видів робіт, сприяння узгодженості служб та можливість порівняння якості послуг різних провайдерів. Таким чином, слід висловити точку зору, яка надає в цілому позитивну оцінку щодо розширення можливостей залучення різних суб'єктів судово-експертної діяльності до вирішення завдань правоохоронної сфери. Однак, слід передусім подбати про рівень вказаних суб'єктів, їх відповідність високим міжнародним стандартам й контроль за їх дотриманням [14].

У правовій системі Франції (романо-германська правова сім'я) судово-експертна діяльність посідає одне з провідних місць, оскільки її розуміють як ефективний спосіб доказування у судових провадженнях та як допомогу судді під час винесення ним судового рішення. Також варто наголосити, що всю організацію та діяльність судово-експертних установ Франції побудовано за міжнародними стандартами, на підставі чого у французькій судово-експертній системі є міжнародна експертиза. Міжнародна експертиза зачіпає інтереси міжнародної торгівлі, навіть якщо наразі «поняття торгового характеру передбачено для відомості, критерієм вважається тільки характер угод ... поняття торгівлі охоплює операції з торгівлі, виробництва, будівельну діяльність та інші види надання послуг». Окремо слід звернути увагу на правову основу організації та діяльності судово-експертних установ й експертів. Так, зокрема, міжнародна та національна судово-експертна діяльність й співробітництво регулюються цивільним процесуальним законодавством і законодавством про судову експертизу, положення яких ґрунтуються на нормах Гаазької конвенції від 18 березня 1970 року (Франція підписала цю Конвенцію 24 серпня 1972 року й опублікувала постанову про її підписання 9 квітня 1975 року). Отже, організація та діяльність судово-експертних установ у Франції ґрунтується на національному та міжнародному законодавстві, що регламентує особливості проведення судових експертиз і правовий статус експерта. Спільною тенденцією для судово-експертних установ Німеччини та Франції є об'єднання судових експертів в асоціації за галузями знань, більш того, останнім часом обговорюється питання створення асоціацій, які б об'єднували експертів країн Європейського Союзу [15].

Литва (романо-германська правова сім'я). Характеризуючи судово-експертну систему Литви, слід відзначити, що у країні діє інституціональна судово-експертна система, оскільки більшість судових експертиз проводяться чотирма державними судово-експертними установами – Судово-експертним науковим центром Литви Міністерства юстиції, Судово-експертним науковим центром литовської поліції, Державною

судово-експертною медичною службою та Державною судово-експертною психіатричною службою Міністерства охорони здоров'я Литовської Республіки. Уся судово-експертна діяльність регулюється процесуальними законами й Законом «Про судову експертизу». Формування політики та стратегії судово-експертної діяльності перебуває під юрисдикцією Міністерства юстиції. Також процесуальні закони й Закон про судову експертизу вводять дві додаткові юридичні установи – реєстратора судових експертів і Координаційну раду судово-експертної діяльності. Реєстр судових експертів включає понад 370 судових експертів із державного та приватного секторів, які виконують 68 видів судових експертиз. У країні налічується близько 290 судових експертів і 85 приватних експертів. Останні в основному проводять три види судових експертиз – з будівництва, оцінювання майна й аудиту. Така система судово-експертної діяльності, на думку литовських вчених, має ряд переваг. Перш за все – гармонізація судових експертиз, стандартизація методик, акредитація, наявність мінімальних стандартів щодо кваліфікації та компетентності судового експерта, упровадження до судово-експертної практики стандартів Європейського Союзу, публічність Реєстру судових експертів. Важливо, що існуюча система (до якої й прагне Україна) узгоджується з висновками Ради про бачення Європейської судово-експертної науки, включаючи створення Європейського судово-експертного наукового простору та розвинення інфраструктури судово-експертної науки в Європі. У практиці Литви, як й інших досліджуваних європейських країн, позитивним є традиційне визнання еквівалентності судово-експертної діяльності правоохоронних органів із метою уникнення дублювання зусиль через невизнання доказів у силу технічних й якісних відмінностей та з метою істотного скорочення часу, що витрачається у процесі розслідування злочинів із транскордонним компонентом. Крім того, у Литві ці положення реалізуються на кількох рівнях. Наприклад, судові експерти з держав-членів ЄС можуть вільно надавати такі послуги у Литві. Тільки вони повинні бути визнані судовими експертами відповідно до правил цієї держави-члена. Також, у разі необхідності, особа, яка має статус судового експерта в іншій державі, з яким Литва має договір про надання юридичної допомоги, може бути призначена судовим експертом. Відповідно регулюється механізм визнання іноземних судових експертів у Литві. У зв'язку із зазначеним, слід підкреслити прогресивний досвід країн Європейського Союзу щодо визнання висновків експертів джерелом доказів під час досудового розслідування судами іноземних держав і міжнародними судовими установами за умови дотримання визначених співтовариством вимог.

Латвія (романо-германська правова сім'я). У державі на законодавчому рівні регламентований та ефективно функціонує реєстр методик судових експертиз та реєстр судових експертів. Вказані реєстри веде Рада судових експертів. Працюють як державні, так і приватні судові експерти. Однак, приватні експерти не мають права проводити більшість криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз. До

всіх кандидатів у судові експерти висуваються наступні вимоги: має бути пройдена підготовка з акредитованої програми навчання за обраною спеціальністю у вищому навчальному закладі; є професійні знання й досвід судового експерта (пройдено стажування); володіння державною мовою на високому рівні; добра репутація. За умови успішної здачі кваліфікаційного іспиту та сплати коштів за сертифікат, претендент отримує сертифікат судового експерта, що діє п'ять років. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів Латвії № 835 «Положення про список установ судових експертиз і класифікатор спеціальностей судових експертів», визначені наступні установи судових експертів: Управління криміналістики Державної поліції; Експертна служба Головного управління державної прикордонної служби; Державне бюро судових експертиз; Державний центр судово-медичних експертиз; Державне об'єднання психоневрологічної лікарні; Державне об'єднання психіатрії та наркології.

Польща (романо-германська правова сім'я). У країні працюють Центральна криміналістична лабораторія та 17 регіональних лабораторій, що підпорядковуються Коменданту Поліції. Чисельний склад експертів становить 805 працівників, які щороку проводять близько 90 тисяч досліджень, досліджуючи при цьому 1,2 мільйонів об'єктів. Чисельність офіцерів – спеціалістів із огляду місця події – є вдвічі більшою порівняно з експертами (понад 1600 осіб), вони щорічно оглядають близько 210 тисяч місць подій, вилучаючи при цьому понад 380 тисяч об'єктів (слідів). Експерти криміналістичних лабораторій беруть участь у проведенні оглядів місць подій, застосовують новітні методи дослідження за різними напрямками діяльності, здійснюють збирання, накопичення та використання баз даних ДНК і дактилоскопічного обліку, обмінюються цими базами даних між країнами-учасницями Європейського Союзу щодо розшуку осіб за вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень. У Польщі існують експертні установи й у Міністерстві юстиції [14].

У Чехії (романо-германська правова сім'я) судово-експертна діяльність регулюється Законом «Про експертів і перекладачів» від 20 квітня 1967 року № 36. Відбір експертів (перекладачів) здійснюється у співпраці з державними органами влади, науковими установами, університетами та громадськими організаціями, які діють при регіональних судах. Тобто такими організаціями є не лише державні та недержавні установи, що на професійній основі здійснюють експертну діяльність, а й вищі навчальні заклади, наукові інститути й організації, які на прохання державних органів можуть виконати експертне дослідження та скласти висновок судового експерта [15].

У Нідерландах (романо-германська правова сім'я) з 1999 року діє один із найбільш відомих у світі Нідерландський інститут судової експертизи (Netherlands Forensic Institute) (м. Гаага), підпорядкований Міністерству безпеки й юстиції. У NFI зосереджено біля 600 експертів, які проводять понад 40 видів судової експертизи, що з 2000 року, окрім суду та слідчого судді, призначаються поліцією. І в повсякденній практиці усе це не

робить впливу на судову оцінку висновків експертів. Крім того, висновки цього Інституту неодноразово забезпечували діяльність і винесення рішень Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, що був утворений у 1991 році та почав діяти з 1993 року, а на сьогодні – Міжнародного кримінального суду в Гаазі, який діє з 2002 року. По суті, NFI формує новаторські кейси доказів, встановлених проведенням судової експертизи, у воєнних злочинах. Залучення Міжнародним кримінальним трибуналом NFI до розслідування воєнних злочинів, скоєних РФ в Україні, є важливим чинником справедливого покарання злочинців [16].

В Іспанії (романо-германська правова сім'я) два окремі відомства мають судово-експертні лабораторії, які залучені в судово-експертну діяльність – Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції. Самостійні експертно-криміналістичні підрозділи є в Національній поліції та в Цивільній гвардії, а також в автономних поліціях Країни Басків і Каталонії. Останніми роками у рамках загальнодержавної політики поглиблення координації діяльності правоохоронних органів ведеться робота зі зміцнення взаємодії криміналістичних служб Національної поліції та Цивільної гвардії [17].

Результати аналізування правового статусу експертів, відомчої підпорядкованості судово-експертних установ та служб, а також загальна характеристика їх функціонування вказує на те, що судово-експертна діяльність, як один із сегментів правових систем, навіть в одній чи іншій групі чи підгрупі (правових систем) суттєво різняться (хоча й мають певні риси схожості), перш за все, за причини національної специфіки, що сформувалася під час становлення й уніфікування правового поля конкретної держави, а також особливостей становлення та розвинення судово-експертної діяльності в них (державах).

2.2 Міжнародне нормативно-правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами

При розслідуванні міжнародних злочинів і злочинів, пов'язаних із діяльністю транснаціональних злочинних угруповань, стає вкрай необхідною належна судово-експертна діяльність: техніко-криміналістичне й експертне забезпечення відповідними та компетентними фахівцями у галузі певних класів, родів та видів (підвидів) судових експертиз. Ці процеси, як і потреби запозичення позитивного міжнародного й іноземного досвіду участі експерта, координації процесів розвитку експертного знання та технологій посилюють актуальність дослідження міжнародно-правового та зарубіжного забезпечення відносин у сфері здійснення судових експертиз.

Одним із очевидних наслідків економічної глобалізації у світі

виступає інтернаціоналізація права та процесу. Вона проявляється, по-перше, в поступовому зближенні різних правових систем через їх взаємодію та взаємопроникнення в ході міжнародного співробітництва і, по-друге, у створенні єдиних правових просторів у межах правової інтеграції. В такому випадку варто звернути увагу на міжнародно-правовий досвід участі експерта у кримінальному процесі.

Участь експерта досить детально регулюється низкою міжнародних нормативних актів, до яких приєдналася Україна, та які стосуються протидії окремим видам злочинів. Так, Конвенція ООН про кіберзлочинність закріплює загальні принципи взаємної допомоги та процедури, пов'язані із запитами про взаємну допомогу у разі відсутності відповідних міжнародних угод. У Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності також наголошується на загальних засадах і формах надання міжнародної правової допомоги. Крім того, за зазначеною Конвенцією вказується також і на одержання показань експерта та його оцінювання. Аналогічні засади та форми надання міжнародної правової допомоги закріплені у Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та Конвенції ООН проти корупції. Водночас, у даних нормативних актах існують і процесуальні норми, які регулюють участь експерта у кримінальному провадженні. Так, у ст. 48 Конвенції ООН проти корупції при співробітництві між правоохоронними органами держави вживають ефективних заходів, спрямованих на: надання, у відповідних випадках, необхідних предметів або необхідної кількості речовин із метою проведення експертизи або розслідування; сприяння ефективній координації між компетентними органами, установами та службами й заохочення обміну співробітниками та іншими експертами, у тому числі, за умови укладання зацікавленими державами-учасницями двосторонніх договорів або досягнення домовленостей, відрядження співробітників зі зв'язків. Крім того, у даній Конвенції передбачений захист експертів, вжиття державами-учасницями заходів їх безпеки, а також процедура їх виклику судовими органами з метою дачі показань. Подібні процесуальні норми передбачені також Конвенцією ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин й Типовим договором про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя.

У законодавстві країн Європейського Союзу існує цілий ряд нормативних актів, документів тощо, які так чи інакше стосуються участі експерта у кримінальному провадженні. При чому правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні регулюється як процесуальними, так і матеріальними нормами права Європейського Союзу. Крім того, нормативні акти ЄС у відношенні до правового регулювання участі експерта у кримінальному провадженні є практично ідентичними з іншими міжнародними актами, які проаналізовані вище. Зокрема, нормами Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах здійснюється регулювання присяги експерта, вручення документів і розпоряджень суду щодо явки експертів, виплата коштів, включаючи

добові, та відшкодування дорожніх витрат експерту, імунітет експерта тощо. Окрім вказаних вище, нормами Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах регулюються питання проведення допиту експерта за допомогою відеоконференції та за допомогою телефонної конференції. Аналогічні норми передбачені Конвенцією про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу. Отже, міжнародно-правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні забезпечується різноманітними нормативними актами, які умовно можна поділити на два рівні:

– міжнародні нормативні акти, які закріплюють загальні засади та форми надання міжнародної правової допомоги у ході міжнародного співробітництва у галузі кримінального судочинства та при протидії з окремими видами злочинів;

– міжнародні нормативні акти, які закріплюють конкретні норми, що стосуються експерта як учасника кримінального провадження.

Водночас, своєю специфікою наділене правове регулювання залучення експертів Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. В основному цією організацією залучаються судово-медичні експерти з метою проведення ексгумації, забезпечення дбайливого поводження з останками та ідентифікації тіл загиблих, які вважаються зниклими безвісти, а також для встановлення ступеня їх спорідненості із живими родичами. У структурі Комітету існує судово-медична служба, у складі якої створено команду експертів, які займаються розслідуванням випадків зникнення людей. Міждисциплінарні бригади судово-медичних експертів використовують для цих цілей спеціальні знання у галузі антропології, археології, патологоанатомії, дактилоскопії, стоматології, генетики, габітології тощо. У 1992 році була прийнята резолюція, що заснувала постійну групу експертів та інших професіоналів, які залучаються для сприяння в розслідуванні масових вбивств й інших порушень прав людини. Отже, основний акцент у роботі експерта у рамках діяльності Комітету спрямований на формування доказової бази, яка дозволить переслідувати осіб, обвинувачених у вчиненні міжнародних злочинів, пов'язаних із порушенням прав людини.

Окрему увагу слід звернути на правове регулювання участі експертів у міжнародному кримінальному процесі. Джерелами міжнародного кримінального процесу виступають Статути Нюрнберзького військового трибуналу, Токійського військового трибуналу, Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат в судах Камбоджі та Спеціального трибуналу по Лівану. Дані трибунали були створені Радою Безпеки ООН, які діяли на підставі Статуту ООН. Приміром, незважаючи на те, що в Угоді про створення Спеціального суду по Сьєрра-Леоне не закріплені норми, які стосуються призначення та проведення експертизи, однак, із Статуту та

Угоди впливає, що процедура її призначення та проведення повинна бути аналогічною процедурі прийняття рішення про проведення інших слідчих дій. Свідки й експерти, які прибувають з-за меж Сьєрра-Леоне за викликом або запитом суддів або обвинувача, не підлягають судовому переслідуванню, затриманню або обмеженню їх свободи з боку влади Сьєрра-Леоне. Відповідно до Правил процедури та доказування Спеціального Суду по Сьєрра-Леоне, будь-який висновок експерта повинен бути наданий для ознайомлення протилежній стороні якомога раніше, а також має бути зареєстрований Судовою палатою не пізніше ніж за 21 день до передбачуваної дати допитування експерта. У розділі, присвяченому доказовому значенню судових експертиз, Суд наводить поняття експерта, під яким розуміє людину, яка, завдяки певним спеціальним знанням, навичкам та умінням, може допомогти особі, яка вирішує питання факту, зрозуміти або визначити спірне питання.

Заснований 17 липня 1998 року постійний Міжнародний кримінальний суд пов'язаний із системою ООН та має юрисдикцію відносно таких злочинів, як злочини з геноциду, проти людства; воєнні злочини; злочини агресії. Характерно, що Статутом Суду встановлено посади, які передбачають наявність спеціальних знань. Так, прокурор призначає консультантів із досвідом юридичної діяльності зі спеціальних питань, включаючи питання, що стосуються сексуального насильства, гендерного насильства та насильства по відношенню до дітей, але не обмежується цими питаннями. Експертам, так само як і захисникам, свідкам та іншим особам, присутність яких необхідна у місці перебування Суду, забезпечується такий статус, який є необхідним для належного функціонування Суду, відповідно до Угоди про привілеї та імунітети Суду. Згідно з Регламентом Міжнародного кримінального суду, кожен експерт перед допитом складає присягу, текст якої закріплений даним документом. Якщо Суд вважає за необхідне провести експертизу, то після заслуховування сторін він виносить з цього приводу постанову, в якій визначається предмет експертизи, вказуються кількість експертів та проводиться експертиза. У відповідних випадках Суд пропонує особам, які призначаються для проведення експертизи, зробити урочисту заяву. Перед початком слухання справи Судова палата із власної ініціативи або на прохання однієї зі сторін може розпорядитися провести психіатричне, психологічне або медичне обстеження обвинуваченого. Оскільки в Статуті Суду не закріплений порядок такого обстеження, то можна навести приклад його застосування у відповідності з Правилами про процедуру та доказування. Обстеження проводиться одним із експертів, включених у спеціальний список, що ведеться Секретаріатом Суду, або експертом, запропонованим однією зі сторін. Суд уповноважений надати експерту, який з'явився в Суд, гарантію того, що цей експерт не буде підданий переслідуванню, взяттю під варту або будь-якому іншому обмеженню особистої свободи з боку Суду щодо будь-якої дії чи упушення, які мали місце до відбуття даної особи із запитованої держави. Експертам виплачуються витрати, які покриваються Судом у

зв'язку з їх поїздками та забезпеченням безпеки, а також витрати на підготовку висновку чи проведення експертизи, призначених Судом. До того ж Суд може при виняткових обставинах використовувати відряджених спеціалістів на безоплатній основі, державами-учасниками, міжурядовими, або неурядовими організаціями з метою надання допомоги в роботі будь-якого з його органів.

Особлива актуальність щодо участі експерта у кримінальному провадженні та питання застосування українськими судами законодавства країн-членів Європейського Союзу виникла після ратифікації Україною у 1997 році Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. На підставі даної Конвенції почав діяти Європейський суд із прав людини, до якого можуть звертатися громадяни України за захистом своїх прав, рішення та практика якого визнаються джерелом кримінального процесуального права. При створенні Суду та розробленні його Регламенту передбачалося, що в ході слухань виникатиме необхідність у залученні експертів. Тому Регламент Європейського суду із прав людини містить низку норм, які регулюють призначення та проведення судової експертизи. Зокрема, будь-який експерт може використовувати свою рідну мову, якщо не володіє в достатній мірі однією з офіційних мов. У такому випадку секретар має досягти необхідної домовленості щодо письмового або усного перекладу. Крім того, Регламентом (стосовно розслідувань) зазначається, що Палата може звернутися до сторони з проханням подати документальні докази, а також вирішити заслухати як експерта чи в будь-якій іншій якості особу, докази або твердження якої, на її погляд, можуть допомогти у виконанні такого завдання. Виклик експертів та інших осіб, які мають бути заслухані делегацією, здійснює Секретар Суду. У виклику має бути зазначено:

- справа, у зв'язку з якою здійснюється виклик;
- предмет розслідування, експертизи чи іншого заходу, що здійснюється за розпорядженням Палати або голови Палати;
- умови грошового забезпечення, яке має надаватися викликаним особам.

Наскільки це можливо, сторони мають надавати достатню інформацію, необхідну для встановлення особи свідків, експертів чи інших осіб, які підлягають виклику, а також їхні адреси. Керівник делегації може зажадати присутності експертів під час проведення делегацією заходів розслідування на місці. Після встановлення особи та перед виконанням свого завдання для делегації кожний експерт складає присягу чи робить таку офіційну заяву: «Присягаю» або «Офіційно заявляю», «що виконуватиму свої функції експерта чесно й сумлінно». Цей факт фіксується у протоколі. При цьому будь-який делегат має право ставити запитання експертам, які присутні на засіданні делегації. Експерти можуть бути опитані уповноваженими особами, адвокатами чи радниками сторін за умови, що опитування здійснюється під контролем керівника делегації. Крім випадків, коли існують виняткові обставини, та за згодою керівника делегації,

експерти, яких має заслухати делегація, допускаються на заслуховування лише після того, як вони дали показання. Важливу роль стосовно участі експерта відіграє Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини, що прийнята 5 березня 1996 року. У відповідності до даної Угоди, експерти користуються імунітетом від юридичного процесу стосовно зроблених ними усних або письмових заяв, документів чи інших доказів, пред'явлених у Суді чи поданих до нього. Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати вільному пересуванню та подорожуванню експертів із метою участі у процесі Суду та повернення з нього. Варто звернути увагу на рішення Суду, оскільки одним із його головних аргументів виступає неупередженість участі експерта у змагальному кримінальному провадженні. Так, при розгляді справи «Брандштеттес проти Австрії», Європейський суд з прав людини зазначив, що право на «змагальний судовий процес» означає, що «обидвомом сторонам кримінального процесу в обов'язковому порядку повинно бути надано можливість користуватися допомогою фахівців, що володіють спеціальними знаннями в конкретних галузях науки, і давати роз'яснення на докази, подані іншою стороною». Крім того, певні права, які випливають із Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (наприклад, мати можливість для підготовки свого захисту тощо), можна розглядати як загальне право сторін кримінального процесу на призначення судової експертизи та проведення експертного дослідження. В даному випадку це стосується й вибору експерта сторонами кримінального провадження. Отже, участь експерта у процесі Європейського суду з прав людини відіграє досить важливу роль при здійсненні правосуддя у кримінальному провадженні. Разом з тим, можна констатувати, що Суд виробив певні загальноновизнані підходи до порядку залучення експерта у кримінальному провадженні, оцінювання достовірності й обґрунтованості його висновків, які відповідають змісту норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Суд при розгляді скарг звертає свою увагу на дотримання прав людини у процесі призначення та проведення судових експертиз. Це обумовлено тим, що вперше в історії міжнародного кримінального права Європейський суд з прав людини передбачив своїми нормами можливість залучення експертів при розгляді скарг фізичних та юридичних осіб у кримінальному провадженні [18].

Як зазначалося вище, одним із видів нормативно-правових актів, що зближують правові системи різних країн, є модельні кодекси, які носять рекомендаційний характер. Так, наприклад, Комітетом Міністрів Ради Європи було прийнято Рекомендацію № R (2000) 10 державам-членам щодо кодексів поведінки державних службовців, якою (Рекомендацією) було рекомендовано, щоб уряди держав-учасниць заохочували, відповідно до національного законодавства та принципів державного управління, прийняття національних кодексів поведінки державних службовців, базуючись на модельному кодексі поведінки для державних службовців, з відповідним контролюванням її виконання [19].

Такого роду модельний кримінально-процесуальний кодекс був прийнятий Постановою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 17 лютого 1996 року. Незважаючи на те, що Україна у 2018 році фактично вийшла із даної регіональної організації Азії та Європи, до якої входить низка пострадянських країн, прийняття зазначеного кодексу можна вважати певним досвідом в організації уніфікованої судово-експертної діяльності. Зокрема, в даному міжнародному процесуальному документі країнам Співдружності пропонується в національних кримінально-процесуальних законодавствах закріпити процесуальний статус експерта та форми його участі у кримінальному провадженні. Так, у кодексі зазначено, що експертом є особисто не зацікавлена в кримінальній справі особа, призначена за його згодою органом, який веде кримінальний процес, або на її вимогу – керівником експертної установи для проведення дослідження матеріалів справи із використанням спеціальних знань у науці, техніці, мистецтві, ремеслі та дачі на цій основі висновку. Експерт може бути призначений з числа запропонованих учасником процесу осіб і запрошений сторонами. У кодексі закріплені права, обов'язки експерта, його відвід, роз'яснення його прав й обов'язків, забезпечення можливості їх здійснення експертом, висновок експерта, одержання винагороди за виконану ним роботу, відшкодування витрат експерта, проведення експертизи, допит експерта, виклик експерта тощо.

Аналізування міжнародного досвіду у сфері нормативно-правового регулювання участі експерта у кримінальному процесі окремих зарубіжних країн показує наступне.

У кримінальному процесі США та Великобританії (англо-американські правові системи) експерт за своїм процесуальним становищем прирівнюється до свідка. Статус експерта у США передбачений Федеральними правилами доказування США. Зокрема, суд може на власний розсуд або за клопотанням будь-якої сторони видати наказ, в якому вказати причину, на підставі якої експерт не повинен бути призначений, а також вимагати від сторін вказати кандидатів у експерти. Експерт повинен бути повідомлений про обов'язки експерта в письмовій або усній формі та бути залученим до справи. У випадку, коли експерт викликається для дачі показань судом або кожною із сторін, він може бути підданий сторонами перехресному допиту. Крім того, він має право на винагороду. У кримінальному процесі США сторони можуть вибрати експерта самі, кожна сторона наділена також правом виклику інших експертів. Якщо суд вимагає письмового висновку експерта, то такий висновок має бути доступним для ознайомлення протилежній стороні. Експерту дозволено консультуватися з іншими спеціалістами при проведенні досліджень. Хоча сторони вважають експертів представниками своїх інтересів у суді, присяжним, із дозволу суду, буде повідомлено про те, в якого експерта не має мотиву бути упередженим. У справах із суперечливими показаннями присяжні, ймовірно, віддадуть перевагу експертам, які були відібрані судом.

Федеральними правилами доказування США також передбачені: надання показання у формі думки свідка, який не є експертом; підстави, на які спирається експерт при дачі показань у формі думки, розкриття фактів або даних, що лежать в основі думки експерта, тощо. Відмінність експерта від свідка у кримінальному процесі США та Великобританії полягає в тому, що експерт формує висновок на підставі фактів, які сприймаються ним. Однак, його докази не є особистими знаннями фактів, як у звичайного свідка, а виступають як «докази думки», про які він міг бути проінформований іншою особою. У кримінальному процесі Англії та США діють суворі правила, що забороняють свідкові давати певну оцінку, висловлювати власну думку, хоча під час дачі показань він може вказати окремі особливості об'єкта дослідження. Експертам, які залучаються обвинуваченням, дозволено, приміром, висловлювати свою думку про те, що поведінка обвинуваченого вказує на крадія автомобілів, що певне місце, можливо, є місцем змінювання номерних позначень агрегатів і вузлів автомобіля тощо. Своєю специфікою стосовно участі експерта наділений кримінальний процес Великобританії, хоча традиційно для країн англо-американського права характерна близькість у правовому регулюванні участі експерта у кримінальному процесі. Зокрема, згідно з Білою Книгою, в якій узагальнюється та коментується судова практика Верховного Суду Англії, поняттям «експерт» охоплюються особи, які володіють спеціальними навиками: медики, інженери, бухгалтери, фахівці зі страхових розрахунків, архітектори, митні інспектори тощо. З метою залучення у кримінальне провадження експертів прокуратору-фіскалу слід отримати дозвіл Королівської Ради. У невідкладних випадках такий дозвіл він отримує телефоном. Експерти у судочинстві здійснюють чотири функції, зокрема:

- узагальнення, зроблені експертом на основі досвіду; завдяки цій функції розмежовується процесуальний статус експерта та свідка у судочинстві;

- у деяких справах недостатньо власного досвіду, тому експерт повинен послатися на авторитетні джерела, узагальнити досвід інших людей;

- експерт може застосувати до матеріалів справи статистичні методи та винести власний висновок;

- експерт діє як адвокат; англійське право ніколи не вимагало у експерта формальної кваліфікації у певній сфері діяльності; відсутність формальних вимог до експерта призводить до того, що представники сторін при проведенні допиту спеціально включають питання, які підтверджують компетентність експерта або, навпаки, викликають сумнів як в досвідченості експерта, так і в надійності використовуваних ним методик проведення дослідження; в тому випадку, коли експерт вважає, що йому необхідно провести додаткові дослідження для відповіді на поставлені питання, терміни експертизи можуть бути збільшені.

Отже, при залученні експертів проявляються всі характерні риси

англо-американського кримінального процесу – змагальність сторін, їх активність та неупередженість суду. При цьому у Великобританії та США існують наступні форми залучення експерта в кримінальне судочинство:

- свідок, який дає показання про відомі йому факти із висловлюванням думки, заснованій на власному досвіді;
- фахівець, який дає показання з метою роз'яснення суду певних явищ, термінів тощо, де відомості про них йому відомі із своїх професійних занять;
- експерт, який дає свій висновок на основі проведеного експертного дослідження.

Однак, слід відмітити позитивні положення, які впливають на удосконалення правового регулювання участі експерта у кримінальному провадженні країн англо-американської правової системи. До них слід віднести наступні:

- видача дозволів на право проведення судових експертиз здійснюється недержавними професійними об'єднаннями судових експертиз; видаються та періодично оновлюються програми сертифікації експертів із кожної експертної спеціальності або її частини;
- широко розповсюджена система підвищення кваліфікації експертів шляхом проведення нетривалих практичних курсів із ключових питань окремих галузей експертизи чи кримінального процесу (з питань застосування спеціальних знань);
- щорічно виділяються значні державні та приватні гранти на проведення досліджень в галузі судової експертизи;
- спостерігається стійка тенденція уніфікації судово-експертних методик і термінології: видаються словники термінів із певних судово-експертних дисциплін, які включають в себе великий обсяг словникових статей із материнських наук;
- існує специфічна ієрархія посад експертів: фахівці в галузі судово-експертної науки 1, 2, 3 класу (фахівці, технічні фахівці, наукові співробітники в галузі судової експертизи (2 класу), наглядові наукові співробітники (forensic scientist III supervisor), керівники-менеджери в галузі судово-експертної науки 1 та 2 класу);
- досить активно здійснюється акредитування судово-експертних лабораторій та проводиться контролювання якості їх роботи; у деяких країнах створені спеціальні Служби якості судових експертиз, а також видаються бюлетені перевірок якості судових експертиз;
- велика увага приділяється аналізуванню експертних помилок: вивчення причин експертних помилок, методів подолання чинників, що викликають експертні помилки входять в обов'язкову програму навчання експертів і нерідко стають предметом обговорення під час перевіряння кваліфікації експертів, що викликаються до суду для дачі висновку та подальшого допиту як експертів.

Разом з тим, своєю специфікою наділене правове регулювання участі експерта у кримінальному процесі Німеччини (ФРН), яка відноситься до романо-германської правової сім'ї. В основі інституту судової експертизи у

кримінальному процесі ФРН лежить німецька теорія «досвідчених положень». Залежно від доручення суду, експерт виконує три самостійних функції у кримінальному процесі:

- обмежується повідомленням суду «досвідчених положень»;
- підводить факти, які надав йому суд, під «досвідчені положення»;
- самостійно встановлює факти за допомогою спеціальних знань та повідомляє їх суду у вигляді висновку експерта.

Із позиції вказаної теорії процесуальний статус експерта визначає й Верховний суд ФРН, вказуючи, що він повинен, або надати суду «досвідчені положення», або оцінити факти на основі «досвідчених положень», або ж повідомити суду факти, встановлені ним на підставі спеціальних знань. Даючи висновок на підставі спеціальних знань, цим експерт, як учасник кримінального процесу, буде відрізнятися від статусу компетентного свідка, який повідомляє інформацію про факти, сприйняття яких потребує спеціальних знань. Однак, такий свідок не може проводити експертизи та надавати висновок, й до нього застосовуються положення про показання свідка. Під «досвідченими положеннями» експерта розуміють загальні, абстрактні положення із різноманітних галузей знань (медицини, мистецтвознавства, бухгалтерського обліку тощо). Вибір експертів та їх кількість у кримінальному провадженні визначається суддею та прокуратурою, які укладають з ними домовленість, в які терміни може бути наданий експертний висновок. Як правило, з метою проведення дослідження призначаються державні експерти. Експерти є державними, якщо вони призначені на певний час на підставі федеральних чи земельних законів, наприклад, відомчі лікарі та директори державних судово-медичних інститутів. Однак, на підставі особливих обставин можуть бути призначені й інші фахівці. Особливі обставини можуть полягати в тому, що державний експерт тимчасово не має можливості для підготовки висновку або ж необхідний експерт із більш високою, або спеціальною кваліфікацією. Експертом є особа, яка здійснює професійну діяльність в тій галузі науки, мистецтва чи ремесла, знання яких є передумовою для дачі експертного висновку, а також призначена або уповноважена державою для здійснення такої діяльності на підставі законодавства. Крім того, судовий експерт як учасник провадження володіє досить суттєвим обсягом прав та обов'язків у кримінальному процесі ФРН. Зокрема, до них належать наступні: обов'язок дати висновок експерта, право на відмову від дачі висновку експерта, обов'язок з'явитися до суду, право вимагати додаткової інформації для проведення експертизи, право ознайомитися із матеріалами справи, бути присутнім на допиті свідків або обвинуваченого та безпосередньо задавати їм питання, право на отримання винагороди, йому може бути заявлений відвід тощо. Крім того, керівництво діяльністю експертів у випадку необхідності здійснює суддя. Таке керівництво полягає в точному та чіткому формулюванні доручень, надання фактів, матеріалів та юридичної інформації. Однак, воно не стосується професійної сфери експерта. Також експерти за розсудом суду можуть бути приведені до присяги, яка

приймається після надання експертного висновку. Таким чином, кримінальне процесуальне законодавство ФРН визначає експерта як особу, яка володіє спеціальними знаннями та за характером своєї участі виступає свого роду помічником судді. У зв'язку з чим у кримінальному процесі ФРН існують наступні форми залучення експерта до кримінального провадження: залучення експерта в ролі свідка; залучення експерта як компетентного свідка (спеціаліста); залучення експерта з метою проведення експертного дослідження.

Практично аналогічним чином здійснюється правове регулювання участі експерта у кримінальному процесі Австрії (романо-германська правова сім'я). У зв'язку з чим варто звернути увагу лише на специфіку та певні особливості його участі у кримінальному процесі Австрії. Зокрема, з 1975 року в країні діє спеціальний закон, який регламентує призначення експертів для проведення експертиз і дачі висновків, серед яких: положення, що передбачають професійні вимоги до експертів для внесення їх до реєстру; порядок формування та змісту реєстру; вимоги до порядку призначення та проведення експертизи; зміст присяги експертів; встановлення обмежень для внесення до реєстру; юридична дійсність (законна сила) реєстру; припинення повноважень експерта; виключення з реєстру; підстави для виключення. Експерти в Австрії повинні мати професійний досвід не менше п'яти років, володіти спеціальними знаннями у конкретних галузях судової експертизи та криміналістики, повинні отримати сертифікат або скласти іспит. В ролі експертів можуть бути запрошені працівники Судово-медичного інституту, Патентної служби, Національного банку й інших установ. Крім того, коли особа, яка володіє спеціальними знаннями, сприймала або досліджувала певні обставини за допомогою спеціальних знань за межами кримінального процесу або без пропозиції суду, вона не може залучатися в як експерт, а допускається в процес для дачі показань як свідка. У деяких випадках законом передбачене обов'язкове залучення експерта для проведення окремих слідчих дій. Ще однією особливістю є той факт, що сторона захисту не має права на вибір експерта для проведення «альтернативної експертизи», якого призначає суддя.

Вимоги до експерта у кримінальному процесі Бельгії (романо-германська правова сім'я) чітко визначаються посадовою особою, що призначила експертизу. Експерт діє тільки в рамках вимоги про проведення експертизи та не може самостійно здійснювати розслідування. Обвинувачений може призначити експерта за власним вибором, але всі витрати із проведення експертизи він несе самостійно. Перед тим як приступити до своїх обов'язків, експерт складає присягу. Результати експертизи закріплюються у висновку експерта або документі, представленому в розпорядження слідчого судді або суду. В той же час, у кримінальному процесі Данії (правова сім'я скандинавських країн, в якій перетинаються риси як романо-германської, так і англо-саксонської правових сімей) експерт, зазвичай відбирається судовими органами та

призначається для проведення експертного дослідження. При цьому дуже рідко експертів призначають на прохання обвинувача або обвинуваченого. Адже експерт у кримінальному процесі Данії є абсолютно нейтральним учасником, який не залежить від жодної зі сторін.

Важливу роль відіграє залучення експертів у кримінальний процес Нідерландів (романо-германська правова сім'я). Вони часто призначаються судом в період судового розгляду або слідчим суддею в період попереднього судового розгляду. В той же час, у лютому 2000 року набуло чинності нове кримінальне процесуальне законодавство, яке дозволило органам поліції звертатися за допомогою до експертів при певних обставинах на стадії судового слідства. Кримінальний процесуальний кодекс Нідерландів надає обвинуваченому обмежене право бути присутніми під час експертизи. Може бути призначений другий експерт (хоча Верховний Суд не визнає загального права на другий експертний висновок). Установа, в якій працює експерт, також є досить важливим показником для його залучення до кримінального провадження Нідерландів, оскільки суд призначає постійних експертів на підставі рекомендацій судово-експертних лабораторій. Інституалізовані лабораторії Нідерландів мають внутрішні стандарти, що стосуються професійної діяльності експертів. Остаточне рішення про присудження допусків до права проведення певних видів експертиз і досліджень приймає суд або колегія присяжних, які оцінюють підготовлену кандидатом доповідь або показання свідків – представників компетентних організацій та інститутів. Для суду висновок експерта не є обов'язковим джерелом доказу. Саме тому у 1998 році Верховний суд Нідерландів встановив певні стандарти для визнання виконаних експертиз і досліджень доказами у кримінальному процесі. Зокрема, у кожному провадженні суд в ході судового слідства повинен з'ясувати наступні обставини: чи є експерт фахівцем у певній галузі знань; які методи він використовує для досліджень; чи вважає він застосовувані методи надійними та чому; чи володіє він достатньою кваліфікацією для того, щоб правильно застосовувати використовувані методи.

Таким чином, експерт, як учасник кримінального провадження у проаналізованому законодавстві європейських країн (Австрія, Бельгія, Нідерланди, ФРН (романо-германські правові системи), Великобританія (англо-американська правова сім'я), Данія (правова сім'я скандинавських країн), за суттю розглядається як незалежна особа, яка на основі наукового дослідження повідомляє про його результати або наукові теорії правоохоронні та судові органи [18].

Проведений вище аналіз показує, що правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні на міжнародному рівні забезпечується різноманітними нормативними актами, що закріплюють загальні засади та форми надання правової допомоги у ході міжнародного співробітництва в галузі кримінального судочинства, протидії конкретним видам злочинів, а також процесуального положення експерта як учасника кримінального провадження.

При цьому в інформаційному просторі недостатньо уваги приділяється нормативному регулюванню безпосередньої діяльності експерта з питань порядку застосування ним спеціальних знань при проведенні експертних досліджень на рівні таких нормативних документів як міжнародні, регіональні (європейські для України) та національні стандарти з питань забезпечення криміналістичного процесу – набору взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності. У свою чергу, термін «криміналістичний» має відношення до методів, методик та технологій, застосовуваних для встановлення фактів, формування суджень та висновків, що можуть бути використані для судового розгляду [20, с. 2]. Саме застосування зазначених стандартів є основним видом уніфікування діяльності експертів у криміналістичному процесі на міжнародному, регіональному та національному рівнях, а відповідно одним із завдань зближення нормативного, методичного та ресурсного забезпечення судово-експертної діяльності як одного із сегментів правових систем України та країн Європейського Союзу є гармонізування (прийняття) міжнародних та європейських стандартів із криміналістики в як національних.

Висновки до розділу 2

Результати аналізу правового статусу експертів, відомчої підпорядкованості судово-експертних установ та служб, а також загальна характеристика їх функціонування вказує на те, що судово-експертна діяльність, як один із сегментів правових систем, навіть в одній чи іншій групі, чи підгрупі (правових систем) суттєво різняться (хоча й мають певні риси схожості), перш за все, за причини національної специфіки, що сформувалася під час становлення та уніфікування правового поля конкретної держави. Окрім того, фактично на даний час йде формування та уніфікування наднаціональної правової системи Європейського Союзу шляхом зближення правових систем країн-учасниць (Європейського Союзу) з урахуванням їх (країн-учасниць) національної специфіки, до чого прагне й Україна.

Правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні на міжнародному рівні забезпечується різноманітними нормативними актами від Конвенцій ООН та Європейського Союзу щодо протидії різним видам злочинів, надання взаємодопомоги у кримінальних справах, Уставів військових та кримінальних трибуналів, спеціальних судів тощо (останні створюються Радою Безпеки ООН), якими закріплюються загальні засади та форми надання правової допомоги у ході міжнародного співробітництва в галузі кримінального судочинства та протидії конкретним видам злочинів, проведення судових експертиз, а також процесуального положення експерта як учасника кримінального провадження.

При цьому в інформаційному просторі недостатньо уваги

приділяється нормативному регулюванню безпосередньої діяльності експерта з питань порядку застосування ним спеціальних знань при проведенні експертних досліджень на рівні таких нормативних документів, як міжнародні, регіональні (європейські для України) та національні стандарти з питань забезпечення криміналістичного процесу – набору взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності, які (стандарти) розроблюються та приймаються спеціально уповноваженими органами зі стандартизації. У свою чергу, термін «криміналістичний» має відношення до методів, методик та технологій, застосовуваних для встановлення фактів, формування суджень та висновків, що можуть бути використані для судового розгляду. Саме впровадження зазначених стандартів є основним видом уніфікування діяльності експертів у криміналістичному процесі на міжнародному, регіональному та національному рівнях під час збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів), що мають або можуть мати криміналістичну значущість, із подальшим їх експертуванням (аналізуванням, інтерпретуванням, звітуванням) та представленням їх результатів (збирання та експертування) у судовому розгляді.

3 Стандартизування судово-експертної діяльності

3.1 Історія стандартизування судово-експертної діяльності

Вважається, що історія стандартизації бере свій відлік зі Стародавнього Єгипту, де існував інститут чиновників, які контролювали дотримання розмірів цеглин, що використовувалися при будівництві. Завдяки дотриманню встановлених розмірних параметрів цегли, єгиптянам вдалося побудувати визнані у світі витвори мистецтва у вигляді єгипетських пірамід (будівництво першої відомої історії піраміди відноситься до 2589-2566 роках до нашої ери).

Стандартизація різних видів діяльності розвивалася відокремлено в різних країнах паралельно із появою суспільного розділення праці та торгівлі, з виникненням держави, розвитком науково-технічного прогресу тощо.

Із розвиненням торгівлі між країнами та континентами процеси стандартизування почали поступово здобувати міжнародний характер.

Історія міжнародної стандартизації бере свій відлік із кінця XIX сторіччя, коли у 1895 році в Парижі було підписано Конвенцію з організації Міжнародної комісії мірил та ваг. Це стало значущою подією того часу, подальшого розвитку суспільства та науково-технічного прогресу.

У подальшому роботи у галузі міжнародної стандартизації планомірно продовжувалися та були призупинені із початком Другої

світової війни. Поновилися вони (роботи) у 1945 році, коли під егідою Організації Об'єднаних Націй було створено Координаційний комітет із питань стандартизації.

Початок сучасного розвитку міжнародної стандартизації бере свій відлік із жовтня 1946 року, коли на базі існуючого Координаційного комітету із питань стандартизації було засновано Міжнародну організацію зі стандартизації (International Standardization Organization – ISO), що розпочала свою роботу 23 лютого 1947 року з прийняттям уставу організації на Генеральній асамблеї Організації Об'єднаних Націй, яка зазначила, що метою організації є сприяння стандартизації в світовому масштабі для полегшення міжнародного товарообміну та взаємодопомоги, а також для розширення співпраці в області інтелектуальної, технічної та економічної діяльності.

Постійно трансформуючись та вдосконалюючись, Міжнародна організація зі стандартизації за роки майже 80-ти річного існування стала флагманом міжнародної стандартизації від рекомендацій для національних органів зі стандартизації на початковому етапі до, фактично, розроблення понад 21000 міжнародних стандартів на сьогодні [21-23].

Історія ж стандартизації застосування спеціальних знань (наприклад, при криміналістичній реєстрації злочинців, проведенні експертиз), маючи ті ж самі витoki, ненабагато відрізняється у своєму формуванні від історичних процесів виникнення, власне, як стандартизації. Систематизування та застосування спеціальних (не юридичних) знань в країнах світу знаходили своє розвинення, насамперед, в рамках кримінальної юстиції, що виникла з появою держави, розвитком науки та техніки, удосконалюванням форм і методів виробництва тощо, та, в значній мірі, на початковому етапі стосувалася розшуку й ідентифікації злочинців. Так, зокрема у 2025 році до Різдва Христового в Китаї були прийняті кримінальні закони, якими були визначені приписи щодо нанесення тавра на тіло злочинців, що на сучасному етапі визначалося б не тільки як їх покарання, а й спосіб обліку, за своєю суттю будучи прототипом системи криміналістичної реєстрації (криміналістичних обліків).

Є свідчення й про давнє застосування спеціальних знань при виконанні експертиз. Так, наприклад, у VII-VI століттях до н. е. в Лідії карбували монети, у зв'язку із чим мали місце непоодинокі факти фальшивомонетництва. На запити уповноважених осіб держави проводилися матеріалознавчі дослідження шляхом порівнювання змісту металевого сплаву за кольором ліній, що залишала монета-еталон на чорному сланці, обробленому оливковим маслом [24, с. 44–45].

Прототипом міжнародної стандартизації в сфері кримінальної юстиції можна вважати обмін інформацією на міждержавному рівні щодо застосування так званого «бертильонажу» – методу криміналістичної реєстрації злочинців, розробленому у 1881 році титулярним писарем поліції Парижа А. Бертильоном і заснованому на вимірюванні певної кількості незмінюваних частин тіла злочинців, що (метод) надавав можливість

проводити їх (злочинців) ідентифікацію. Пізніше А. Бертильон доповнив свій метод організацією фотографування злочинців і розробив уніфіковану процедуру описування зовнішності людини – «словесний портрет».

Наступним кроком в стандартизації спеціальних знань слід вважати розроблення генеральним інспектором індійсько-британської поліції Е. Генрі нового методу ідентифікації за відбитками папілярних узорів рук – системи дактилоскопічної реєстрації, що на початку минулого століття була впроваджена, фактично, на всіх континентах та згодом замінила «бертильонаж» [25, с. 216–228].

І нарешті, початком саме міжнародної стандартизації у галузі кримінальної юстиції слід вважати дату проведення Першого міжнародного конгресу (представників) кримінальної поліції держав світу, що відбувся у квітні 1914 року в Монако.

Одним із ключових питань конгресу, що обговорювалося, було питання щодо створення відділу міжнародної кримінальної реєстрації із розшукування злочинців-гастролерів, що вчиняють злочини в різних державах світу, з використанням дактилоскопічної (одного із видів криміналістичної) реєстрації як головного методу їх (злочинців) реєстрації [24, с. 67]. Реалізувати ідею створення такої організації завадила Перша світова війна. І тільки у 1923 році було створено Міжнародну комісію кримінальної поліції, подальше існування та розвинення якої було перервано Другою світовою війною. У 1946 році в Брюсселі на зустрічі представників прийнято рішення про відтворення діяльності комісії, на 25-тирічній сесії якої (у 1956 році) було прийнято її сучасну назву – Міжнародна Організація Кримінальної Поліції (International Criminal Police Organization – INTERPOL, Інтерпол) [26]. Саме Інтерполом проводиться діяльність у галузі міжнародної стандартизації із застосування спеціальних знань щодо обміну інформацією про стать, зовнішність, особливі прикмети, а також фотозображеннями, ДНК-профілями, відбитками (відтисками) рук й іншими відомостями, що можуть сприяти ідентифікації підозрюваних, звинувачених у вчиненні злочинів, осіб, що становлять реальну загрозу суспільній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам [27].

Із кінця минулого століття та дотепер у світі сформувався три напрями стандартизування судово-експертної діяльності, зокрема:

– стандартизування шляхом акредитації установ, що здійснюють судово-експертну діяльність за міжнародними та регіональними стандартами систем управління якістю;

– стандартизування практики установ, що здійснюють судово-експертну діяльність за міжнародними та регіональними стандартами з безпосереднього застосування спеціальних знань у ході слідчих дій;

– стандартизування інструментарію, що використовується при проведенні слідчих дій зі збиранням об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість, та їх (об'єктів) експертуванні; функціонуванні (формуванні, веденні та використанні) баз даних, у т. ч. автоматизованих.

3.2 Міжнародне стандартизування судово-експертної діяльності

3.2.1 Акредитація установ, що здійснюють судово-експертну діяльність за міжнародними та регіональними стандартами систем управління якістю

У 1987 році ISO приймається серія стандартів ISO 9000, що застосовуються при розробленні, впровадженні та удосконаленні систем управління якістю або систем менеджменту якості (СУЯ) організацій. Основними з них є, зокрема, міжнародні стандарти:

– ISO 9000 щодо визначення основних термінів та визначень при розробленні СУЯ;

– ISO 9001 щодо вимог до СУЯ.

На сьогодні діє п'ята редакція зазначених стандартів.

В основу терміну «система управління якістю» покладена думка: «Те, що не сяє всередині, не може виблискувати ззовні». Стандарти серії ISO 9000, прийняті більш ніж 170 країнами світу як національні, застосовуються до будь-яких підприємств, незалежно від їх розміру, форм власності та сфери діяльності.

Міжнародне ж нормативне врегулювання стандартизації судово-експертної діяльності фактично бере початок із прийняттям у 1990 році керівництва (настанови) ISO/IEC Guide 25:1990 щодо загальних вимог до компетентності калібрувальних та випробувальних лабораторій, яке (керівництво) використовувалося для встановлення вимог до акредитації криміналістичних (експертних) лабораторій. У 1999 році на заміну керівництву ISO/IEC Guide 25:1990 приймається міжнародний стандарт ISO/IEC 17025, розроблений за результатами великого досвіду впровадження зазначеного вище керівництва (було акредитовано понад 250 лабораторій у світі). На сьогодні розроблено та прийнято третю редакцію стандарту ISO/IEC 17025 (2017 року), гармонізованого Європейською комісією зі стандартизації. У стандарті містяться актуалізовані вимоги, яким випробувальні та калібрувальні лабораторії повинні відповідати, якщо вони мають намір показати, що в них функціонує система управління, що вони технічно компетентні та здатні отримувати технічно обґрунтовані результати [28].

У 2008 році Генеральною Асамблеєю Європейської кооперації з акредитації (EA) та Генеральною Асамблеєю Європейської мережі криміналістичних інститутів (ENFSI) ратифіковано Керівництво з імплементації стандарту ISO/IEC 17020, друга редакція (2012 року) якого гармонізована Європейською комісією зі стандартизації, у сфері розслідування (дослідження) місця злочину (EA-5/03 Guidance for the implementation of ISO/IEC 17020 in the field of crime scene investigation). Крім того, на відповідність вимогам ISO/IEC 17020, згідно з роз'ясненнями

ENFSI, яка у 2009 році визнана Європейською комісією зі стандартизації монопольною організацією у галузі криміналістики, крім розслідування (дослідження) місця злочину, можуть акредитуватися установи, що забезпечують проведення судових експертиз, які не потребують застосування інструментальних методів досліджень (наприклад, почеркознавчих), та функціонування (формування ведення та використання) баз даних [29].

В основу міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 покладена модель менеджменту якості, визначена в стандарті ISO/IEC 9001, із урахуванням специфіки органів оцінювання відповідності – демонстрації того, що вимоги, встановлені до криміналістичних лабораторій (у цьому випадку), виконані.

На відповідність вимогам стандартів:

– ISO/IEC 17020 акредитуються установи, діяльність яких пов'язана, наприклад, із перевірянням (інспектуванням) цистерн для перевезення небезпечних вантажів, експертизою стану охорони праці та безпеки промислового виробництва суб'єктів господарювання, які виконують та/або експлуатують (застосовують) обладнання підвищеної небезпеки, тощо;

– ISO/IEC 17025 акредитуються установи, діяльність яких пов'язана, наприклад, із випробуванням будівельних матеріалів, вуглеводневої сировини та нафтопродуктів, транспортних засобів, технічних засобів зв'язку, продуктів харчування тощо.

Тобто ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 встановлюють загальні вимоги до компетентності органів інспектування, випробувальних та калібрувальних лабораторій, відповідно. Інтерпретування вимог міжнародних стандартів систем управління якістю до діяльності організацій (криміналістичних лабораторій), що здійснюють *судово-експертну діяльність*, здійснюється Міжнародною організацією з акредитації (International Laboratory Accreditation Cooperation – ILAC), якою у 2002 році було розроблено першу редакцію керівництва G-19:2002 Керівництво для криміналістичних лабораторій (Guidelines for Forensic Science Laboratories), що застосовувалося при акредитації за стандартом ISO/IEC 17025. У подальшому зазначене керівництво у 2014 році було актуалізовано для його використання при акредитації за стандартами ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 новою версією – ILAC G19: 08/2014 Модулі в Криміналістичному процесі (Modules in a Forensic Science Process), нова редакція якого вийшла у 2022 році (далі – Керівництво G-19) [30].

Крім того, певні установчі документи з питань акредитування розроблюються й іншими організаціями. Наприклад, Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності у 2009 році розроблено документи: «Керівництво із застосування системи управління якістю в лабораторіях експертизи наркотиків», «Вимоги до кваліфікації персоналу та рекомендації відносно обладнання (для лабораторій судових експертиз)» задля уніфікування процесів розроблення документації системи якості зазначених лабораторій [31, 32]. Крім того, важливу роль в

уніфікуванні діяльності судових експертів відіграють документи, що розробляються Європейськими інституціями, наприклад, Європейською комісією з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) стосовно Керівних принципів щодо ролі призначених судом експертів у судових процесах держав-членів Ради Європи, розроблених у 2014 році [33].

Таким чином, на сьогодні, діяльність установ зі збирання слідової інформації та її дослідження при проведенні судових експертиз стандартизується шляхом їх акредитування міжнародними, регіональними або національними органами з акредитації на відповідність вимогам загальних міжнародних стандартів систем управління якістю ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 із застосуванням при цьому відповідних керівництв або інших документів, розроблених визнаними уповноваженими організаціями.

3.2.2 Стандартизування практики установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, із безпосереднього застосування спеціальних знань та вимог до використовуваного при цьому інструментарію

3.2.2.1 Стандартизування практики установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, із безпосереднього застосування спеціальних знань

У 2009 році світ судової експертизи «вибухнув» доповіддю Національної академії наук США: «Посилення судової науки в США: шлях вперед», якій (довіді) передувала, за дорученням Конгресу США, майже трирічна робота спеціальної комісії із вивчення причин непоодиноких випадків незаконного засудження невинних людей та не притягнення до відповідальності злочинців, заснованих на помилковому аналізуванні при проведенні експертування та інтерпретування його (аналізування) результатів. Крім того, мали місце неточні або перебільшені показання експертів, що тягло за собою прийняття помилкових або недостовірних доказів.

У зазначеній доповіді висвітлювалися проблеми, перш за все, судово-медичної експертизи (ДНК, встановлення причин смерті та т. і.), а також інших видів судових експертиз (слідів рук, волосся людини, бітових знаків, почерку тощо), розслідування (дослідження) місць подій, функціонування автоматизованих банків даних. Зокрема, мова велася про:

- необхідність уніфікування термінів, що використовуються судовими експертами, які дають показання у суді;
- нестачу відрецензованих опублікованих досліджень, що встановлюють наукові основи та надійність експертних методів, методик, технологій;

- необхідність проведення досліджень у галузі оцінювання надійності та точності існуючих експертних методів, методик, технологій; новаторство та подальше розвинення, розроблення протоколів та передових практик для наступного стандартизування на їх основі судової науки (криміналістики);
- необхідність проведення досліджень у галузі визначення рівня невизначеності вимірювань, що дозволить оцінювати отримані показники;
- суб'єктивізм у людському інтерпретуванні результатів досліджень, отриманих за допомогою неінструментальних та інструментальних методів;
- необхідність сертифікування персоналу, акредитування лабораторій, впровадження дієвих процедур контролю якості з метою дотримання передових практик, підтвердження безперервності та надійності процедур (методів, методик, технологій);
- необхідність розроблення та дотримання кодексу етики, а також виявлення джерел і масштабів експертних помилок, шахрайств й упередженості;
- відсутність ефективного наглядання за якістю експертиз;
- незалежність й автономність лабораторій від правоохоронних органів;
- недофінансування, недоукомплектування сертифікованим персоналом;
- необхідність сильного лідерства для прийняття та просування агресивної довгострокової політики з метою укріплення криміналістичної науки тощо.

При цьому слід зазначити те, що частина установ, що були аудитовані в рамках роботи комісії, фігурували як акредитовані на відповідність вимогам ISO/IEC 17025, проте мали значні невідповідності зазначеному стандарту.

Однією з основних причин виявлених невідповідностей автори доповіді вважали відсутність стандартів із сертифікування (персоналу) та діяльності лабораторій за певними напрямками судових експертиз, що негативно впливає на відправлення правосуддя в ряді випадків. Доповідь закінчувалася конкретними пропозиціями, направленними на усунення піднятих проблем на рівні Конгресу та Президента США [34].

Незважаючи на те, що висвітлені критичні зауваження відносилися до стану справ у США, опублікування доповіді викликало великий резонанс не тільки в США, а й в багатьох країнах світу, що дало поштовх для розвинення другого напрямку стандартизації – детального унормування на рівні стандартів процесів оглядання місць вчинення злочинів, проведення експертних досліджень, функціонування баз даних (дактилоскопічних обліків, обліків генетичних ознак людини (ДНК-профілів тощо) поряд із загальним стандартизуванням систем управління якістю установ судової експертизи.

У тому ж 2009 році Австралійське Новозеландське поліцейське консультативне агентство Національного інституту судової науки (ANZPAA NIFS) із метою усунення прогалин в провадженні судово-

медичних експертиз ДНК сприяло формуванню Комітету із криміналістики Стандартів Австралії (SA) – Національному органу зі стандартизації Австралії, в результаті чого було розроблено й у 2012 році опубліковано національний стандарт (AS 5388), що складається із чотирьох частин та регламентує діяльність у зазначеній галузі судової експертизи від збирання слідів біологічного походження до звітування за результатами проведення експертиз у суді. Після прийняття зазначеного стандарту під егідою Національного органу зі стандартизації Австралії протягом двох років було проведено аудитування всіх лабораторій (ДНК) на відповідність вимогам як міжнародного загального стандарту ISO/IEC 17025, так і національного вузькопрофільного стандарту AS 5388. За результатами цієї роботи було прийнято рішення щодо постійного проведення робіт зі стандартизації на відповідність двом зазначеним стандартам. Крім того, Стандартами Австралії були розроблені та оприлюднені ще два стандарти, що стосуються досліджень займистих речовин при пожежі (AS 5239) та мінімізування ризику зараження витратних матеріалів, що використовуються для збирання й аналізування біологічного матеріалу для проведення експертиз ДНК (AS 5483).

У 2011 році Рада з юстиції та внутрішніх справ Ради Європейського Союзу (на 3135-му засіданні) відреагувала на зазначені події прийняттям документу: «Висновки Ради про концепцію розвинення європейської судової експертизи до 2020 року, включаючи створення європейської зони судової експертизи та розвинення інфраструктури судової експертизи в Європі», якою, зокрема визначалася необхідність:

- акредитування інститутів і лабораторій судової експертизи;
- задоволення мінімальних критеріїв щодо компетентності для персоналу судової експертизи;
- створення спільних керівництв із передової практики й їхнє застосування у повсякденній роботі лабораторій та інститутів судової експертизи;
- проведення перевірок кваліфікації/спільних тренувань із судово-криміналістичної діяльності на міжнародному рівні;
- застосування мінімальних стандартів якості для досліджень місць вчинення злочину та управління доказами від місця вчинення злочину до зали суду;
- визнання еквівалентності правоохоронної судово-експертної діяльності з метою уникнення дублювання зусиль через анулювання доказів у зв'язку з технічними та якісними відмінностями і значного скорочення часу, необхідного для оброблення злочинів із міжнародною складовою;
- ідентифікування оптимальних і загальних шляхів створення, оновлення та використання баз даних судової експертизи;
- використання досягнень у галузі судової експертизи у протидії з тероризмом, організованою злочинністю та іншою злочинною діяльністю;
- навчання та підготовки правоохоронних органів й органів правосуддя;

– запровадження проєктів наукових досліджень і розробок з метою сприяння подальшому розвитку інфраструктури судової експертизи [35].

У 2012 році за ініціативою Комітету із криміналістики Стандартів Австралії створюється проєктний комітет 272 «Криміналістика» Міжнародної організації із стандартизації (ISO PC 272 Forensic Sciences). Крім того, у 2012 році утворюється дзеркальний проєктний комітет 419 «Процеси криміналістики» Європейського комітету зі стандартизації (CEN/PC 419 Forensic Science Processes).

У тому ж 2012 році підкомітетом зі стандартизації у галузі безпеки інформаційних технологій (ISO/IEC JTC 1/SC 27 IT Security techniques) об'єднаного технічного комітету у сфері інформаційних технологій (ISO/IEC JTC 1 Information technology) Міжнародної організації зі стандартизації разом із Міжнародною електротехнічною комісією оприлюднюється перший міжнародний стандарт, що регламентує діяльність у сфері роботи із судовими доказами – ISO/IEC 27037:2012, в якому надаються рекомендації з ідентифікування, збирання, отримання та зберігання цифрових доказів. Зазначений стандарт, фактично, визначає процес оглядання місць подій, пов'язаних із вчиненням комп'ютерних злочинів.

Технічним комітетом ISO/IEC JTC 1 Інформаційні технології у подальшому оприлюднюється ще ряд міжнародних стандартів, що регламентують прямо чи опосередковано процеси збирання й експертування цифрових доказів (потенційних цифрових доказів). Зокрема, одним із них є стандарт ISO/IEC 27042:2015, яким подано настанови щодо аналізування та інтерпретування цифрового доказу, в якому (стандарті) є посилання на інші взаємопов'язані міжнародні стандарти, зокрема:

– ISO/IEC 27000:2018, що визначає терміни та визначення понять у сфері системи керування інформаційною безпекою;

– ISO/IEC 27035, що складається із трьох частин:

– ISO/IEC 27035-1:2016 щодо принципів керування інцидентами;

– ISO/IEC 27035-2:2016, яким подано настанови щодо планування та підготовки до реагування на інциденти;

– ISO/IEC 27035-3:2020, що визначає настанови щодо операцій з реагування на інциденти ICT;

– ISO/IEC 27038:2014 щодо специфікації для цифрового редагування;

– ISO/IEC 27040:2015 щодо безпеки зберігання;

– ISO/IEC 27041:2015, яким подано настанову щодо забезпечення прийнятності та адекватності методів розслідування;

– ISO/IEC 27043:2015 щодо принципів і процесів розслідування інцидентів;

– ISO/IEC 27044, що визначає настанову з інформаційної безпеки та управління інцидентами та знаходиться в ISO на останніх етапах розробляння;

– ISO/IEC 27050, що складається із чотирьох частин:

- ISO/IEC 27050-1:2019, що стосується електронного виявлення (огляду та поняття);
- ISO/IEC 27050-2:2018, де подано керівництво з управління та управління електронним відкриттям;
- ISO/IEC 27050-3:2020 щодо правил для електронного виявлення;
- ISO/IEC 27050-4 щодо технічної готовності;
- ISO/IEC 30121:2015 з питань керування структурою цифрових судово-експертних ризиків.

Зазначені стандарти регламентують експертне дослідження (експертування) цифрових (електронних) доказів.

У 2014 році вноситься пропозиція щодо перетворення існуючого проектного комітету Міжнародної організації зі стандартизації у технічний комітет (ISO/TC 272 Forensic Sciences) (далі – ТК 272), діяльність якого охоплюватиме усі криміналістичні науки та який матиме довгострокову програму роботи, що (пропозиція) була підтримана країнами-членами ISO. Переформатовується у технічний комітет і зазначений вище дзеркальний проектний комітет Європейського комітету зі стандартизації (CEN/TC 419 Forensic Science Processes). На сьогодні ТК 272 має 27 членів-учасників та 20 членів-наглядачів.

У 2015 році до розділу 07 Природничі та прикладні науки Міжнародного класифікатора стандартів вноситься нова група стандартів 07.140 Криміналістика (Forensic Sciences).

У 2016 році ТК 272 видається перший міжнародний стандарт ISO 18385:2016 щодо вимог до виробників із мінімізування ризику забруднення об'єктів, що використовуються для збирання та аналізування біологічного матеріалу для цілей судової ДНК-експертизи.

У тому ж 2016 році оприлюднюється Стратегічний бізнес-план (від 16.01.2016) із розроблення міжнародних стандартів, які мають на меті, зокрема:

- підвищення надійності судових доказів;
- встановлення узгоджених методів роботи, що полегшить експертним лабораторіям різних юрисдикцій спільну діяльність у відповідь на виклики транскордонної злочинності;
- надання експертним лабораторіям взаємної підтримки у випадках катастрофічної події, коли вичерпуються можливості однієї юрисдикції;
- розширення обміну результатами експертних досліджень, іншою інформацією, включаючи спільне використання баз даних;
- забезпечення відповідності цілям застосування витратних матеріалів без його впливу на результати досліджень тощо [8].

У серпні 2018 року ТК 272 публікуються перша та друга частини серійного міжнародного стандарту ISO 21043-1:2018 та ISO 21043-2:2018, що стосуються термінів та визначення понять та збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання до направлення для експертування) об'єктів (крім цифрових (електронних), що мають або

можуть мати криміналістичну значущість при огляданні місць подій (крім пов'язаних із вчиненням комп'ютерних злочинів), відповідно.

На сьогодні ТК 272 розробляються три частини ISO 21043 зокрема:

- ISO/CD 21043-3 з питань аналізування;
- ISO/CD 21043-4 з питань інтерпретування;
- ISO/CD 21043-5 з питань звітування [23],

які будуть регламентувати процеси експертування (проведення судових експертиз) об'єктів, що були зібрані при проведенні слідчих дій, мають (або можуть мати) криміналістичну значущість із подальшим їх представленням у суді в якості речових доказів.

3.2.2.2 Стандартизування вимог до інструментарію, використовуюваного у своїй практиці установами, що здійснюють судово-експертну діяльність

3.2.2.2.1. У 1924 році Федеральне бюро розслідувань Міністерства юстиції США впровадило у свою діяльність дактилоскопічну систему, розроблену Е. Генрі у Великобританії. На той час дактилокартотека складала 810 тисяч дактилоскопічних карток. До 1963 року вже налічувалось 15 мільйонів карток, за якими щоденно проводилося біля 10 тисяч перевірок. Стало очевидним, що існуючі на той час ручні процедури зіставлення стануть неефективними, оскільки щоденне робоче навантаження зростатиме. На той час ніхто не уявляв, що у 2002 році дактилокартотека збільшиться до 45 мільйонів, а щоденне робоче навантаження до 80 тисяч операцій. Тому й було прийнято рішення щодо розроблення автоматизованого рішення для зіставлення відбитків папілярних узорів пальців та за результатами цієї діяльності у 1981 році ФБР розгорнуло 5 автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем (AFIS). При цьому постало питання щодо ефективного обмінювання даними для ідентифікації відбитків між системами, створеними різними виробниками. ФБР звернулося до Американського національного бюро стандартів (NBS), внаслідок чого у 1986 році було розроблено стандарт щодо формату даних для обмінювання інформацією про відбитки пальців (ANSI/NBS-ICST 1-1986). Після вичерпного перевіряння вимог стандарту на практиці МВС Великобританії, правоохоронними органами США та Канади стандарт було переглянуто Американським національним інститутом стандартів і технологій (NIST) і видано як ANSI/NIST-CSL 1-1993. Даний стандарт був імплементований Інтерполом як міжнародний (INT-I). У 1997 році стандарт було розширено до стандартизації процесів оброблення зображень обличчя, шрамів, татуювань. Зазначений стандарт призначений, передусім, для розробників AFIS, які повинні його обов'язково враховувати при розробленні програмного забезпечення [36, 37].

3.2.2.2.2. Між 1993 та 2008 роками на території Австрії, Франції та Німеччини на місцях вчинення 40 злочинів було зібрано (виявлено, зафіксовано, вилучено, транспортовано та збережено) різні види біологічних слідів, за результатами експертування (проведення експертних досліджень) яких (слідів) встановлено один і той же ДНК передбачуваної злочинниці, грабіжниці та серійної вбивці, яка отримала прізвисько «фантом із Хайльбронна» (другий варіант – «жінка без обличчя»). Воно (прізвисько) було дано за назвою міста Хайльбронна в Німеччині, де було вбито поліціантку. Справа «фантома» широко обговорювалася в пресі, так як здавалася неймовірною та захоплюючою, виходячи із того, що одна злочинниця могла бути відповідальною за таку кількість вчинених різних тяжких кримінальних діянь [38].

Через багато років розслідування поліція дійшла до висновку, що ніякої серійної злочинниці не існувало, а ДНК жінки виявилось в слідах, зібраних на місцях вчинення злочинів, за причини лабораторної помилки. «Володаркою» ДНК була працівниця фабрики із виробництва ватяних паличок (у всіх випадках палички для відбирання слідів були виготовлені на одному підприємстві) в Баварії.

Із метою запобігання вказаному, як зазначалося вище, у 2016 році ТК 272 було видано міжнародний стандарт ISO 18385:2016, який визначає вимоги до виробництва витратних матеріалів і реагентів, що використовується при збиранні та експертуванні біологічного матеріалу (окрім тих, що використовуються в аналізованні після ампліфікування):

- набори для відбирання проб, такі як тампони, контейнери, упакування;

- пробірки та інший пластиковий посуд, одноразові лабораторні халати, рукавички, інші витратні матеріали, що не потребують очищення для подальшого використання.

Висновки до розділу 3

Систематизування та застосування спеціальних (не юридичних) знань в країнах світу знаходили своє розвинення, насамперед, в рамках кримінальної юстиції, що виникла із появою держави, розвитком науки та техніки, удосконалюванням форм і методів виробництва тощо, та, в значній мірі, на початковому етапі стосувалася розшуку й ідентифікації злочинців. Так, зокрема у 2025 році до Різдва Христового в Китаї були прийняті кримінальні закони, якими були визначені приписи щодо нанесення тавра на тіло злочинців, що на сучасному етапі визначалося б не тільки як їх покарання, а й спосіб обліку, за своєю суттю будучи прототипом системи криміналістичної реєстрації (криміналістичних обліків). Є свідчення й про давнє застосування спеціальних знань при виконанні експертиз. Так, наприклад, у VII-VI століттях до н. е. в Лідії карбували монети, у зв'язку із

чим мали місце непоодинокі факти фальшивомонетництва. На запити уповноважених осіб держави проводилися матеріалознавчі дослідження шляхом порівнювання змісту металевого сплаву за кольором ліній, що залишала монета-еталон на чорному сланці, обробленому оливковим маслом.

Початком історії міжнародної стандартизації в сфері кримінальної юстиції можна вважати обмін інформацією на міждержавному рівні за результатами застосування так званого «бертильонажу» – методу криміналістичної реєстрації злочинців, розробленому у 1881 році титулярним писарем поліції Парижа А. Бертильоном та заснованому на вимірюванні певної кількості незмінюваних частин тіла злочинців, що (метод) надавав можливість проводити їх (злочинців) ідентифікацію. Наступним кроком в стандартизації спеціальних знань слід вважати розроблення генеральним інспектором індійсько-британської поліції Е. Генрі нового методу ідентифікації за відбитками папілярних узорів рук – системи дактилоскопічної реєстрації, що на початку минулого століття була впроваджена, фактично, на всіх континентах і згодом замінила «бертильонаж».

І нарешті, початком саме міжнародної стандартизації у галузі кримінальної юстиції слід вважати дату проведення Першого міжнародного конгресу (представників) кримінальної поліції держав світу, що відбувся у квітні 1914 року в Монако, де обговорювалося питання щодо створення відділу міжнародної кримінальної реєстрації із розшукування злочинців-гастролерів, що вчиняють злочини в різних державах світу, з використанням дактилоскопічної (одного із видів криміналістичної) реєстрації як головного методу. У 1923 році було створено Міжнародну комісію кримінальної поліції, яка згодом була переформатована у Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол, якою проводиться діяльність у галузі міжнародної стандартизації із застосування спеціальних знань щодо обміну інформацією про стать, зовнішність, особливі прикмети; а також фотозображеннями, ДНК-профілями, відбитками (відтисками) рук й іншими відомостями, що можуть сприяти ідентифікації підозрюваних, звинувачених у вчиненні злочинів, осіб, що становлять реальну загрозу суспільній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам.

З 90-х років минулого століття у світі починається акредитація криміналістичних (експертних) лабораторій на відповідність міжнародним стандартам з якості.

У 2012 році Технічним комітетом «Інформаційні технології» Міжнародної організації зі стандартизації оприлюднюється перший міжнародний стандарт, що стосується оглядання місць інцидентів, пов'язаних із вчиненням комп'ютерних злочинів, із вилученням цифрових (електронних) доказів. У подальшому цим же комітетом видається понад 10 стандартів щодо їх (доказів) експертного дослідження.

У 2016 році створюється Технічний комітет Міжнародної організації

зі стандартизації «Криміналістика», яким видано:

– стандарт ISO 18385:2016 щодо вимог до виробників із мінімізування ризику забруднення об'єктів, що використовуються для збирання та аналізування біологічного матеріалу для цілей судової ДНК-експертизи;

– дві частини серійного стандарту – ISO 21043-1 та ISO 21043-2 – щодо термінів і визначення понять, а також збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання) об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість. На даний час продовжуються роботи із розроблення ще трьох частин стандарту, що регламентуватимуть експертування (проведення експертиз) зазначених об'єктів.

Уповноваженими інституціями розробляються міжнародні стандарти щодо вимог до інструментарію, що застосовується при збиранні та експертуванні об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість.

Таким чином, із початком XXI століття інтенсивно відбувається уніфікування діяльності установ, що здійснюють судово-експертне забезпечення правосуддя, через їх стандартизацію на міжнародному рівні.

4 Окремі питання стандартизування установ, що забезпечують судово-експертну діяльність в Україні

4.1 Історія стандартизування судово-експертної діяльності в Україні

Історія акредитування державних спеціалізованих установ судової експертизи (криміналістичних лабораторій) в Україні бере свій відлік з початку поточного століття. Перше Свідоцтво про акредитацію на відповідність вимогам міжнародному стандарту ISO/IEC 17025 було отримано у 2010 році НДЕКЦ при ГУМВС України в Запорізькій області. На сьогодні за зазначеним стандартом акредитовані всі підрозділи Експертної служби МВС України, дві установи із шести Міністерства юстиції України, центральний експертний підрозділ СБУ. Першим підрозділом, що був акредитований у 2018 році на відповідність вимогам міжнародному стандарту ISO/IEC 17020, став центральний підрозділ Експертної служби МВС України за напрямками збирання та ведення банків даних слідів дактилоскопічного та біологічного походження.

На сьогодні Національним органом зі стандартизації (НОС) України прийнято останні редакції міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 як національні стандарт:

– ДСТУ EN³ ISO/IEC 17020:2019 Оцінка відповідності. Вимоги до

³ EN – позначення європейського стандарту.

роботи різних типів органів з інспектування (ДСТУ EN ISO/IEC 17020) [39];
– ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (ДСТУ EN ISO/IEC 17025) [40].

До процесу акредитування за зазначеними стандартами на даний час долучилися усі міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи судової експертизи.

Починаючи із 2014 року НОС України, яким є Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості», за національні приймається низка міжнародних стандартів щодо збирання та дослідження цифрових (електронних) доказів, зокрема:

– ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27000:2019 Інформаційні технології. Методи захисту. Системи керування інформаційною безпекою. Огляд і словник термінів (ISO/IEC 27000:2018, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27035:

– ДСТУ ISO/IEC 27035-1:2018 Інформаційні технології. Методи захисту. Керування інцидентами інформаційної безпеки. Частина 1. Принципи керування інцидентами (ISO/IEC 27035-1:2016, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27035-2:2018 Інформаційні технології. Методи захисту. Керування інцидентами інформаційної безпеки. Частина 2. Настанова щодо планування та підготовки до реагування на інциденти (ISO/IEC 27035-2:2016, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27038:2018 Інформаційні технології. Методи захисту. Специфікація для цифрового редагування (ISO/IEC 27038:2014, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27040:2016 Інформаційні технології. Методи захисту. Безпека зберігання (ISO/IEC 27040:2015, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27041:2016 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанова щодо забезпечення прийнятності та адекватності методів розслідування (ISO/IEC 27041:2015, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27043:2016 Інформаційні технології. Методи захисту. Принципи та процеси розслідування інцидентів (ISO/IEC 27043:2015, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27050:

– ДСТУ ISO/IEC 27050-1:2018 Інформаційні технології. Методи захисту. Електронне виявлення. Частина 1. Огляд та поняття (ISO/IEC 27050-1:2016, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 27050-3:2018 Інформаційні технології. Методи захисту. Електронне виявлення. Частина 3. Звід правил для електронного виявлення (ISO/IEC 27050-3:2017, IDT);

– ДСТУ ISO/IEC 30121:2016 Інформаційні технології. Керування структурою цифрових судово-експертних ризиків (ISO/IEC 30121:2015, IDT) [40] тощо.

У 2017 році в Україні зніціюється створення технічного комітету (ТК) «Судова експертиза» НОС України. Наказом останнього (від 07.05.2018 № 125) для вдосконалення національної системи стандартизації у сфері криміналістики та судової експертизи створено ТК «Судова експертиза» з присвоєнням йому реєстраційного номеру 192 (ТК 192). Слід зазначити й те, що ініціювання створення ТК 192 дало підстави для внесення нового коду та класифікаційного угруповання до державного класифікатора ДК 004:2008 (наразі – НК – національний класифікатор України НК 004:2020) «Український класифікатор нормативних документів» – 07.140 «Судова експертиза» (наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 23.02.2018 № 249), що відповідає аналогічному коду та класифікаційному угрупованню, внесеному у 2015 році до Міжнародного класифікатора стандартів (ICS). Слід зазначити й те, що у групі 07 «Природничі та прикладні науки» «Судова експертиза» межує із класифікаційним угрупованням «Нанотехнології» [41].

Об'єктами стандартизації ТК 192 є стандарти щодо вимог до створення експертних методик, проведення судових експертиз та експертних досліджень, роботи зі слідовою інформацією, що може бути визнаною доказами, тощо.

З липня 2019 року представник секретаріату ТК 192 увійшов до складу ТК 272 «Криміналістика» Міжнародної організації зі стандартизації як представник НОС України для участі у роботі комітету як спостерігач.

ТК 192 гармонізовано один та дві частини іншого міжнародних стандартів:

– ДСТУ ISO 18385:2019 Мінімізація ризику забруднення продукції, використовуваної для збирання, зберігання, аналізування біологічного матеріалу в криміналістичних цілях, ДНК людини;

– ДСТУ ISO 21043-1:2021 Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення (ISO 21043-1:2018, IDT);

– ДСТУ ISO 21043-2:2021 Криміналістика. Частина 2. Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів (ISO 21043-2:2018, IDT).

Крім того, ТК 192 розроблено наступні національні стандарти, що прийняті НОС:

– ДСТУ 9122:2021 Судова почеркознавча експертиза. Терміни та визначення понять;

– ДСТУ 9135:2021 Судова біологічна експертиза. Молекулярно-генетичні дослідження. Терміни та визначення понять;

– ДСТУ 9168:2021 Судова експертиза зброї. Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять;

– ДСТУ 9210:2023 Судово-технічна експертиза документів. Терміни та визначення понять.

Наразі триває робота над розробленням ще понад 20 національних стандартів України [42].

Таким чином, основними нормативними документами, що уніфікують судово-експертну діяльність в частині застосування спеціальних знань під час криміналістичного процесу, є міжнародні та регіональні стандарти з криміналістики та судової експертизи, прийняті за національні стандарти, гармонізування яких для України є вкрай важливим процесом із огляду на стандартизований порядок збирання та експертування об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість під час вчинення військових злочинів російським агресором та подальшому представленню їх результатів у міжнародних судах (трибуналах).

4.2 Окремі особливості гармонізування міжнародних та регіональних стандартів

4.2.1 Застосування термінології при прийнятті міжнародних та регіональних стандартів як національних

Особливе місце в ході гармонізування міжнародних та регіональних стандартів в Україні як національних займає мова криміналістики взагалі та судової експертизи зокрема. Так, Міжнародна організація зі стандартизації та Європейська комісія зі стандартизації вимагають від організацій-членів прийняття національних стандартів методами підтвердження (мовою оригіналу⁴) або ідентичного перекладу (IDT). У першій ситуації – це, зрозуміло як найменше, не зручно – кожен тлумачитиме положення стандартів на свій розсуд, навіть якщо знає мову оригіналу на достатньо високому рівні. У другій ситуації – виникають проблеми саме з ідентичним перекладом, коли не завжди можна підібрати ті відповідники, що повинні перекликатися із термінами в національному законодавстві. У нашому випадку особливе місце займають методики збирання та експертування об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість.

У тезаурусі судової експертизи (судової експертології) протягом тривалого часу (із середини минулого століття) по відношенню до проведення експертних досліджень застосовуються такі взаємопов'язані терміни як «метод», «методика», «прийом», «спосіб», «технологія»⁵.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови зазначені терміни мають, серед іншого, наступні визначення⁶:

– «прийом... Спосіб виконання або здійснення чого-небудь ... Метод дослідження, вивчення чого-небудь... Технічний прийом – усталений

⁴ У нашому випадку – англійською.

⁵ Терміни подані за алфавітним порядком.

⁶ Терміни подані за ступенем підпорядкованості, відповідно до прийнятого вживання.

спосіб виконання або виготовлення чого-небудь... Виконання, здійснення дії за один раз»;

– «спосіб... Певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось... Те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії...»;

– «метод... Прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)... Спосіб дії...»;

– «методика... Сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи... Документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи...»;

– «технологія... Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь... Сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій...».

Заслуговують на увагу й терміни «операція» та «процес», що використовуються для тлумачення терміну «технологія» та мають наступні визначення:

– «операція... дія, спрямована на виконання якої-небудь задачі... Окрема технологічно однорідна частина виробничого процесу, виконувана на одному робочому місці одним робітником або групою... Ряд дій або окрема дія в ряді інших, що з них складається робота окремої людини або групи людей, машини, механізму і т. ін... Яка-небудь дія або ряд дій, об'єднаних спільною метою»;

– «процес... Сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку... Виробничий процес – систематична та цілеспрямована зміна кількісних та якісних характеристик засобів виробництва і робочої сили для отримання готової продукції... Технологічний процес – частина виробничого процесу, яка складається з дій, спрямованих на зміну та (або) визначення стану заготовок та виробів...» [43].

Зазначені терміни («прийом», «спосіб», «метод» «методика», «технологія») та їх визначення у загальноживаному розумінні носять синонімічний характер та визначають певну дію (певні дії), але при цьому мають свою підпорядкованість по відношенню один до одного або різницю за ступенем загальності. Так, Вінберг А. І. та Малаховська Н. Т. зауважують, що, наприклад, «метод» є більш загальним поняттям та включає до себе сукупність «способів», «шляхів», «прийомів», а під «прийомами» виключно розуміється використання яких-небудь приладів, апаратів або коли йдеться про трудові операції. У подальшому вони наводять дві концепції розуміння та співвідношення понять «метод» та «спосіб», в яких в одному випадку «спосіб» ширше поняття «метод», а в іншому – навпаки. Резюмуючи наведене, визначається, що при розробленні мови судового експерта та уніфікування термінів усього понятійного апарату, кожне поняття буде мати однозначне визначення [44].

Зазначене підтверджується термінами та їх визначеннями у Словнику

основних термінів судових експертиз [45, с. 12–15], що вийшов із друку пізніше роботи Вінберга А. І. та Малаховської Н. Т.:

– «прийом» – окрема дія (операція), за допомогою якої у ході вирішення питання досягається який-небудь проміжний результат. Прийом є елементом методу (способу) вирішення завдання конкретного експертного дослідження;

– «спосіб» – система прийомів, що входить до структури метода або (у випадку досягнення даним способом кінцевої мети експертизи) така, що співпадає з методом;

– «метод» – система логічних та (або) інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом;

– «методика експертизи» – система методів (прийомів, технічних засобів), що застосовуються при вивченні об'єктів судової експертизи для встановлення фактів, які відносяться до предмету певного роду, виду, підвиду судової експертизи.

Міжнародні стандарти серії 9000 та 17000, що містять терміни та визначення понять, які використовуються в стандартах ДСТУ ISO/IEC 17020 та 17025, мають свій тезаурус, викладений в ISO 9000:2015 «Quality management systems. Fundamentals and vocabulary» та ISO/IEC 17000:2004 «Conformity assessment. Vocabulary and general principles», що прийняті в Україні як ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів [46] та ДСТУ ISO/IEC 17000:2021 Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи [47] відповідно.

Англomовний термін «method» може бути перекладений і як «прийом», і як «спосіб», і як «метод», і як «методика» (остання (методика) як сукупність методів).

Прийняті методом ідентичного перекладу як національні стандарти ДСТУ ISO 9000 та ДСТУ ISO/IEC 17000 визначають поняття «методика» наступним чином: «Методика; процедура – установлений спосіб виконання роботи чи процесу», а «процес» – сукупність взаємопов'язаних або взаємодійних робіт, що використовують входи для створення запланованого результату [46, 47].

При цьому з'являється нормативно визначений (положенням стандарту) термін – «процедура», синонімічний до терміну «методика», який в українській мові тлумачиться наступним чином: «Процедура – ... Офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь. Ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь...» [43]. Крім того, нормативно визначений термін «процес» фактично є синонімічним по відношенню до терміну «технологія».

Не можна не згадати й визначений першою частиною міжнародного стандарту ISO 21043 Forensic sciences – part 1: terms and definitions (Криміналістика. Частина 1: Терміни та визначення) термін «стандартна операційна процедура», що тлумачиться як дозволений, задокументований

спосіб здійснення діяльності або процесу [20] та є синонімом термінів «методика» та «процедура».

Здійснене аналізування дає змогу дійти висновку, що:

– терміни «прийом» і «спосіб» застосовуються для тлумачення термінів «метод» і «методика»;

– термін «процедура» є синонімічним до терміну «методика»;

– термін «процес» є синонімічним до терміну «технологія».

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що на сучасному етапі розвинення судової експертизи, який невід’ємно пов’язаний із впровадженням систем управління якістю, відповідно до вимог міжнародних стандартів, повинна застосовуватися уніфікована, сучасна, зрозуміла для усіх термінологія, у зв’язку із чим визначено наступну лінійку співвідносних термінів, що вирізняють елементи діяльності із проведення експертних досліджень наступним чином: «метод» – «методика», «процедура», «стандартна операційна процедура» – «процес», «технологія».

4.2.2 Особливості розроблення, вибирання, перевіряння/ верифікування та валідування методів (методик) дослідження відповідно до міжнародних та регіональних стандартів

Як зазначалося вище, ISO/IEC 17025 та ISO/IEC 17020 встановлюють загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій, органів інспектування. Інтерпретування вимог міжнародних стандартів систем управління якістю до діяльності організацій, що здійснюють експертне забезпечення правосуддя, виконано Міжнародною організацією з акредитації, якою спочатку було розроблено першу редакцію керівництва G-19:2002 Guidelines for Forensic Science Laboratories (Керівництво для криміналістичних лабораторій), що застосовувалася при акредитації за стандартом ISO/IEC 17025. У подальшому зазначене керівництво було актуалізовано для його використання при акредитації за стандартами ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 новою версією – ІЛАС G19:08/2014 Modules in a Forensic Science Process (Модулі в Криміналістичному процесі), що була модернізована у 2022 році (далі – Керівництво G-19) [30].

Як визначено вище, терміни «методика», «процедура» та «стандартна операційна процедура» є синонімічними та визначаються як установлений спосіб виконання роботи чи процесу. Відповідно до ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, Керівництва G-19, усі методики, що використовуються, повинні бути повністю задокументованими. Зазвичай при побудові систем управління якістю установ судової експертизи «процедура» (як документ) регламентує заходи із адміністративної діяльності в рамках СУЯ, а «методика» (як документ) – експертної діяльності, тобто проведення експертних досліджень із застосуванням спеціальних знань. Крім того, практика діяльності установ судової експертизи в Україні показує, що у разі

відсутності відповідних методик експертних досліджень (проведення судових експертиз) у рамках діяльності конкретної лабораторії в системі документації з якості розробляється стандартна операційна процедура (дозволеній, задокументований спосіб здійснення діяльності або процесу [20]), що оформлюється документально під аналогічною назвою та має структуру, аналогічну структурі методики.

У діяльності органів інспектування (ISO/IEC 17020) або випробувальних (експертних) лабораторій (ISO/IEC 17025) можуть використовуватися методи (методики), опубліковані у міжнародних, регіональних чи національних стандартах або видані авторитетними технічними організаціями, в т. ч. у відповідній науковій літературі чи журналах, або ті, що зазначаються виробником обладнання та є стандартизованими. Стандартизованими методами в Україні є методики проведення судових експертиз, що включені до Реєстру методик проведення судових експертиз, який ведеться Міністерством юстиції України. Стандартизовані методи повинні пройти процедуру перевіряння (ISO/IEC 17020) або верифікації (ISO/IEC 17025) – підтвердження надання об'єктивних доказів (дані, що підтверджують існування чи правдивість чого-небудь), що встановлені вимоги (сформульовані потреба чи очікування, загальнозрозумілі чи обов'язкові) виконано [46]. Також можуть використовуватися нестандартизовані методи – самостійно розроблені методи чи стандартизовані методи, які використовуються в іншій ніж передбачено спосіб, чи модифіковані. Такі методи повинні бути доречними (ISO/IEC 17020) або пройти процедуру валідації (ISO/IEC 17025). Під останньою розуміється підтвердження надання об'єктивного доказу (дані, що підтверджують існування чи правдивість чого-небудь), що вимоги (сформульовані потреба чи очікування, загальнозрозумілі чи обов'язкові) щодо конкретного передбаченого використання або застосування виконано [46]. Самостійно розроблені методи, методики, стандартні операційні процедури у подальшому можуть бути переформатовані в стандартизовані при умові виконання порядку їх розроблення, апробування та впровадження з наступним атестуванням та включенням до Реєстру методик проведення судових експертиз.

Розроблення, модифікування методів (методик), використання їх в іншій ніж передбачено спосіб, верифікування та валідування повинно доручатися компетентному персоналу, забезпеченому відповідними ресурсами.

Кожна акредитована установа повинна мати задокументовані процедури щодо порядку розроблення, вибирання, перевіряння/верифікування та валідування методик (методів) дослідження, включаючи періодичні процедури контролювання якості їх (методик) застосування.

При вибиранні методів (методик) необхідно встановити, що вони відповідають меті інспектування та дослідження й не виходять за межі компетенції установи, яка має достатні ресурси для виконання вимог.

Висновки до розділу 4

Історія акредитування державних спеціалізованих установ судової експертизи в Україні розпочалася на початку поточного століття. У 10-х роках поточного століття акредитується більшість установ, що забезпечують проведення експертиз (на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC 17025) та поступово розпочинається акредитація установ, що забезпечують проведення слідчих дій зі збиранням об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість (на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO/IEC 17020).

Починаючи із 2014 року Національним органом зі стандартизації України, яким в Україні є Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості», як національні приймається низка міжнародних стандартів щодо збирання та дослідження цифрових (електронних) доказів.

У 2017 році в Україні ініціюється створення технічного комітету (ТК) «Судова експертиза» Національного органу стандартизації України. Наказом останнього (від 07.05.2018 № 125) для вдосконалення національної системи стандартизації у сфері криміналістики та судової експертизи створено ТК «Судова експертиза» з присвоєнням йому реєстраційного номеру 192. Об'єктами стандартизації ТК 192 є стандарти щодо вимог до створення експертних методик, проведення судових експертиз та експертних досліджень, роботи зі слідовою інформацією, що має або може мати криміналістичну значущість.

ТК 192 гармонізовано один та дві частини іншого міжнародних стандартів за напрямом криміналістики, розроблено 3 національних стандарти, триває робота над розробленням ще понад 20 національних стандартів України (ДСТУ).

Особливе місце в ході гармонізування міжнародних та регіональних стандартів в Україні як національних займає мова криміналістики взагалі та судової експертизи зокрема. Так, Міжнародна організація зі стандартизації та Європейська комісія зі стандартизації вимагають від організацій-членів прийняття національних стандартів методами підтвердження або ідентичного перекладу. У першій ситуації – це, зрозуміло як найменше, не зручно – кожен тлумачитиме положення стандартів на свій розсуд, навіть якщо знає мову на достатньо високому рівні. У другій ситуації – виникають проблеми саме з ідентичним перекладом, коли не завжди можна підібрати ті відповідники словам, що повинні перекликатися із термінами в національному законодавстві. У нашому випадку особливе місце займають методики збирання та експертування об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість.

У тезаурусі судової експертизи (судової експертології) протягом тривалого часу (із середини минулого століття) по відношенню до проведення експертних досліджень застосовуються такі взаємопов'язані

терміни, як «метод», «методика», «прийом», «спосіб», «технологія». На сучасному етапі розвинення судової експертизи, який невід’ємно пов’язаний із впровадженням систем управління якістю відповідно до вимог міжнародних стандартів, повинна застосовуватися уніфікована, сучасна, зрозуміла для усіх термінологія, у зв’язку із чим визначено наступну лінійку співвідносних термінів, що вирізняють елементи діяльності із проведення експертних досліджень наступним чином: «метод» – «методика», «процедура», «стандартна операційна процедура» – «процес», «технологія».

Відповідно до ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, Керівництва G-19, усі методики, що використовуються, повинні бути повністю задокументованими. Зазвичай при побудуванні систем управління якістю установ судової експертизи «процедура» (як документ) регламентує заходи з адміністративної діяльності в рамках СУЯ, а «методика» (як документ) – експертної діяльності, тобто проведення експертних досліджень із застосуванням спеціальних знань. Крім того, практика діяльності установ судової експертизи в Україні показує, що у разі відсутності відповідних методик експертних досліджень (проведення судових експертиз) у рамках діяльності конкретної лабораторії в системі документації з якості, розробляється стандартна операційна процедура (дозволений, задокументований спосіб здійснення діяльності або процесу, що оформлюється документально під аналогічною назвою та має структуру, аналогічну структурі методики).

У діяльності органів інспектування (ISO/IEC 17020) або випробувальних (експертних) лабораторій (ISO/IEC 17025) можуть використовуватися методи (методики), опубліковані у міжнародних, регіональних чи національних стандартах або видані авторитетними технічними організаціями, у т. ч. у відповідній науковій літературі чи журналах, або ті, що зазначаються виробником обладнання та є стандартизованими. Також можуть використовуватися нестандартизовані методи – самостійно розроблені методи чи стандартизовані методи, які використовуються в інший ніж передбачено спосіб чи модифіковані.

Кожна акредитована установа повинна мати задокументовані процедури щодо порядку розроблення, вибирання, перевіряння/верифікування та валідування методик (методів) дослідження, включаючи періодичні процедури контролювання якості їх (методик) застосування.

При вибиранні методів (методик) необхідно встановити, що вони відповідають меті дослідження, інспектування та не виходять за межі компетенції установи, яка повинна мати достатні ресурси для виконання вимог.

5 Окремі особливості акредитації на відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025

5.1 Застосування керівництва G-19 при акредитації на відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025

Як зазначалося вище, міжнародні стандарти ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 встановлюють загальні вимоги до компетентності органів інспектування, випробувальних та калібрувальних (криміналістичних) лабораторій відповідно. Інтерпретування вимог зазначених стандартів для установ (криміналістичних лабораторій), що здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечується Міжнародною організацією з акредитації (ILAC), якою у 2002 році було розроблено Керівництво G-19, остання із редакцій якого була прийнята у 2022 році та має назву «Модулі в криміналістичному процесі» [30]. Криміналістичний процес – набір взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності. У свою чергу, криміналістичний – це методи, методики, технології, застосовувані для встановлення фактів, формування суджень та висновків, що можуть бути використані у судовому розгляді [20].

Керівництвом G-19 тлумачаться положення ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 в криміналістичному процесі, зокрема, щодо:

– *контролювання документів* (системи створювання, затверджування, випускання, обслуговування, поширювання, використання, змінювання, зберігання, убезпечування й зутилізування документів [20] тощо);

– *розглядання скарг* (від жертв злочинів, підозрюваних або обвинувачених, їх представників, підрозділів, з якими співпрацює криміналістична лабораторія; успішне оскарження рішення суду із впливом на будь-яку роботу, виконану криміналістичним підрозділом; оцінювання скарг через потенційний вплив на невідповідний робочий процес тощо);

– *оцінювання компетентності персоналу криміналістичного підрозділу* (підрозділ повинен переконатися, що задіяний персонал є компетентним й уповноваженим виконувати необхідну роботу, і, якщо цього вимагає їхня роль, звітувати про виконану роботу; керівництво або відповідальні особи повинні бути в змозі продемонструвати об'єктивними доказами, що весь персонал є компетентним шляхом проведення оцінювання їхніх знань та навичок за визначеними критеріями; навчання повинно проходити за сучасною визначеною програмою навчання, а оцінювання компетентності має відбуватися на кожному рівні професійного розвитку залученої особи; оцінювання компетентності може приймати різні форми залежно від виконуваних завдань (письмові та/або усні іспити, практичні заняття, безпосереднє спостереження кваліфікованою особою або певні комбінації зазначеного); кожен криміналістичний підрозділ повинен

вести оновлений облік підготовки, яку пройшов кожен член персоналу; кожен підрозділ повинен мати процедури для постійного навчання та підтримування компетентності, навичок і досвіду тощо);

– *створення, координування, ведення та зберігання записів* (повинні бути задокументовані процедури щодо управління записами, зокрема, щодо координування друкованих й електронних записів таким чином, щоб вони ідентифікувалися як частина звітів, і було визначено їх розташування; записи повинні бути достатніми для забезпечення перевірянь; записи «ланцюга зберігання», що детально описують кожну особу чи організацію, яка отримує у володіння об'єкт, повинні зберігатися від моменту отримання об'єктів, перероблення до зберігання та, у відповідних випадках, до повернення клієнту, який їх надав, або зутилізуванню; будь-яка передача матеріалу має бути зафіксована тощо);

– *ризиків та можливостей* (щоб гарантувати, що система управління та технічна діяльність криміналістичного підрозділу залишаються відповідними, продовжують підтримувати мету та завдання підрозділу, досягають покращень; він (підрозділ) повинен враховувати ризики та можливості, що пов'язані з його діяльністю; ризик-орієнтоване мислення – це проактивний підхід до зменшення потенційних небажаних ефектів шляхом раннього виявлення, планування та дій; наводяться 12 видів ризиків, які слід розглянути в контексті криміналістичних досліджень);

– *підготовка спеціалістів з оглядання місця злочину* (криміналістичний підрозділ повинен мати програму спостереження, щоб переконатися, що особи, які задіюються до огляду, мають необхідний рівень компетентності; при цьому враховуються наступні чинники: ступінь складності конкретного місця, частота відвідування різних місць, сфера акредитації, досвід роботи, частота появи відповідного місця (наприклад, терористичні інциденти, місця, які трапляються нечасто, можуть вимагати інших засобів для підтвердження компетентності, наприклад, імітаційний інцидент або інші типи моделювання); спеціалісти повинні охоплювати не лише процесуальну частину роботи, а й проникати в глибину технічної компетентності та здатності приймати відповідні рішення на місці злочину);

– *невідповідної роботи* (криміналістичний підрозділ повинен мати політику та процедури для виявлення невідповідної роботи та, крім того, політику та процедури, які застосовуються у разі виявлення невідповідної роботи (постійний моніторинг можна здійснювати кількома способами: шляхом експертного перевіряння, тестування на кваліфікацію та проведення спільних вправ, аудиту та скарг клієнтів тощо); політики та процедури повинні забезпечувати наявність визначених обов'язків щодо управління невідповідною роботою та дій, які необхідно вжити (це може включати відкликання звітів криміналістичної експертизи, інформування замовника, припинення дослідження, повторне дослідження, змінювання процедур або методів, або перенавчання); коригувальна дія після визначення та схвалення повинна бути реалізована негайно; потрібно забезпечити ефективне виявлення невідповідної роботи та вжиття

відповідних коригувальних дій у всіх певних областях криміналістичного підрозділу тощо);

– *методів та перевіряння методів* (усі методи повинні бути повністю задокументовані, включаючи процедури контролю якості; методи дослідження повинні відповідати меті та мати дані щодо підтвердження або верифікування; для всіх методів, включаючи порівняльні, необхідні валідаційні дослідження, дослідження з валідації можуть проводитися науковою спільнотою (як у випадку стандартних або опублікованих методів) або самим криміналістичним підрозділом (як у випадку методів, розроблених власними силами, або коли внесено значні модифікації раніше перевірених методів); при розробленні своїх процесів криміналістичні підрозділи повинні показати об'єктивними доказами, що вони оцінили фактори, які можуть вплинути на результати, та зафіксували їх; будь-яка процедура валідації або верифікації, що проводиться власними силами, повинна бути задокументована, а записи про валідацію або верифікацію повинні зберігатися тощо);

– *умов навколишнього середовища* (умови навколишнього середовища в приміщеннях лабораторії або будь-якому місці, де проводяться дослідження, повинні бути визначені, якщо умови є критичними для результатів; умови слід контролювати та реєструвати; слід враховувати вплив умов навколишнього середовища, щоб уникнути втрачання або псування об'єктів; необхідно носити відповідні засоби індивідуального захисту, щоб забезпечити захист об'єктів і персоналу; доступ до лабораторних приміщень із особливими вимогами щодо питань забруднення повинен бути обмеженим і контрольованим; необхідно контролювати доступ на місце злочину; умови зберігання об'єктів мають бути такими, щоб запобігти втрачання, псуванню, забрудненню та зберегти їх (об'єктів) цілісність та ідентичність; якщо зберігаються швидкопсувні об'єкти, будь-яке погіршення якості зразків має бути зведене до мінімуму тощо).

– *простежуваності обладнання та вимірювань* (криміналістичний підрозділ повинен визначити та задокументувати свої процедури з вибирання та використання закуплених зовнішніх послуг, обладнання та витратних матеріалів, які впливають на якість його послуг; повинні бути процедури та критерії для приймання, відхилення та зберігання обладнання та/або матеріалів, наприклад, витратних матеріалів, що використовуються на місці події під час аналізування, та засобів індивідуального захисту; підрозділ повинен керувати програмою для обслуговування та калібрування обладнання, яке може вплинути на результати; це має дозволити демонстрування простежуваності вимірювань, де це необхідно; у разі використання програмного забезпечення має бути продемонстровано, що воно відповідає меті; для використання одноразового обладнання також повинні діяти політики та процедури, щоб гарантувати, що таке обладнання не сприяє забрудненню через неправильне або повторне використання; деякі частини обладнання, що використовуються на місці злочину,

проходять самоперевірку, деякі не підлягають впливу транспортування та вимагають лише перевіряння, а для інших може знадобитися використання еталонного матеріалу, який підтверджує калібрування та функціональний статус, як показано як задовільний; обладнання, яке можна повторно використовувати на іншому місці, слід очистити після використання; обґрунтування режиму очищення має базуватися на потенційному ризику забруднення наступних об'єктів та/або місць; витратні матеріали, наприклад, тампони, хімікати, скляний посуд, засоби індивідуального захисту, скальпелі, ножиці, упаковка тощо, мають бути придатними, належним чином зберігатися та контролюватися; якість реагентів, еталонних матеріалів, контрольних матеріалів і калібраторів має відповідати меті використовуваної процедури; реагенти, еталонні матеріали, контрольні матеріали та калібратори повинні бути марковані тощо).

Під модулями в криміналістичному процесі розуміються різні види діяльності незалежно від того, який стандарт впроваджується: чи ISO/IEC 17020, чи ISO/IEC 17025. У додатку визначено перелік пунктів Керівництва G-19, що відповідають пунктам зазначених стандартів.

Керівництвом G-19 визначено наступні модулі криміналістичного процесу:

– *початкове обговорення оглядання (дослідження, розслідування) місця злочину* (на цьому етапі керівник оглядання місця злочину отримує доручення на проведення такої дії з отриманням конкретної інформації про подію; криміналістичний підрозділ визначає повноваження та відповідальність за оглядання місця злочину конкретною особою, виходячи із своєї компетенції; криміналістичний підрозділ повинен мати систему, яка гарантує оперативне переглядання майбутніх завдань (після початку оглядання) та відповідне управління ними або, за необхідності, відхилення відповідно до визначених політик і процедур; при огляданні враховуються необхідний досвід і технічні знання відповідальних осіб, обсяг і конкретні умови відповідного завдання, якщо вони доступні та зрозумілі, щоб дозволити надати чіткі інструкції; використання відповідних ресурсів, засобів й обладнання; для будь-якого конкретного місця злочину слід враховувати юрисдикцію, цілісність місця, умови навколишнього середовища, потребу в будь-якому спеціальному обладнанні або спеціальних навичках, питання охорони праці; розмір і складність місця (місць) злочину та потребу в додаткових ресурсах, покладання відповідальності за одне місце злочину та координаційної відповідальності за декілька; залучення будь-яких інших криміналістичних підрозділів, щоб можна було досягти відповідного зв'язку та координації; в ситуаціях, коли усні домовленості є прийнятними, криміналістичний підрозділ повинен вести облік усіх запитів й інструкцій, отриманих усно, дати та осіб представника замовника; повернення або зутилізування вилучених предметів і збережених матеріалів узгоджується із замовником і фіксується в письмовій формі; криміналістичні лабораторії стикаються із ситуаціями,

коли потрібні додаткові ресурси, тому потреби можуть бути задоволені за допомогою залучення додаткового персоналу; криміналістичний персонал повинен мати чіткі політики та процедури призначення персоналу, відповідального за оглядання місця правопорушення залежно від: законодавства, типу правопорушення; характеру справи, складності або інших умов на місці події; основна відповідальність за проведення кожного огляду місця правопорушення покладається на слідчого, якому призначено провадження у справі, що документується в матеріалах справи; на всіх етапах повинні бути чітко визначені обов'язки, зокрема, якщо задіяний персонал із різних підрозділів тощо);

– *проведення першочергових дій на місці вчинення правопорушення* (етап, коли криміналістичний підрозділ прибуває на місце правопорушення та вживає заходів для захищення цілісності місця та його оцінювання; обговорення на місці правопорушення проводитиметься із відповідальними особами залежно від правової системи країни, наприклад, поліціантами, судово-медичними експертами, суддями, магістратами, прокурорами; криміналістичний підрозділ не завжди може мати конкретну компетенцію або спроможність провести всі необхідні дослідження, а тому потрібно буде залучення інших ресурсів, крім власних із відповідним координуванням послідовності їх дій для максимального захищування предмета, запобігання перехресному забрудненню об'єктів тощо; збереження цілісності місця події та речових доказів повинно відбуватися в засобах індивідуального захисту, таких як рукавички та маски для обличчя, шляхом обмеження доступу до персоналу, який виконує обов'язки перевіряння та/тестування для запобігання зараженню, а використання наметів для захисту від дощу є прикладом запобігання деградації; великі місця правопорушення, наприклад крадіжки зі зламом, можуть бути досліджені лише з основним захисним обладнанням і без необхідності контролю доступу, але великі місця на відкритому повітрі можуть потребувати більш вимогливого контролювання периметра та процедур для відновлення та збереження доказів, ніж у випадку з внутрішніми місцями; місця того, що зазвичай називають «резонансним злочином», наприклад, зґвалтування чи вбивство, вимагають суворої уваги до контролювання та збереження; доступ до місця правопорушення повинен бути контрольованим й обмеженим, що досягається створенням принаймні одного пропускного оточення, а в деяких випадках може використовуватися другий внутрішній кордон; необхідно вести облік усіх осіб, які входять та залишають місце правопорушення; весь персонал, який виходить на місце події, повинен носити засоби індивідуального захисту, які гарантують, що вони не забруднюють місце події; криміналістичний підрозділ повинен своєчасно позбавлятися від витратних матеріалів, які використовувалися або носилися на місці правопорушення, щоб гарантувати, що предмети, вилучені з інших місць, не будуть пошкоджені або забруднені; якщо місце вчинення правопорушення не може бути проконтрольованим криміналістичним підрозділом, будь-які проблеми з охороною та неконтрольованим доступом

повинні бути зафіксовані в протоколах огляду тощо);

– *розроблення стратегії оглядання місця злочину* (етап, на якому буде визначено стратегічний план з охопленням таких питань: «Що сталося? Де це сталося? Коли це сталося? Як це сталося? Хто брав участь? Чому це сталося?»); криміналістичний підрозділ визначає на підставі задокументованої політики необхідні компетенції, що являє собою місце правопорушення, яке йому доручено оглянути, а також має на меті сформулювати вимоги до розслідування: розглянути альтернативні гіпотези, прийняти рішення щодо плану збирання слідової інформації, необхідних методів та/або обладнання, виявити сліди, які необхідно вилучити, а потім прийняти рішення щодо послідовності їх фіксування та вилучання тощо);

– *проведення оглядання місця злочину* (етап, на якому, відповідно до процесів і процедур, передбачених системою управління криміналістичного підрозділу, документується місце правопорушення, відбувається постійне розшифрування місця; об'єкти виявляються, фіксуються, маркуються, вилучаються та транспортуються до місця зберігання або експертування; у ході оглядання стратегія та плани можуть бути переглянуті з обов'язковим фіксуванням цього у протоколі; об'єкти, що будуть вилучені повинні бути зафіксованими з якомога меншими перешкодами; документування місця правопорушення проводиться до початку оглядання та протягом усього процесу з оформленням документації письмово та/або малюнком, шляхом запису голосом, за допомогою фото- та відеозйомки за допомогою камер, дронів, мобільних пристроїв, телефонів, в електронному вигляді, використовуючи планшети, ноутбуки, за допомогою 3D лазерного сканування; усі проведені дії, результати, спостереження та висновки, зроблені під час оглядання місця правопорушення, повинні бути зафіксовані; записів має бути достатньо для того, щоб інша компетентна особа могла зрозуміти й оцінити огляд місця злочину; вилучені предмети мають бути чітко й однозначно ідентифіковані для забезпечення систематичного оцінювання; ідентичність предметів має співвідноситися зі звітом; під час роботи із потенційно небезпечними речовинами та об'єктами необхідно вжити відповідних запобіжних заходів; для юридичних цілей криміналістичний підрозділ повинен вести облік «ланцюжка зберігання» об'єктів, що перебувають під його контролем; у цьому записі має бути детально вказано кожному особу чи організацію, які відповідали за предмет, місцезнаходження цього предмета (наприклад, якщо він знаходиться на зберіганні); необхідно адаптувати прийнятне визначення та процедуру «ланцюжка постачання» до правових положень кожної країни; криміналістичний підрозділ повинен вжити відповідних запобіжних заходів, щоб гарантувати, що ідентифіковані об'єкти, взяті для подальшого експертування, вилучаються, зберігаються та транспортуються без втрат або забруднення (від навколишнього середовища, погоди, людей тощо); криміналістичний підрозділ може проводити кількісні вимірювання, інші дослідження, не змінюючи першопочаткового стану об'єктів, як частини

оглядання місця злочину; якщо підрозділ акредитовано відповідно до ISO/IEC 17025, відповідні вимоги охоплюються цим конкретним стандартом; проте, якщо орган акредитовано відповідно до ISO/IEC 17020 і його інспекційна діяльність включає обстеження/випробування, тоді він повинен відповідати певним вимогам ISO/IEC 17025 щодо простежуваності вимірювань, валідації методів, гарантії якості тощо; обладнання, що використовується на місці події, повинно бути відкалібровано або перевірено згідно із встановленою програмою технічного обслуговування перед тим, як відправити його на місце події, із фіксуванням результатів; обладнання пересувних лабораторій, яке використовується на місці події, має відповідати тим самим вимогам, що й обладнання стаціонарних лабораторій тощо);

– *оцінювання отриманих результатів та спостережень на місці злочину та розглядання можливості подальшого оглядання місця* (на цьому етапі криміналістичний підрозділ визначає, чи було досягнуто мету оглядання, чи необхідні та можливі подальші дослідження місця, чи завершено оглядання чи перевіряння місця злочину, а також чи потрібно відправляти зразки для подальшого експертування; криміналістичний підрозділ встановлює та оцінює аномалії та порушення – результати та спостереження на місці злочину, які не вписуються в загальне очікування місця злочину, наприклад, викрадення автомобіля та виявлення тіла в задній його частині; коли криміналістичний підрозділ відповідає за транспортування та зберігання предметів до подальшого експертування, він повинен забезпечити, щоб ідентифіковані предмети було вилучено, збережено та транспортовано без забруднення (від навколишнього середовища, погоди, людей тощо), погіршення, та з належною увагою до цілісності й «ланцюжка зберігання»; якщо обробляються швидкопсувні предмети, будь-яке погіршення їхнього стану повинно бути мінімізоване; якщо криміналістичний підрозділ передає предмети іншій організації для транспортування та зберігання предметів перед подальшим експертуванням, криміналістичний підрозділ повинен повідомити їх про будь-які проблеми щодо аспектів, зазначених вище, тощо);

– *інтерпретування та звітування про результати та спостереження з місця злочину* (цей розділ стосується будь-яких інтерпретування та звітування про результати та спостереження, що можуть мати місце безпосередньо після оглядання місця злочину; звіт має містити всі результати досліджень, а також, якщо це доцільно та прийнятно, висновки, зроблені на основі цих результатів; звіт має містити будь-яку інформацію, на основі якої можна зробити тлумачення; результати з місця злочину можуть бути доступні користувачам через внутрішню базу даних, а не через більш офіційні звіти, або користувачі можуть вимагати спрощений звіт: важливо, щоб ступінь будь-якого спрощення не призводила до неоднозначності у звітності, а записи, які зберігаються в криміналістичному підрозділі, повинні бути такими, щоб можна було підготувати вичерпний звіт, якщо пізніше буде потрібно, тощо);

– перевіряння та експертування (це етап, на якому персонал визначає стратегію проведення експертизи, обирає методи та процедури, приймає рішення щодо послідовності їх застосування; особа, яка збирається провести дослідження, не обов'язково має попередні знання про інцидент, тому важливо мати задокументовану інформацію, що визначає мету дослідження; визначаючи стратегію дослідження, експертний підрозділ повинен враховувати: вимоги замовника; здатність криміналістичних методик (методів) вирішити поставлені завдання; терміновість і пріоритетність вимог замовника; відповідну довідкову інформацію; ресурси, які є в розпорядженні підрозділу; експертів, з якими може знадобитися консультація перед дослідженнями; методики (методи), що можуть надати найбільшу кількість інформації у відповідь на різні пропозиції та альтернативи; проблеми, які можуть вплинути на цілісність об'єктів, що досліджуються; обмеження, які можуть існувати, наприклад, необхідність збереження матеріалу; методики (методи) або дії, які можуть мати деструктивний вплив на подальші дослідження; координацію багаторазового дисциплінарного дослідження для визначення матеріалів, які необхідно відібрати, та послідовності виконання відбирання матеріалу або методик (методів); послуги з видів дослідження, які зараз доступні в лабораторіях; розгляд запобіжних заходів проти зараження; постійне переглядання стратегії дослідження у світлі нової та важливої інформації тощо; доступ до робочої зони лабораторії повинен бути контрольованим і обмеженим; відвідувачі не повинні мати необмеженого доступу до операційних зон лабораторії; необхідно вести облік усіх відвідувачів робочих зон лабораторії; місця зберігання об'єктів повинні бути безпечними для запобігання несанкціонованому втрачанням або втручанням, доступ до них повинен бути обмежений і контрольований; умови зберігання мають бути такими, щоб запобігти втрачанням, псуванню та забрудненню, збереженню цілісності та ідентичності об'єкта (це стосується як до, так і після проведення досліджень); якщо обробляються швидкопсувні предмети, будь-яке погіршення їхнього стану повинно бути мінімізоване; для забезпечення належного рівня проведення дослідження та захищення від ненавмисного втрачання доказів увесь персонал експертного підрозділу, відповідальний за прийняття таких рішень, повинен мати принаймні загальну підготовку щодо можливостей експертування доступних дисциплін; для персоналу слід періодично проводити оновлену підготовку, щоб підтримувати поточну обізнаність щодо наявних можливостей експертизи, включаючи концепцію неруйнівних проти руйнівних методів; при визначенні найбільш відповідного пакування та зберігання предметів слід належним чином враховувати можливі подальші дослідження; якщо предмети у справі вимагають багатопрофільного експертування, має бути встановлено механізм, який гарантує, що кожен елемент, який потребує експертування, піддається відповідним методам, і що послідовність методів ненавмисно не перешкоджає додатковим дослідженням; кожна особа, яка виконує дослідження, несе відповідальність за поведінку, оброблення,

відбирання проб, перевіряння чи випробування кожного предмета в найбільш відповідний спосіб і послідовність; записи перевірянь критичних результатів повинні вказувати, що кожен критичний результат було перевірено, а також ким і коли були проведені перевірки; це може бути зазначено кількома способами, включаючи записи проти кожного критичного висновку, запис у зведенні критичних висновків або заяву про це в записах; у записах має бути зазначено, чи погоджено критичний висновок, або вжиті дії, якщо це не так; якщо перевірка критичних результатів є єдиною процедурою контролю якості, такою як аналіз крові, порівняння взуття, інтерпретування місця пожежі або ідентифікування й інтерпретування пошкоджень, тоді ця перевірка повинна виконуватися без знання початкового результату, і ця незалежність повинна бути ідентифікована в записах; для юридичних цілей криміналістичні підрозділи повинні мати можливість продемонструвати, що об'єкти, про які було повідомлено, досліджені та були поданими; запис «ланцюга зберігання» повинен вестися з моменту отримання предметів, у якому детально вказано кожну особу, яка відповідала за предмет, місцезнаходження цього предмета (наприклад, якщо він знаходиться на зберіганні); повинні бути задокументовані процедури, що описують заходи, вжиті для захищення предметів у процесі перевірянь, які залишаються без нагляду; виконання досліджень повинно контролюватися за допомогою діючих схем контролю якості, які відповідають типу та частоті застосування методик (методів), що застосовуються підрозділом; процедури контролю якості, необхідні в будь-якій конкретній сфері роботи, повинні визначатися підрозділом на основі найкращої професійної практики; процедури повинні бути задокументовані, а записи повинні зберігатися, щоб показати, що всі належні заходи контролю якості були вжиті, що всі результати контролю якості прийнятні, або, якщо ні, що відповідні коригувальні дії були вжиті тощо);

– *інтерпретування результатів дослідження* (це етап, на якому підрозділ, що виконує дослідження, оцінює й інтерпретує результати проведеної роботи; інтерпретація – це коли зроблені висновки ґрунтуються не лише на результатах наявного дослідження, наприклад, на висновках, зроблених на основі спостережень на місці злочину; інтерпретації мають ґрунтуватися на надійних дослідженнях; у випадках, коли це неможливо, тлумачення повинно бути принаймні підтверджено задокументованими доказами (записами); слід визначити гіпотезу на основі наявної інформації; слід також розглянути альтернативні гіпотези; під час інтерпретування необхідно повністю враховувати обмеження використаних методик (методів), наприклад, остаточні висновки не можна робити на основі попереднього тестування; персонал повинен мати доступ до повних, всебічних і точних результатів досліджень, а також звертатися до відповідних надійних джерел інформації для підтримування інтерпретування; інтерпретування результатів і спостережень у контексті справи можливе, коли доступно достатньо інформації про справу; розгляд однієї чи кількох альтернативних гіпотез дозволяє організації

продемонструвати свою неупередженість; у разі необхідності замовника слід попросити надати достатню інформацію про предмети та обставини на місці злочину; відсутність цієї інформації може обмежити можливість належного тлумачення, однак надання такої інформації не повинно ставити під загрозу неупередженість криміналістичного підрозділу; у випадках інтерпретування результатів і спостережень слід практикувати експертну оцінку, оскільки це слід розглядати як критичний висновок; експертне перевіряння повинно виконуватися уповноваженою особою з відповідною компетенцією, щоб підтвердити достовірність результатів та/або оцінити наявність відповідної та достатньої основи для висновків; персонал, який інтерпретує результати, повинен бути оцінений та визнаний компетентним перед звітуванням, включаючи інтерпретування та висновки щодо результатів і спостережень; необхідно чітко визначити вимоги/критерії компетентності для інтерпретування);

– *звітування про експертування, включаючи інтерпретування результатів* (це етап, на якому організація звітує про результати своїх досліджень; на вимогу замовника криміналістичний підрозділ може надати попередні звіти усно або електронною поштою; усі звіти на всіх типах носіїв повинні відповідати вимогам ISO/IEC 17020 або ISO/IEC 17025; коли правова система диктує формат та/або інформацію, яка має бути включена до висновку експерта, так що підрозділи можуть бути не в змозі включити всі елементи, детально описані в підпункті 7.4.2 ISO/IEC 17020 або пункті 7.8 ISO/IEC 17025, тоді експертний підрозділ може застосувати один або більше з наведених нижче або еквівалентний спосіб виконання вимог: підготовки звіту, який включає всю інформацію, що вимагає ISO/IEC 17020 або ISO/IEC 17025, відповідно; підготовка додатка до звіту, який містить будь-яку додаткову інформацію, що вимагається відповідно до ISO/IEC 17020 або ISO/IEC 17025; забезпечення того, щоб звіт містив усю відповідну інформацію, яку вимагає ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025; тип й обсяг інформації, що вимагається у звіті, може залежати від правової системи, однак у всіх випадках має бути чітко визначено, які частини є довідковою інформацією, які є результатами чи спостереженнями, а які є інтерпретаціями чи думками; результати досліджень можуть бути доступні клієнтам через внутрішню базу даних, а не через більш офіційні звіти, або клієнти можуть вимагати спрощений звіт; важливо, щоб ступінь будь-якого спрощення не призводила до неоднозначності у звітності, а записи, які зберігаються в підрозділі, повинні бути такими, щоб можна було підготувати вичерпний звіт, якщо пізніше буде потрібно; результат, наданий замовнику, жодним чином не повинен вводити в оману; підрозділ повинен мати процедуру та критерії для прийняття рішення про те, коли та в якому обсязі необхідно провести експертне перевіряння звіту, яке має виконувати кваліфікована особа з відповідною компетенцією для підтвердження достовірності результатів; висновки мають бути кваліфіковані належним чином; у звіті для замовника повинно бути чітко зазначено, на чому ґрунтується інтерпретація та/або думка, включно з результатами та

спостереженнями, а також доступною інформацією на момент оцінювання, представленою у звіті; шкали думок повинні бути розроблені таким чином, щоб неупереджено продемонструвати, наприклад, що вони є достатньо збалансованими та повинні бути повідомлені у звіті та/або бути доступними для замовника; експертний підрозділ може надати усний звіт, якщо це вимагається замовником і це дозволено політикою лабораторії та якщо застосовно законодавством; усна доповідь повинна надаватися лише відповідним чином компетентним персоналом, її слід завжди записувати та супроводжувати письмовим звітом; там, де це можливо, будь-які критичні висновки, викладені в усній доповіді, слід перевіряти; якщо інформація, яка повідомляється, не була перевірена колегами або перевіряння/випробування є неповним для усного інформування замовника, усний звіт має бути подано із застереженням, що результати є тимчасовими; замовнику має бути зрозуміло, що попередні результати мають бути підтверджені подальшими експертизами, якщо це вимагається процедурами підрозділу, і що експертизи та звіт мають бути перевірені експертами, перш ніж можна буде надати письмовий звіт тощо).

Порівнянням поданих вище модулів із наповненням аналогічної діяльності в Україні встановлено, що вона співставна, при цьому модулі мають більш розширену та детальну регламентацію.

5.2 Особливості документування систем управління якістю установ, що здійснюють судово-експертну діяльність

Як зазначалося вище, наразі сталою світовою тенденцією є розроблення та впровадження у діяльність установ, підприємств та організацій систем управління (менеджменту) якості (далі – СУЯ), що організовуються відповідно до положень загальних міжнародних стандартів ISO 9000, ISO 9001. Установи, що здійснюють судово-експертну діяльність, акредитуються на відповідність вимогам профільних міжнародних стандартів ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025. Процеси безпосереднього збирання (виявлення, фіксування, вилучання, пакування, транспортування та зберігання) об'єктів, що мають потенційну судову вагомість, регламентуються міжнародними стандартами ISO/IEC 21037, ISO 27043-1, ISO 27043-2. Процеси експертування (експертного дослідження) цифрових (електронних) доказів визначено міжнародними стандартами ISO/IEC 27000:2018, ISO/IEC 27035, ISO/IEC 27038:2014, ISO/IEC 27040:2015; ISO/IEC 27041:2015, ISO/IEC 27042:2015, ISO/IEC 27043:2015, ISO/IEC 27044, ISO/IEC 27050, ISO/IEC 30121:2015 тощо.

Одним із основних елементів СУЯ є документація – задокументована інформація, яку організація має контролювати та підтримувати в актуальному стані, та носій, на якому її розміщено, як доказ відповідності діяльності установи задекларованій її (установи) здатності постійно

надавати продукцію та послуги, що задовольняють вимогам замовника та застосовним нормативним вимогам. Іншими словами СУЯ повинна мати задокументовану інформацію, що потребує конкретний стандарт (або інший стандарт СУЯ, за яким акредитується установа), а також іншу задокументовану інформацію, що сама установа вважає мати для результативності своєї СУЯ, підтримувати її (задокументовану інформацію) в актуальному стані, необхідному для функціонування процесів, зберігати її (задокументовану інформацію), щоб мати впевненість у тому, що процеси виконуються як заплановано.

Різноманітність міжнародних стандартів, інших міжнародних документів, їх загальність саме для установ, що забезпечують експертне забезпечення правосуддя, особливості національного законодавства тощо не надають одностайної відповіді на питання щодо переліку документів, які повинні бути розробленими в рамках функціонування СУЯ. Зазначене складає певну проблему при розробленні тих чи інших документів, якими повинні регламентуватися певні складники СУЯ вказаних установ. Зазначене впливає з наступного.

Технічним комітетом 176 Міжнародної організації із стандартизації «Управління якістю та забезпечення якості» (ISO/TC 176 «Quality management and quality assurance») розроблено два основних стандарти, визначені нижче, що є базовими для розроблення інших стандартів СУЯ.

Першим загальним стандартом у лінійці міжнародних стандартів, що регламентують вимоги до організації СУЯ, є міжнародний стандарт ISO 9001 Quality management systems – Requirements, останню редакцію якого гармонізовано в Україні як ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги [48]. Цей стандарт встановлює загальні вимоги до компетентності будь-яких установ, незалежно від їх типів, розмірів, видів продукції, що вони постачають, а також послуг, що вони надають.

Другим основним міжнародним стандартом є стандарт ISO 9000 Quality management systems. Fundamentals and vocabulary, останню редакцію якого гармонізовано в Україні як національний нормативний документ – ДСТУ ISO 9000:2015 «Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів» [46]. Принципи управління якістю, що докладно описані в ISO 9000, було взято до уваги під час розроблення стандарту ISO 9001. Ці принципи самі по собі не є вимогами, але на них обґрунтовано вимоги стандарту ISO 9001. В ISO 9000 також подано терміни та визначення понять, що використані в ISO 9001.

Міжнародний стандарт ISO 9001 у 2015 році отримав нову редакцію, та у відношенні до попередньої редакції стандарту 2006 року, де використовувалися терміни «документ» чи «задокументована методика», «настанова щодо якості» чи «програма якості», в новій редакції стандарту визначено вимоги щодо підтримання в актуальному стані «задокументованої інформації». Вимога «підтримувати в актуальному стані» задокументовану інформацію не унеможливує того, що організація може також потребувати «зберігати» деяку задокументовану інформацію

для конкретних цілей, наприклад, зберігати її попередні версії.

Там, де у стандарті йде мова про «інформацію», а не «задокументовану інформацію», немає вимоги, щоб цю інформацію було задокументовано. У таких ситуаціях організація може сама вирішувати, чи необхідно або доцільно застосовувати вимогу «підтримувати в актуальному стані задокументовану інформацію».

Як зазначено вище, ISO 9000 визначено поняття «документ» як інформацію та носій, на якому її розміщено, та передбачено наступні види документів:

- настанова щодо якості – специфікація щодо системи управління якістю організації;
- програма з якості – специфікація методик і відповідних ресурсів із зазначенням того, хто та коли повинен їх застосовувати до конкретного об'єкта;
- технічні умови, специфікація – документ, що встановлює вимоги;
- план керування проектом – документ, який визначає, що потрібно для досягнення цілей проекту;
- протокол, запис – документ, в якому наведено одержані результати чи докази виконаних робіт.

Окрім іншого, стандартом ISO 9000:2015 встановлено такі види документів як технічний кресленик, методичний документ, кресленик, звіт, стандарт, проте визначення їх відсутнє.

При цьому якими повинні бути зміст та структура вказаних документів по відношенню до процесів СУЯ в рамках структуризації ISO 9001:2015 не вказано.

Слід зазначити і те, що в ISO 9001:2015 згадуються такі документи, як стандарти та кодекси усталеної практики, що повинні розглядатися з точки зору вимог, що є суттєвими для конкретних видів продукції та послуг. Не можна не згадати й про інше поняття дефініції «технічні умови», що зазначене вище та застосовується в рамках СУЯ, як третій вид нормативних документів (окрім стандартів та кодексів усталеної практики) в рамках діяльності держав світу із міжнародної, регіональної та національної стандартизації, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких можуть бути встановлені чи дотримані такі вимоги. В Україні поняття цих видів нормативних документів визначені, зокрема в Законі України «Про стандартизацію» [49].

ISO 9001 визначені міжнародні стандарти, які забезпечують допоміжною інформацією організації, що застосовують стандарт ISO 9001, а також подають настанови для організацій, що прагнуть перевищити викладені в останньому вимоги (ISO 10001, ISO 10002, ISO 10003, ISO 10004, ISO 10005, ISO 10007; ISO 10008, ISO 19011, ISO 10012, ISO/TR 10013, ISO 10014, ISO 10015, ISO/TR 10017, ISO 10018, ISO 10019, що гармонізовані в Україні як ДСТУ [10-25]). Настанови чи вимоги, що є в

«допоміжних» стандартах, не мають на меті розширювати чи змінювати вимоги стандарту ISO 9001.

Одним із таких міжнародних стандартів є стандарт ISO/TR 10013:2001 «Guidelines for quality management system documentation», який гармонізовано як національний нормативний документ – ДСТУ ISO/TR 10013:2003 «Настанови щодо документації системи управління якістю», що подає настанови щодо розроблення та ведення документації, необхідної для системи управління якістю [50].

Відповідно до зазначеного стандарту, організація не має жорстких обмежень щодо вибору способу документування своєї СУЯ. Кожній окремій організації треба розробляти документацію в обсязі, потрібному для демонстрування результативного планування, функціонування, контролювання та постійного поліпшення її СУЯ та її процесів.

Документація СУЯ може стосуватися всіх видів діяльності організації або обраних частин цих видів діяльності, наприклад, конкретні вимоги залежать від характеру продукції, процесів, контрактних вимог, керівних положень або самої організації.

Важливо, щоб вимоги і зміст документації СУЯ були ув'язані з тим стандартом на системи управління якістю, якому вони призначені задовольняти.

ISO/TR 10013 передбачає трьохрівневу типову систему документів:

- настанова з якості (рівень А), яка описує СУЯ згідно з проголошеною політикою та цілями у сфері якості (політика та цілі системи управління якістю можуть бути визначені окремим документом);
- методика системи управління якістю (рівень В), що описують взаємопов'язані процеси та діяльність, необхідні для впровадження системи управління якістю;
- робочі інструкції та інші документи системи управління якістю (рівень С), що складаються з деталізованих робочих документів.

Відповідно до ISO/TR 10013, структура документації системи управління якістю зазвичай повинна містити наступне:

- політику та цілі у сфері управління якістю;
- настанову з якості;
- задокументовані методики (процедури);
- робочі інструкції;
- форми;
- програми якості;
- технічні умови;
- зовнішні документи;
- протоколи.

Крім того, стандарт ISO/TR 10013 – єдиний стандарт, яким визначено змістовність зазначених документів, а також процеси розроблення документації СУЯ, ухвалення та випускання її (СУЯ) документів та управління ними.

Основним недоліком стандарту ISO/TR 10013 є те, що він має

редакцію 2001 року, та, відповідно до цього, не враховує окремі положення ISO 9000, ISO 9001 2015 року та інших актуалізованих міжнародних нормативних документів.

Тим же Технічним комітетом 176 Міжнародної організації із стандартизації «Управління якістю та забезпечення якості» розроблено профільні міжнародні стандарти ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025, на відповідність вимогам яких акредитуються установи, що здійснюють експертне забезпечення правосуддя.

Інтерпретація вимог зазначених стандартів здійснена Міжнародною організацією з акредитації керівництвом з питань акредитації судових наукових лабораторій – ІЛАС-G19:08/2014 «Modules in a Forensic Science Process» («Модулі в експертних процесах») [30].

У тексті стандартів ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, а також у Керівництві G-19 містяться загальні вимоги до системи документації – задокументованих процедур, методик та визначено наступні види документів: настанова, політики, інструкції, стандарти чи письмові процедури, робочі журнали, переліки контрольних питань, звіт про інспектування або свідоцтво про інспектування, визначення повноважень (ISO/IEC 17020); протокол випробування, свідоцтво про калібрування, звіт про відбирання зразків (із зазначенням їх змісту), заява про відповідність специфікації або стандарту (ISO/IEC 17025); звіти, методики, процедури (Керівництво G-19). Якими повинні бути зміст та структура зазначених документів, не визначено.

У 2012 році підкомітетом із стандартизації у галузі безпеки інформаційних технологій (ISO/IEC JTC 1/SC 27. Техніка безпеки інформаційних технологій) об'єднаного технічного комітету Міжнародної організації із стандартизації та Міжнародної електротехнічної комісії розроблено стандарт ISO/IEC 27037:2012, який гармонізовано в Україні як ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобування та зберігання цифрових доказів [51]. Зазначений стандарт розроблено із урахуванням ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025.

ISO/IEC 27037 передбачено хронологічне документування процесів ідентифікування, збирання, здобування та зберігання цифрових доказів. Запис хронологічного документування є документом або набором пов'язаних документів, що деталізують хронологічне документування та записи, хто відповідав за оброблення потенційних цифрових доказів, або у вигляді цифрових даних, або у іншому форматі (як паперові документи). Крім того, стандарт визначає вимогу щодо документування кожної дії, що виконується під час процесів, регламентованих стандартом. Якими повинні бути зміст та структура документів, не визначено.

У 2018 році Технічним комітетом 272 Міжнародної організації із стандартизації публікуються дві частини міжнародного стандарту ISO 21043 щодо термінів та визначення понять, а також збирання об'єктів при огляді місця події (ISO 21043-1 та ISO 21043-2), відповідно. Слід

ззначити і те, що ці стандарти розроблені з урахуванням положень ISO 9000, ISO 9001, ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025 та інтерпретуванням окремих термінів відповідно до специфіки судово-експертної діяльності.

У першій частині серії 21043 містяться терміни та визначення, у т. ч., що стосуються документації (системи документації), зокрема:

– документ – інформація та носій, на якому вона міститься (специфікація, процесуальний документ, програмний документ, інструкція або бланкова форма, креслення, запис, протокол (висновок), стандарт, схема);

– контроль документів – система для створення, затвердження, випуску, обслуговування, поширення, використання, зміни, зберігання, безпеки й утилізації документів;

– запис – документ, що надає інформацію про спостереження або виконану діяльність;

– контроль запису – система, що використовується для забезпечення контролювання та виявлення, зберігання, захисту, вилучення, збереження та розпорядження записом (-ами);

– протокол (висновок) інформування про результати дослідження (експертизи) спостереження, встановлені факти, інтерпретації, висновки та/або думки;

– стандартна операційна процедура – дозволений, задокументований спосіб здійснення діяльності або процесу (із посиланням на змінене джерело – ISO 9000:2015, 3.4.5: методика, процедура – установлений спосіб виконання роботи чи процесу (можуть бути задокументованими чи ні).

Зі змісту стандарту ISO 21043-2 витікає, що підрозділи, які проводять огляд (досліджують) місця події, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю за вимогами ISO/IEC 17020, що передбачає, перш за все, наявність регламентованих останнім зазначеним стандартом задокументованих політик, керівництв, процедур та/або методик.

Стандартами ISO 21043-1 та ISO 21043-2 визначено низку конкретних документів стосовно певних видів діяльності на місці події: політики, процедури, методики, стандартні операційні процедури, керівництва, звіти, журнали, а також необхідність наявності певних документів на окремі види робіт без конкретизації їх (документів) виду.

При вивченні національних нормативних актів, що регламентують види та процеси створення документів в установах, наприклад:

– ДСТУ 3017:2015 Видання. Основні види. Терміни та визначення понять [52];

– ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів» [53];

– Державного класифікатора управлінської документації (ДК 010-98) [54];

– Типової інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55 [55] тощо,

якими регламентовано створення організаційно-розпорядчих документів (постанов, розпоряджень, наказів, положень, рішень, протоколів, актів, листів тощо) із встановленням складу їх (документів) реквізитів; вимог до змісту та розташовування реквізитів документів; вимог до бланків й оформлювання документів; вимог до документів, що виготовляються за допомогою друкувальних засобів, які можна поширювати на всі класи уніфікованих систем документації, встановлено, що окремі види документів, зокрема настанова з якості, програма з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури тощо, взагалі національними нормативними актами, крім стандартів, не визначені. Крім того, в системі документації управління якістю слід враховувати й документи Національного агентства з акредитації України, що містяться на сайті зазначеного агентства (наприклад, політики, методики, загальні документи, інструкції, накази, інформаційні документи).

Спеціалісти у галузі стандартизації СУЯ стандарти, зокрема ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, умовно поділяють їх (стандарти) на дві частини: адміністративну та технічну. Остання по відношенню до державних експертних установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, має називатися, умовно, експертною. Тобто та, яка регламентує застосування спеціальних знань при збиранні слідової інформації та її експертуванню. Враховуючи те, що процедури та методики, відповідно до ISO/TR 10013, мають синонімічне значення, а основним документом при проведенні експертиз, відповідно до чинного національного законодавства, є експертні методики (методики проведення експертиз), то логічним буде регламентувати адміністративну частину стандартів процедурами, а експертну частину – методиками. Крім того, методики розробляються в рамках проведення науково-дослідних робіт, останніми етапами яких є апробування та впровадження, що займає якнайменше два роки, а тому призначення стандартних операційних процедур в системі документації управління якістю – регламентація застосування новітніх методів та методик з впровадженням їх в систему управління якістю, коли експертна методика тільки розробляється. Безсумнівним є те, що, відповідно до вимог ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, повинні проводитися перевіряння, верифікація та валідація методик (методів), застосування яких регламентуватиметься стандартними операційними процедурами. Крім того, стандартні операційні процедури можуть розроблюватися при актуалізації експертних методик, поки триває проведення науково-дослідних робіт із їх розроблення. Зміст та структура стандартних операційних процедур повинні мати зміст та структуру експертних методик [56].

Таким чином, класифікація документів СУЯ виглядає наступним чином.

1. Документи за їх видами:

- документи, що визначені міжнародними, регіональними, національними стандартами (зокрема стандарти, кодекси усталеної

практики, технічні умови, політики та настанови з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури, робочі інструкції тощо);

– документи, розроблені в Україні уповноваженими органами державної влади та управління (зокрема закони, підзаконні нормативно-правові акти (зокрема, постанови, регламенти, настанови, положення, інструкції тощо);

– документи, розроблені міжнародними організаціями, які беруть участь в процесах стандартизації (ILAC, ENFSI⁷, ASTM⁸ тощо): керівництва, кращі практичні керівництва, кодекси практики та посібники тощо;

– документи, розроблені установами в рамках їх акредитації: політики та настанови з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури, інструкції тощо.

2. Документи за своєю направленістю з точки зору нормативної або нормативно-методичної регламентації окремих сегментів СУЯ, що регламентують вимоги до:

– адміністративної діяльності СУЯ (наприклад, процедури);

– проведення збирання слідової інформації та її експертування (технічної діяльності) СУЯ (наприклад, методики проведення експертиз).

3. Документи за своїм впливом на СУЯ:

– зовнішні документи – закони, стандарти, кодекси ustalеної практики, технічні умови, положення, інструкції тощо, що розроблені за межами установи із впровадженою СУЯ;

– внутрішні документи – політики та цілі у сфері управління якістю; настанова з якості; задокументовані процедури та методики; стандартні операційні процедури; керівництва, робочі інструкції; програми якості; технічні умови; переліки контрольних питань, визначення повноважень, звіти (у т. ч. про інспектування або свідоцтво про інспектування, про відбирання зразків тощо), заява про відповідність специфікації або стандарту, свідоцтво про калібрування, звіт, журнали, протоколи (у т. ч. випробувань), форми тощо.

4. Документи за їх ієрархічністю, починаючи із міжнародних та регіональних стандартів, кодексів ustalеної практики, технічних умов, у тому числі, гармонізованих у державі, власне національних стандартів, кодексів ustalеної практики, технічних умов, інших нормативно-правових актів держави, настанов системи з якості, паспортів органу оцінки відповідності, сфер акредитації, процедур системи управління, методик проведення досліджень (експертиз), робочих інструкцій для персоналу, задіяного в діяльності на акредитованих напрямках установи, закінчуючи формами документації, тощо.

⁷ ENFSI – European Network of Forensic Science Institutes (Європейська мережа інститутів криміналістики).

⁸ ASTM – American Society for Testing and Materials (Американське товариство з випробування матеріалів).

Зазначене у цьому підрозділі повинно використовуватися при створенні систем документування в рамках акредитації установ, що здійснюють судово-експертну діяльність на відповідність вимогам міжнародних систем управління якістю, а також при актуалізації систем документації вже акредитованих установ [57].

Висновки до розділу 5

Міжнародні стандарти ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 встановлюють загальні вимоги до компетентності органів інспектування, випробувальних та калібрувальних (криміналістичних) лабораторій, відповідно. Інтерпретування вимог зазначених стандартів для установ (криміналістичних лабораторій), що здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечується Міжнародною організацією з акредитації (ILAC), якою у 2002 році було розроблено Керівництво G-19, остання з редакцій якого була прийнята у 2022 році та має назву «Модулі в криміналістичному процесі». Криміналістичний процес – набір взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності. У свою чергу, криміналістичний – методи, методика, технології, що застосовуються для встановлення фактів, формування суджень та висновків, що можуть бути використані у судовому розгляді.

Керівництвом G-19 тлумачаться положення ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 в криміналістичному процесі, зокрема щодо:

- контролювання документів;
- розглядання скарг;
- оцінювання компетентності персоналу криміналістичного підрозділу;
- створення, координування, ведення та зберігання записів;
- ризиків та можливостей;
- підготовки спеціалістів з оглядання місця злочину;
- невідповідної роботи;
- методів та перевіряння методів;
- умов навколишнього середовища;
- простежуваності обладнання та вимірювань тощо.

Під модулями в криміналістичному процесі розуміються різні види діяльності незалежно від того, який стандарт впроваджується: ISO/IEC 17020 чи ISO/IEC 17025.

Керівництвом G-19 визначено наступні модулі криміналістичного процесу:

- початкове обговорення оглядання (дослідження, розслідування) місця злочину;
- проведення першочергових дій на місці вчинення злочину;
- розроблення стратегії оглядання місця злочину;

- проведення оглядання місця злочину;
- оцінювання отриманих результатів та спостережень на місці злочину та розглядання можливості подальшого оглядання місця;
- інтерпретування та звітування про результати та спостереження з місця злочину;
- перевіряння та експертування;
- інтерпретування результатів дослідження;
- звітування про експертування, включаючи інтерпретування результатів.

На сьогодні сталою світовою тенденцією є розроблення та впровадження у діяльність установ, підприємств та організацій систем управління (менеджменту) якості, що організуються відповідно до положень загальних міжнародних стандартів ISO 9000, ISO 9001. Установи, що здійснюють судово-експертну діяльність, акредитуються на відповідність вимогам профільних міжнародних стандартів ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025. Процеси безпосереднього збирання (виявлення, фіксування, вилучання, пакування, транспортування та зберігання) об'єктів, що мають потенційну судову значимість, регламентуються міжнародними стандартами ISO/IEC 21037, ISO 27043-1, ISO 27043-2. Процеси експертування (експертного дослідження) цифрових (електронних) доказів визначено міжнародними стандартами ISO/IEC 27000:2018, ISO/IEC 27035, ISO/IEC 27038:2014, ISO/IEC 27040:2015; ISO/IEC 27041:2015, ISO/IEC 27042:2015, ISO/IEC 27043:2015, ISO/IEC 27044, ISO/IEC 27050, ISO/IEC 30121:2015 тощо.

Одним із основних елементів системи управління якістю є документація – задокументована інформація, яку організація має контролювати та підтримувати в актуальному стані, та носій, на якому її розміщено, як доказ відповідності діяльності установи задекларованій її (установи) здатності постійно надавати продукцію та послуги, що задовольняють вимогам замовника та застосовним нормативним вимогам. Іншими словами система управління якістю повинна мати задокументовану інформацію, що потребує конкретний стандарт (або інший стандарт, за яким акредитується установа), а також іншу задокументовану інформацію, що сама установа вважає мати для результативності своєї системи управління, підтримувати її (задокументовану інформацію) в актуальному стані, необхідному для функціонування процесів, зберігати її (задокументовану інформацію), щоб мати впевненість у тому, що процеси виконуються як заплановано.

Розроблена система класифікації документів СУЯ має вигляд наступним чином.

1. Документи за їх видами:

- документи, що визначені міжнародними, регіональними, національними стандартами (зокрема, стандарти, кодекси усталеної практики, технічні умови, політики та настанови з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури, робочі інструкції тощо);

– документи, розроблені в Україні уповноваженими органами державної влади та управління (зокрема закони, підзаконні нормативно-правові акти, а також зокрема, постанови, регламенти, настанови, положення, інструкції тощо);

– документи, розроблені міжнародними організаціями, які беруть участь в процесах стандартизації (ILAC, ENFSI⁹, ASTM¹⁰ тощо): керівництва, кращі практичні керівництва, кодекси практики та посібники тощо;

– документи, розроблені установами в рамках їх акредитації: політики та настанови з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури, інструкції тощо.

2. Документи за своєю направленістю з точки зору нормативної або нормативно-методичної регламентації окремих сегментів СУЯ, що регламентують вимоги до:

– адміністративної діяльності СУЯ (наприклад, процедури);
– проведення збирання слідової інформації та її експертування (технічної діяльності) СУЯ (наприклад, методики проведення експертиз).

3. Документи за своїм впливом на СУЯ:

– зовнішні документи – закони, стандарти, кодекси усталеної практики, технічні умови, положення, інструкції тощо, що розроблені за межами установи із впровадженою СУЯ;

– внутрішні документи – політики та цілі у сфері управління якістю; настанова з якості; задокументовані процедури та методики; стандартні операційні процедури; керівництва, робочі інструкції; програми якості; технічні умови; переліки контрольних питань, визначення повноважень, звіти (у т. ч. про інспектування або свідоцтво про інспектування, про відбирання зразків тощо), заява про відповідність специфікації або стандарту, свідоцтво про калібрування, звіт, журнали, протоколи (у т. ч. випробувань), форми тощо.

4. Документи за їх ієрархічністю, починаючи із міжнародних та регіональних стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов, у тому числі гармонізованих у державі, власне національних стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов, інших нормативно-правових актів держави, настанов системи з якості, паспортів органу оцінки відповідності, сфер акредитації, процедур системи управління, методик проведення досліджень (експертиз), робочих інструкцій для персоналу, задіяного в процесах на акредитованих напрямках установи, закінчуючи формами документації, тощо.

Зазначене повинно використовуватися при створенні систем документування в рамках акредитування установ, що здійснюють судово-

⁹ ENFSI – European Network of Forensic Science Institutes (Європейська мережа інститутів криміналістики).

¹⁰ ASTM – American Society for Testing and Materials (Американське товариство з випробування матеріалів).

експертну діяльність на відповідність вимогам міжнародним стандартам управління якістю, а також при актуалізації систем документації вже акредитованих установ.

6 Окремі приклади уніфікування певних сегментів судово-експертної діяльності

6.1 Уніфікування технології оглядання (дослідження) місця події

Детальний аналіз змісту репрезентованої у 2018 другої частини міжнародного стандарту ISO 21043 в рамках її гармонізування методом ідентичного перекладу як ДСТУ (далі – Стандарт) показує, що він регламентує дії під час оглядання (дослідження) місця події від першого реагування на повідомлення про інцидент до закінчення оглядання місця злочину, транспортування вилученої слідової інформації до підрозділів досудового слідства (або відразу до установ судової експертизи), її зберігання до відправлення в установи судової експертизи для проведення експертних досліджень.

Зі змісту Стандарту випливає, що підрозділи, які проводять оглядання (дослідження) місць подій, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю за вимогами міжнародного стандарту ISO/IEC 17020, що передбачає собою, перш за все, наявність задокументованих політик та/або процедур, які повинні включати:

- а) контролювання документів;
- б) вимоги до освіти й підготовки персоналу для забезпечення компетентності;
- г) як здійснюються та переглядаються корегувальні дії;
- д) контролювання та облікування відповідності політикам та процедурам;
- е) перевіряння якості, включаючи експертне оцінювання;
- є) контролювання записів;
- ж) відповідальність, повноваження та роль персоналу;
- з) технології, методики, методи, стандартні операційні процедури;
- і) порядок використання зовнішніх постачальників послуг.

У Стандарті приділяється увага оцінюванню ризиків здоров'ю, що можуть бути неочевидними та неконтрольованими, та безпеки персоналу, який буде задіяний при огляданні, зокрема:

- біологічні;
- хімічні та наркотичні;
- обмежений простір;
- електрична проводка (небезпечна схема проводки, небезпечно перевантажені схеми);

- вплив ультрафіолетового випромінювання (використання джерел світла);
- екстремальні температури;
- пожежа;
- вдихувані частки небезпечного пилу;
- люди та тварини, що пов'язані з місцем події (підозрювані, домашні тварини);
- пастки для людей (оголені проводи, вибухові речовини, розтяжки);
- фізичні (вогнепальна зброя, інша зброя, гострі предмети);
- психологічні (вплив травматичних обставин або картин подій);
- радіологічні;
- будівельні (небезпечні підлоги, стіни, покрівлі);
- небезпечне слизьке покриття, ковзання або падіння;
- пристрої, що не вибухнули, тощо,

що мають бути оцінені на початковому етапі оглядання із наступним застосуванням запобіжних заходів відповідно до вимог з охорони праці та техніки безпеки.

Окремо наголошується на необхідності визначення ролі та обов'язків персоналу, який повинен бути компетентним та зобов'язаним:

- знати та застосовувати на практиці знання кримінального процесуального права, тактики та методики проведення оглядання місця події, зокрема визначення предметів потенційної судової цінності;
- розумітися на методах виявлення (розпізнавання), фіксування (документування), вилучання (збирання) із наступним пакуванням предметів, що можуть мати потенційну судову значимість, їх транспортуванням та зберіганням до проведення судової експертизи;
- запобігати втратам, руйнуванню, забрудненню або змінюванню слідової інформації, зокрема вживати заходів для зменшення забруднення між задіяними особами, предметами, приміщеннями, обладнанням, учасниками оглядання та/або місцями подій:
 - предмети, вилучені з жертв, підозрюваних і місць подій збирати й упаковувати окремо;
 - коли це можливо, предмети з жертви та підозрюваного відбирати різними особами; якщо це не можливо, особа, яка відбирає предмети, має змінити засоби індивідуального захисту між відборами предметів;
 - обладнання для відбирання має бути одноразовим та замінюватися після кожного використання; якщо це неможливо, тоді обладнання для відбору дезактивується після кожного використання ефективною процедурою очищення;
 - обладнання для відбирання та упакування повинно бути вільним від виявленого забруднення щодо типу матеріалу, що відбирається, та методу відбирання, який має застосовуватися;
 - відповідні засоби індивідуального захисту одягаються та змінюються, коли це необхідно, щоб мінімізувати забруднення.

Повинно бути визначено та задокументовано мінімальний рівень освіти, підготовки та досвіду персоналу, продемонстровано його компетенцію з відповідною фіксацією. Задокументовані політики мають включати підтримку навичок та досвіду персоналу, таких як безперервна освіта, постійні тренінги та переоцінювання компетентності.

Положеннями Стандарту встановлюється, що обладнання та витратні матеріали повинні бути придатними на предмет їх передбачуваного використання. Серед них визначаються ті, що суттєво можуть вплинути на надійність результату. Документально оформлена процедура повинна включати порядок проведення:

- калібрування і/або перевіряння ефективності;
- очищення;
- запобігання забрудненню;
- обслуговування;
- експлуатаційного використання;
- простежування,

а також вимоги до робочого середовища й зберігання.

Технічне обслуговування, калібрування і/або перевіряння ефективності визначеного обладнання та витратних матеріалів має реєструватися.

Стандартом передбачено, що мають бути задокументовані методики щодо застосування методів виявлення, відбирання та вдосконалення, у тому числі заходи з контролю якості. Обладнання та реагенти, що можуть суттєво вплинути на надійність результату, повинні бути перевірені на продуктивність на планових засадах, за винятком комплектів одноразового використання, ефективність яких перевіряється для кожної партії. Результати перевірянь діяльності повинні реєструватися та оцінюватися відповідно до визначених критеріїв ефективності.

Підрозділи повинні бути забезпечені приміщеннями, що мають відповідати їхньому передбачуваному використанню, в яких повинні бути безпечні зони для зберігання й оброблення обладнання та витратних матеріалів. Мають бути задокументовані процедури для зниження ризику зараження. Це включає в себе підтримку чистого середовища, доступного тільки уповноваженому персоналу.

В одному з основних розділів Стандарту передбачено порядок першого реагування на місцях подій, що повинний бути задокументованим у відповідних керівництвах для тих, хто прибуває першим, для зменшення втрачання, руйнування, забруднення чи змінювання з метою забезпечення цілісності та збереження місця події. Відповідні керівництва мають бути для осіб, які не є співробітниками правоохоронних органів та можуть бути задіяними на місці події (наприклад, представники швидкої медичної допомоги, інших рятувальних служб). Першим найважливішим завданням є збереження життя та безпеки, включаючи персонал, який реагує першим. Потім, наскільки це можливо, необхідно забезпечити збереження місця події із мінімальним забрудненням та порушенням його первісного стану.

Той, хто реагує першим, повинен, наскільки це можливо на практиці, діяти наступним чином:

- а) оцінювати будь-які можливі небезпеки для здоров'я та безпеки;
- б) виявляти будь-якого потерпілого (-их) і надавати допомогу;
- в) оцінити можливі точки входу та виходу;
- г) зберегти місце події від втрачання, руйнування, забруднення або змінювання шляхом:
 - недопущення до місця події несанкціонованих осіб;
 - обсерігання місця події (наприклад, виставлення кордону) та запобігання несанкціонованого доступу;
 - зведення до мінімуму будь-яких контактів із предметами потенційної судової важливості;
- е) розпочати вести журнал запису входу та виходу всього персоналу на місці події;
- є) записувати початкові спостереження місця події та умови;
- ж) зберігати предмети, що можуть бути втрачені, до прибуття персоналу з огляду місця події;
- з) здійснювати відповідні записи всього, що, можливо, становитиме інтерес для фахівців;
- і) зберігати записи, включаючи будь-які фотографії та відеоматеріали;
- к) докладно інформувати слідчих та персонал з огляду місця події.

Положеннями Стандарту визначено, що з метою забезпечення належного судового (криміналістичного) реагування, включаючи необхідний персонал й обладнання, необхідно з'ясувати, при першій же нагоді, наступну інформацію:

- характер події;
- місце, час та дату вчинення;
- місце розташування будь-яких вторинних місць подій;
- потребу в кордонах і наявність відповідних існуючих кордонів місця події;
- будь-які особливі небезпеки для безпеки, пов'язані з місцем події чи предметами, та рівень засобів індивідуального захисту, що будуть використовуватися під час обстежень (захисне спорядження повинно запобігати забрудненню місця події, а також захищати учасників огляду);
- про те, хто мав контакт або пов'язується із місцем події та з якою метою щось було переміщено, змінено або порушено;
- про осіб, які задіяні або виступають у ролі свідків та які потенційно можуть мати відношення до події.

Працівниками правоохоронних органів, що реагують першими, персоналом з огляду місця події повинно здійснюватися документування осіб, які перебували на місці події.

Дослідження місць подій повинні бути системними, неупередженими, належним чином спланованими, скоординованими та документально оформленими для оптимізації розпізнавання та збирання предметів, що мають потенційну судову цінність.

При оцінюванні місця події враховуються наступні чинники:

- а) механізм забезпечення безпеки місця події, включаючи маршрути в'їзду/виїзду;
- б) ділянки в межах місця, де потрібно провести дослідження;
- в) умови навколишнього середовища, що вимагають пріоритету щодо обробки певних територій та предметів;
- г) дослідження, що необхідно провести до того, як предмет буде оброблений і/або переміщений;
- д) чи потрібні додаткові координація та/або залучення (у т. ч. консультації) спеціалістів, обладнання або допомога.

Для проведення дослідження місця події повинно бути розроблено його (дослідження) стратегію, що залежить від обставин події та професійного судження, яка (стратегія) повинна включати:

- а) наявність ресурсів;
- б) ризики для здоров'я та безпеки та відповідні запобіжні заходи, включаючи засоби індивідуального захисту;
- в) захисні заходи, необхідні для запобігання забруднення, включаючи засоби індивідуального захисту;
- г) відповідні методи пошуку (виявлення);
- д) предмети, що підлягають збиранню, та вимоги до процесу їхнього збирання;
- е) послідовність дослідження (огляду);
- є) методи записування (фіксування), що будуть використовуватися, та стратегія повинна бути переглянута за результатами отриманих висновків, поглядів, у разі надходження додаткової інформації або змінювання обставин.

Перед завершенням дослідження місця події необхідно переглянути його (дослідження) стратегію, щоб визначити, чи була вона (стратегія) завершеною та чи була досягнута її мета. При цьому розглядається можливість потенційних подальших досліджень місця події, якщо обставини змінюються або з'являється додаткова інформація. Безпека та цілісність місця події повинна зберігатися.

Предмети, що мають потенційну судову значущість, повинні реєструватися в їхньому ситуаційному контексті до будь-якого первинного зрушення з місця. Записування (фіксування) повинні тривати протягом усього оглядання (дослідження) місця події.

Записи повинні бути досить детальними, щоб дати можливість іншим, хто матиме відношення до розслідування (дослідження) інциденту, точно повідомити:

- розташування місця події, опис її умови навколишнього середовища, коли це необхідно;
- розташування предметів, висновків та спостережень, отриманих у ході огляду (дослідження);
- дослідження, що проводилися, де і коли вони були зроблені та ким;
- результати досліджень, як позитивні, так і негативні;

– описування зібраних предметів та унікальних ідентифікаторів, пов'язаних із цими предметами.

Мають бути документально підтверджені процедури щодо забезпечення того, щоб всі записи, що підлягають аналізуванню та інтерпретуванню, були придатні для передбачуваної мети.

Стандарт регламентує розроблення документально оформлених політик із розпізнавання (виявлення), збирання (вилучення) та подальшого управління предметом. Якщо в рамках дослідження місця події є підозра, що предмет може становити загрозу, ці обставини повинні бути зареєстровані. Якщо передбачається деструктивне поводження або руйнування предметів, то реєструється детальний опис предмета в його початковому стані.

Стандарт передбачає розроблення документально оформлених методик збирання (вилучення) різних типів предметів, що зазвичай зустрічаються при огляді місць подій.

Методики повинні включати:

а) як предмет має бути зібраний, отриманий або відібраний (вилучений);

б) вказівки щодо збирання еталонних зразків, якщо це необхідно;

в) заходи з мінімізування ризику втрачання, руйнування, забруднення або змінювання;

г) кількість, необхідну для повторного тестування (дослідження), де це можливо.

У Стандарті передбачено розроблення документально оформлених методик для упакування предметів, що регулярно збираються, щоб мінімізувати ризики втрачання, руйнування, забруднення або змінювання.

Методики повинні включати:

а) заходи, необхідні для забезпечення предметів та їхнього збереження перед здійсненням упакування;

б) необхідність окремого упакування предметів, де упаковка предметів може пошкодити їх;

в) тип використовуваної упаковки;

г) спосіб герметизування та пломбування упаковки;

д) будь-які заходи, які необхідні для збереження цілісності, в тому числі при транспортуванні;

е) умови при короткостроковому та довгостроковому зберіганні.

Небезпечні предмети повинні бути вміщені до відповідного контейнеру. Зазначені принципи повинні застосовуватися, коли не існує процедур щодо незвичного збирання предметів.

Повинні бути розроблені документально оформлені методики для маркування всіх предметів. Упаковка і/або предмет повинні бути відзначені спеціальним ідентифікатором, що дозволяє його відстежувати протягом усього процесу. Унікальний ідентифікатор повинен включати такі дані:

а) опис предмета;

б) місце розташування, звідки було вилучено предмет;

в) дату збирання (у т. ч. вилучання) предмета;
г) відомості про особу, яка відібрала предмет або його ідентифікатор;
д) справа або дослідження (провадження), до якої має відношення предмет;

е) будь-яку іншу відповідну інформацію, що може представляти інтерес в майбутньому.

Небезпечні предмети повинні бути позначені відповідним попереджувальним маркуванням. Маркування може також включати будь-які особливі вимоги щодо зберігання предмета.

Повинні бути розробленими й документально оформленими методики щодо опису того, як зібрані предмети мають реєструватися, транспортуватися та зберігатися для підтримки цілісності предметів. Предмет повинен контролюватися протягом усього криміналістичного процесу.

Умови транспортування та зберігання повинні мінімізувати втрачання, руйнування, забруднення або змінювання через умови навколишнього середовища, такі як температура, радіація та вологість.

Умови зберігання повинні враховуватися при прийомі будь-якого предмета з метою можливого тривалого зберігання та можливості подальших експертиз. Якщо цей предмет схильний до руйнування, слід вжити відповідних заходів, наприклад, взяття проб перед довгостроковим зберіганням.

Задokumentовані політики повинні включати до себе способи керування (поводження) предметами, що отримані в пошкодженому або невідповідному упакуванні.

Стандартом передбачено, що звіт (протокол) повинен бути точним, чітким, недвозначним, неупередженим і відповідним для передбачуваного використання. Повинні бути передбачені задokumentовані методики для забезпечення цілісності письмового звіту, включаючи оновлення методик, а також, що вони зберігаються, систематизуються та відстежуються доступним способом тощо.

Таким чином, на сьогодні міжнародне співтовариство отримало унормовану загальну технологію оглядання місця події на рівні міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018, що містить окремі вимоги, не представлені у нормативних документах України.

Нарешті слід відзначити і те, що міжнародний стандарт ISO 21043 регламентує, в першу чергу, те, «що» підлягає стандартизації, а не «як» і «хто». Кращі методики, практичні посібники, стандартні операційні процедури тощо, в рамках систем управління якістю, повинні документувати «яким чином» будуть виконуватися його (Стандарту) вимоги. Нормативні положення та політика країни визначають «хто» повинен відповідати цим вимогам [58].

6.2 Уніфікування технологій (методик) експертування

У 2014–2015 роках Європейською мережею судово-експертних установ (ENFSI) у рамках проєкту «На шляху до Європейської судової стандартизації за допомогою Кращих практичних керівництв» було розроблено 12 Кращих практичних керівництв (далі – Керівництва), три з яких були об'єднані в один збірник. Керівництва охоплювали судові експертизи за напрямками досліджень слідів рук (дактилоскопічна експертиза), ДНК, цифрових технологій, почерку, слідів зброї з використанням хроматографічних методів, з реконструкції дорожньо-транспортних пригод, пожеж тощо. Основна концепція проєкту полягала у тому, що Керівництва підвищать якість діяльності судово-експертних установ у всій Європі і тим самим сприятимуть стандартизуванню процесів проведення судових експертиз та транскордонному співробітництву між країнами [59].

Основна мета Керівництв, які розміщені на сайті ENFSI у відкритому доступі – використання узгодженої методології та вироблення порівняних результатів, що сприятиме визнанню результатів лабораторної діяльності усіх держав-членів ENFSI, а також інших зацікавлених країн.

Так, наприклад, Керівництво із дактилоскопічної експертизи має наступну структуру та зміст¹¹:

- передмова;
- зміст;
- цілі;
- сфера застосування;
- визначення та терміни;
- ресурси (персонал, посади та функціональні обов'язки, кваліфікація, підготовка та оцінка);
- методи візуалізування та зображення сліду (обладнання, довідкові матеріали, розміщення та умови навколишнього середовища, адміністративна зона приймання, технічні прийоми, зберігання предметів, зберігання та зутилізуванню хімікатів, волога зона, спеціалізовані зони, приготування реагенту, зона візуалізування, суха зона, область джерел світла, зона оброблення зображень, зони для чищення та зберігання, матеріали та реагенти, процеси, оброблення предметів справи, документування, вибирання процесу, упакування досліджуваних предметів, збирання слідів (оцінювання виявлених слідів, документування їх положення та збирання (вилучення або фото-, відеофіксація);
- методи: індивідуалізування, аналізування, порівняння, оцінювання та перевіряння (фаза аналізування, зіставлення (порівняння), оцінювання, бази даних; перевіряння, політика врегулювання конфліктів);

¹¹ Термінологію, наведену при описі Керівництв, інтерпретовано з урахуванням термінології, прийнятої в Україні)

– перевіряння та оцінювання погрішностей вимірів (перевіряння-візуалізування; перевіряння-оброблення зображень, перевіряння-процес індивідуалізування, оцінювання погрішності вимірювання);

– кваліфікаційне тестування;

– вимоги засновника або справи;

– початкове аналізування (проведення оцінювання, технічна можливість, комплексна експертиза справи);

– оброблення предметів (отримання предметів для експертизи, оброблення предметів для експертизи, загальні рекомендації щодо упаковки, наклеювання етикетки (маркування), процес оброблення/безперервність, зберігання, відправлення);

– оглядання справи;

– представлення доказів (прозорість, баланс, використання термінології, пояснення процесу);

– здоров'я та безпека;

– додаток 1: процеси візуалізування слідів пальців;

– додаток 2: глосарій.

Керівництво врегульовує проведення дактилоскопічної експертизи від моменту надходження об'єктів до лабораторії та узагальнює відповідні стандартні робочі процедури з описуванням детальних методів. Термінологія подана з урахуванням документів ENFSI, ILAC G 19 (Модулі в судово-криміналістичному науковому процесі), міжнародних стандартів систем управління якістю серії 9000 та 17000.

У Керівництві наведено вимоги до персоналу, його кваліфікації, підготовки та оцінювання з подальшою постійною демонстрацією компетенції та кваліфікації.

Відповідно до Керівництва обладнання для базової лабораторії повинно складатися із витяжного обладнання, печі з регулюванням температури та амінокислотних реагентів, шафи з контрольованої вологістю для ціанокрилатів, певного діапазону джерел криміналістичного світла та фільтрів для перегляду (для очей і/або системи візуалізування), загального лабораторного обладнання (скляного посуду, вимірювального обладнання тощо). У лабораторії повинні бути:

– адміністративна зона (ведення записів, оформлення звітів тощо), яка повинна бути фізично відділена від лабораторії;

– технічна зона (для розпакування предметів із метою попереднього обстеження), враховуючи такі ділянки технічної зони як стерильне середовище для ДНК;

– волога зона;

– спеціалізовані зони (для обладнання з вакуумного напилення металів, відсіки для оглядання автомобілів тощо);

– зона джерел експертного світла;

– місця візуалізування слідів рук;

– місце для зберігання об'єктів (закрите чи з обмеженим доступом);

– місця для приготування реагентів, їх зберігання.

Керівництвом декларується широкий спектр процесів візуалізування слідів рук. У додатку 1 надано коротку інформацію щодо правил послідовного оброблення з процесів підготовки поверхні, візуалізування слідів рук, підсилення контрасту, охоплення зображення, зокрема:

- процеси слід використовувати в порядку найменшої руйнівності, щоб максимізувати можливості для виявлення слідів пальців;
- оптичні процеси слід використовувати на початку будь-якої послідовності обробки (і після кожного процесу в міру необхідності);
- перед будь-якими процесами, що містять рідини, слід використовувати процеси, що не містять рідини;
- органічні процеси на основі розчинників слід використовувати перед процесами на водній основі;
- процеси на водній основі слід використовувати в кінці будь-якої послідовності.

Наведено короткий опис наступних процесів візуалізації пальців:

- оптичні процеси: кольорова фільтрація; флуоресцентне дослідження; інфрачервоне випромінювання; монохроматичне випромінювання; багатоспектральне зображення; ультрафіолетове випромінювання; візуальне дослідження;
- хімічні/фізичні процеси: кислотні барвники; основний фіолетовий (Basic Violet 3); DFO; індандіон; підняття (Lifting); багатометалеве напилювання; нінгідрін; фізичний проявник; покращений фізичний проявник; порошки; порошкова суспензія; реагенти; розчинник чорний 3 (Solvent Black 3); фарбувальні розчини ціанокрилату; ціанокрилат; вакуумне металеве напилювання.

У Керівництві є посилання на Посібник з візуалізації слідів рук [60], в якому є детальна інформація щодо алгоритмів застосування методів їх виявлення.

У подальшому подається алгоритм дій після візуалізування слідів рук – проведення порівняльного дослідження методами аналізування виявленої інформації, проведення порівняння (співставлення), оцінювання отриманих результатів та перевіряння. Останній метод застосовується для перевіряння отриманих результатів (сліпим перевірянням, перевірянням, критичним перевірянням) та детально описаний в літературі, на яку дається посилання [61]. Під час проведення експертизи можуть використовуватися бази даних дактилоскопічної інформації (AFIS).

Окремим розділом в Керівництві визначено представлення доказів, які повинні забезпечуватися достовірністю, об'єктивністю та неупередженістю. Докази можуть бути надані суду в усній чи письмовій формі. Повинна бути представлена тільки інформація, яка підтверджується проведеним експертуванням. Подання доказів повинно чітко вказувати результати будь-яких оцінювань та інтерпретувань експертизи. Письмові доповіді повинні включати всю відповідну інформацію чітким, структурованим і недвозначним чином, як того вимагає відповідний правовий процес. Письмові звіти мають бути розглянуті експертами. Свідки

не повинні відповідати на питання, які знаходяться поза сферою їхньої компетенції, якщо вони спеціально не спрямовані судом, і навіть тоді має бути зроблено заяву про обмеження їхньої компетенції. Всі звіти та заяви повинні бути об'єктивними. Вся відповідна інформація має бути доступною для суду [62].

Експерт повинен мати можливість пояснити повний процес експертизи (візуалізування, оброблення зображення та зіставлення (порівняння)). Сюди входять механізми, за допомогою яких здійснюються процеси, оглядання використовуваних процесів оброблення зображень та підстави зіставлення (порівняння) відбитків пальців та процесів оцінювання тощо.

Зазначене дає підстави для висновків про те, що Краще практичне керівництво з дактилоскопічної експертизи ENFSI виконує задекларовані його мету та цілі з викладенням узагальненої детальної інформації щодо стандартних робочих процедур (що входять до (адміністративної) системи управління якістю) та методів (візуалізування слідів рук, аналізування, порівняння, оцінювання тощо, що входять до системи методичного забезпечення дактилоскопічної експертизи) із посиланням на інформаційні джерела, в яких є більш детальна інформація стосовно порядку проведення експертизи, зокрема, алгоритмів виявлення слідової дактилоскопічної інформації (з урахуванням донорів (людей, що залишають сліди), типів та видів предметів-слідоносіїв, умов слідоутворення та навколишнього середовища, ефективності техніки візуалізації тощо).

З метою підтвердження компетенції та компетентності підрозділів (їх персоналу), що проводять дактилоскопічні експертизи (акредитовані на їх проведення), необхідно актуалізувати систему управління якістю (зокрема документацію) із визначенням стандартних операційних процедур та методик проведення дактилоскопічних експертиз відповідно до інформації, викладеної у Кращому практичному керівництві з дактилоскопічної експертизи ENFSI (2015 рік).

Висновки до розділу 6

Детальний аналіз змісту репрезентованої у 2018 році другої частини міжнародного стандарту ISO 21043 в рамках її гармонізування методом ідентичного перекладу як ДСТУ (далі – Стандарт) показав, що він регламентує дії під час оглядання (дослідження) місця події від першого реагування на повідомлення про інцидент до закінчення оглядання місця події, транспортування вилученої слідової інформації до підрозділів досудового слідства (або відразу до установ судової експертизи), її зберігання до відправлення в установи судової експертизи для проведення експертних досліджень.

Зі змісту Стандарту випливає, що підрозділи, які проводять оглядання

(дослідження) місця подій, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю за вимогами міжнародного стандарту ISO/IEC 17020.

Наголошується на необхідності визначення ролі й обов'язків персоналу, який повинен бути компетентним. Повинно бути визначено та задокументовано мінімальний рівень освіти, підготовки та досвіду персоналу, продемонстровано його компетенцію із відповідною фіксацією. Задокументовані політики мають включати підтримання навичок та досвіду персоналу, таких як безперервна освіта, постійні тренінги та переоцінювання компетентності.

Дослідження місць подій повинні бути системними, неупередженими, належним чином спланованими, скоординованими та документально оформленими для оптимізації розпізнавання та збирання предметів, що мають потенційну судову цінність.

Стандарт передбачає розроблення документально оформлених стандартних операційних процедур (СОП) збирання (вилучання) різних типів предметів, що зазвичай зустрічаються при огляді місць подій.

СОП повинні включати:

а) як предмет має бути зібраний, отриманий або відібраний (вилучений);

б) вказівки щодо збирання еталонних зразків, якщо це необхідно;

в) заходи із мінімізування ризику втрачання, руйнування, забруднення або змінювання;

г) кількість, необхідну для повторного тестування (дослідження), де це можливо.

У Стандарті передбачено розроблення документально оформлених СОП для упакування предметів, що регулярно збираються, щоб мінімізувати ризики втрачання, руйнування, забруднення або змінювання.

Повинні бути розроблені документально оформлені методики для маркування всіх об'єктів, що вилучаються при огляданні місць подій.

Повинні бути розробленими й документально оформленими СОП щодо описування того, як зібрані предмети мають реєструватися, транспортуватися та зберігатися для підтримки цілісності предметів та багато іншого.

На сьогодні міжнародне співтовариство отримало унормовану загальну технологію оглядання місця події на рівні міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018, що містить окремі вимоги, не представлені у нормативних документах України.

Нарешті слід відзначити і те, що міжнародний стандарт ISO 21043 регламентує, в першу чергу, те, «що» підлягає стандартизації, а не «як» і «хто». Кращі методики, практичні посібники, стандартні оперативні процедури тощо, в рамках систем управління якістю, повинні документувати «яким чином» будуть виконуватися його (стандарту) вимоги. Нормативні положення та політика країни визначають «хто» повинен відповідати цим вимогам.

Іншим напрямом уніфікування судово-експертної діяльності є

розроблення, зокрема Кращих практичних керівництв за напрямками діяльності збирання та експертування об'єктів, що мають криміналістичну значущість, відомими експертними інституціями. Так, у 2014–2015 роках Європейською мережею судово-експертних установ (ENFSI) у рамках проекту «На шляху до Європейської судової стандартизації за допомогою Кращих практичних керівництв» було розроблено 12 Кращих практичних керівництв із проведення експертних досліджень (далі – Керівництва), три з яких були об'єднані в один збірник. Керівництва охоплювали судові експертизи за напрямками досліджень слідів рук (дактилоскопічна експертиза), ДНК, пожеж, цифрових технологій, почерку, слідів зброї з використанням хроматографічних методів, реконструкції дорожньо-транспортних пригод тощо. Основна концепція проекту полягала у тому, що Керівництва підвищать якість діяльності судово-експертних установ у всій Європі і тим самим сприятимуть стандартизуванню процесів проведення судових експертиз та транскордонному співробітництву між країнами. Основна мета Керівництв, які розміщені на сайті ENFSI у відкритому доступі, – використання узгодженої методології та вироблення порівняних результатів, що сприятиме визнанню результатів лабораторної діяльності усіх держав-членів ENFSI, а також інших зацікавлених країн.

З метою підтвердження компетенції та компетентності підрозділів (їх персоналу), що проводять експертизи за різними напрямками (акредитовані на їх проведення), необхідно актуалізувати системи управління якістю (зокрема, документацію) із визначенням стандартних операційних процедур та методик проведення експертиз відповідно до інформації, викладеної у Кращих практичних керівництвах із проведення експертизи ENFSI (2015 рік).

Загальні висновки

1. На сьогодні в світі є дві основні *правові системи*, які склалися історично протягом століть: романо-германська (континентальна) й англо-американська *правові системи*. Вони є класичними *правовими системами*, та тільки вони мають вплив на інші *правові системи* (змішані, релігійні, звичаєві, північні, далеко-східні тощо) окремих держав світу.

Розвинення *правових систем* характеризується, у т. ч. їх (систем) *уніфікуванням*, яке йде шляхом зближення та гармонізування *правових систем* різних держав внаслідок запозичення відповідних правових конструкцій та згладжування принципових відмінностей між закономірностями правового регулювання в них (державах).

Уніфікування правових систем можливе шляхом укладання міжнародних та регіональних міждержавних договорів, прийняття модельних рекомендаційних законодавчих актів, використання міжнародних звичаїв тощо. Так, різні за своїм підходом країни класичних

романо-германської та англо-американської систем розпочали процес уніфікування власних *правових систем*. У країнах англо-американської системи права все більшого значення надають нормативно-правовому акту, та навпаки, в країнах континентальної системи (до яких відноситься й Україна) все більшу роль починає відігравати прецедент й інші правотворчі акти судів.

Окрім того, до переліку джерел із *уніфікування правових систем* необхідно включити *стандарти* – міжнародні, регіональні, зокрема європейські (для України) та національні *стандарти*, що приймаються відповідними організаціями зі стандартизації.

2. Результати аналізування правового статусу експертів, відомчої підпорядкованості судово-експертних установ та служб, а також загальна характеристика їх функціонування вказує на те, що *судово-експертна діяльність*, як один із сегментів *правових систем*, навіть в одній чи іншій групі, чи підгрупі (*правових систем*), суттєво різниться (хоча й мають певні риси схожості), перш за все, за причини національної специфіки, що сформувалася під час становлення та уніфікування *правого поля* конкретної держави. Крім того, фактично на даний час йде формування та уніфікування *наднаціональної правової системи Європейського Союзу* шляхом зближення *правових систем* його (Європейського Союзу) країн-учасниць з урахуванням їх (країн-учасниць) національної специфіки, до чого прагне й Україна.

Правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні на міжнародному рівні забезпечується різноманітними нормативними актами від Конвенцій ООН та Європейського Союзу щодо протидії різним видам злочинів, надання взаємодопомоги у кримінальних справах, Уставів військових та кримінальних трибуналів, спеціальних судів тощо (останні створюються Радою Безпеки ООН), якими закріплюються загальні засади та форми надання правової допомоги у ході міжнародного співробітництва в галузі кримінального судочинства та протидії конкретним видам злочинів, проведення судових експертиз, а також процесуального положення експерта як учасника кримінального провадження.

Окрім того, *нормативне регулювання* безпосередньої діяльності експерта з питань порядку застосування ним спеціальних знань при проведенні експертних досліджень на рівні таких нормативних документів, як міжнародні, регіональні (європейські для України) та національні *стандарти* з питань забезпечення *криміналістичного процесу* – набору взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності, які (стандарти) розроблюються та приймаються спеціально уповноваженими органами зі стандартизації. У свою чергу, термін «криміналістичний» має відношення до методів, методик та технологій, застосовуваних для встановлення фактів, формування суджень та висновків, що можуть бути використані для судового розгляду. Саме впровадження зазначених стандартів є основним видом уніфікування діяльності експертів у криміналістичному процесі на міжнародному, регіональному та

національному рівнях під час збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів), що мають або можуть мати криміналістичну значущість, із подальшим їх експертуванням (аналізуванням, інтерпретуванням, звітуванням) та представленням їх результатів (збирання та експертування) у судовому розгляді.

3. На сьогодні Національним органом зі стандартизації (НОС) України прийнято останні редакції міжнародних стандартів ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025, на відповідність вимогам яких акредитуються установи, що здійснюють судово-експертну діяльність, як національних стандартів:

- ДСТУ EN¹² ISO/IEC 17020:2019 Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування (ДСТУ EN ISO/IEC 17020);
- ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (ДСТУ EN ISO/IEC 17025).

Починаючи з 2014 року НОС України, яким є Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості», як національні прийнято понад 10 міжнародних стандартів щодо збирання та дослідження цифрових (електронних) доказів.

У 2017 році в Україні ініціюється створення технічного комітету (ТК) «Судова експертиза» НОС України. Наказом останнього (від 07.05.2018 № 125) для вдосконалення національної системи стандартизації у сфері криміналістики та судової експертизи створено ТК «Судова експертиза» з присвоєнням йому реєстраційного номеру 192 (ТК 192). Слід зазначити й те, що ініціювання створення ТК 192 дало підстави для внесення нового коду та класифікаційного угруповання до державного класифікатора ДК 004:2008 (наразі – НК – національний класифікатор України НК 004:2020) «Український класифікатор нормативних документів» – 07.140 «Судова експертиза» (наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 23.02.2018 № 249), що відповідає аналогічному коду та класифікаційному угрупованню, внесеному у 2015 році до Міжнародного класифікатора стандартів (ICS). Слід зазначити й те, що у групі 07 «Природничі та прикладні науки» «Судова експертиза» межує з класифікаційним угрупованням «Нанотехнології» [40].

Об'єктами стандартизації ТК 192 є стандарти щодо вимог до створення експертних методик, проведення судових експертиз та експертних досліджень, роботи зі слідовою інформацією, що може бути визнаною доказами, тощо.

З липня 2019 року представник секретаріату ТК 192 увійшов до складу ТК 272 «Криміналістика» Міжнародної організації зі стандартизації як представник НОС України для участі у роботі комітету як спостерігач.

ТК 192 гармонізовано один та дві частини іншого міжнародних стандартів щодо мінімізування ризику забруднення продукції, використовуваної для збирання, зберігання, аналізування біологічного

¹² EN – позначення європейського стандарту.

матеріалу в криміналістичних цілях, ДНК людини; термінів та визначень в криміналістичному процесі, а також збирання (виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання) об'єктів, що мають криміналістичну значущість, при огляданні місць подій. Крім того, ТК 192 розроблено ще 3 національних стандарти. Наразі триває робота над розробленням понад 20 національних стандартів України.

4. Гармонізування міжнародних стандартів в Україні як національних показало, що особливе місце у цьому посідає мова криміналістики взагалі та судової експертизи, зокрема. Так, Міжнародна організація зі стандартизації та Європейська комісія зі стандартизації вимагають від організацій-членів прийняття національних стандартів методами підтвердження або ідентичного перекладу. У першій ситуації – це, зрозуміло, як найменше, не зручно – кожен тлумачитиме положення стандартів на свій розсуд, навіть якщо знає мову на достатньо високому рівні. У другій ситуації – виникають проблеми саме з ідентичним перекладом, коли не завжди можна підібрати ті відповідники словам, що повинні перекликатися з термінами в національному законодавстві. У нашому випадку особливе місце займають стандартні операційні процедури зі збирання та методики з експертування об'єктів, що мають або можуть мати криміналістичну значущість.

У тезаурусі судової експертизи (судової експертології) протягом тривалого часу (із середини минулого століття) по відношенню до проведення експертних досліджень застосовуються взаємопов'язані терміни такі, як «метод», «методика», «прийом», «спосіб», «технологія». На сучасному етапі розвинення судової експертизи, який невід'ємно пов'язаний із впровадженням систем управління якістю відповідно до вимог міжнародних стандартів, повинна застосовуватися уніфікована, сучасна, зрозуміла для всіх термінологія, у зв'язку з чим визначено наступну лінійку співвідносних термінів, що вирізняють елементи діяльності з проведення експертних досліджень наступним чином: «метод» – «методика», «процедура», «стандартна операційна процедура» – «процес», «технологія».

Відповідно до ISO/IEC 17020, ISO/IEC 17025, Керівництва G-19, усі методики, що використовуються, повинні бути повністю задокументованими. Зазвичай при побудуванні систем управління якістю установ судової експертизи «процедура» (як документ) регламентує заходи з адміністративної діяльності в рамках СУЯ, а «методика» (як документ) – експертної діяльності, тобто проведення експертних досліджень із застосуванням спеціальних знань. Крім того, практика діяльності установ судової експертизи в Україні показує, що у разі відсутності відповідних методик експертних досліджень (проведення судових експертиз) у рамках діяльності конкретної лабораторії в системі документації з якості розробляється стандартна операційна процедура (дозволений, задокументований спосіб здійснення діяльності або процесу, що оформлюється документально під аналогічною назвою та має структуру, аналогічну структурі методики).

У діяльності органів інспектування (ISO/IEC 17020) або випробувальних (експертних) лабораторій (ISO/IEC 17025) можуть використовуватися методи (методики), опубліковані у міжнародних, регіональних чи національних стандартах або видані авторитетними технічними організаціями, у т. ч. у відповідній науковій літературі чи журналах, або ті, що зазначаються виробником обладнання, та є стандартизованими. Також можуть використовуватися нестандартизовані методи – самостійно розроблені методи чи стандартизовані методи, які використовуються в інший ніж передбачено спосіб, чи модифіковані.

Кожна акредитована установа повинна мати задокументовані процедури щодо порядку розроблення, вибирання, перевіряння/верифікування та валідування методик (методів) дослідження, включаючи періодичні процедури контролювання якості їх (методик) застосування.

При виборі методів (методик) необхідно встановити, що вони відповідають меті дослідження, інспектування та не виходять за межі компетенції установи, яка повинна мати достатні ресурси для виконання вимог.

5. Міжнародні стандарти ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 встановлюють загальні вимоги до компетентності органів інспектування, випробувальних та калібрувальних (криміналістичних) лабораторій, відповідно. Інтерпретування вимог зазначених стандартів для установ (криміналістичних лабораторій), що здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечується Міжнародною організацією з акредитації (ILAC), якою у 2002 році було розроблено Керівництво G-19, остання із редакцій якого була прийнята у 2022 році та має назву «Модулі в криміналістичному процесі». Криміналістичний процес – набір взаємопов'язаної або взаємодійної криміналістичної діяльності. У свою чергу, криміналістичний – методи, методики, технології, застосовувані для встановлення фактів, формування суджень та висновків, що можуть бути використані у судовому розгляді.

Керівництвом G-19 тлумачаться положення ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 в криміналістичному процесі, зокрема, щодо:

- контролювання документів;
- розглядання скарг;
- оцінювання компетентності персоналу криміналістичного підрозділу;
- створення, координування, ведення та зберігання записів;
- ризиків і можливостей;
- підготовки спеціалістів з оглядання місця події;
- невідповідної роботи;
- методів та перевіряння методів;
- умов навколишнього середовища;
- простежуваності обладнання та вимірювань тощо.

Під модулями в криміналістичному процесі розуміються різні види

діяльності незалежно від того, який стандарт впроваджується: чи ISO/IEC 17020, чи ISO/IEC 17025.

Керівництвом G-19 визначено наступні модулі криміналістичного процесу:

- початкове обговорення оглядання (дослідження, розслідування) місця події;
- проведення першочергових дій на місці вчинення правопорушення;
- розроблення стратегії оглядання місця події;
- проведення оглядання місця події;
- оцінювання отриманих результатів та спостережень на місці події та розглядання можливості подальшого оглядання місця;
- інтерпретування та звітування про результати та спостереження з місця події;
- перевіряння та експертування;
- інтерпретування результатів дослідження;
- звітування про експертування, включаючи інтерпретування результатів.

Одним із основних елементів системи управління якістю є документація – задокументована інформація, яку організація має контролювати та підтримувати в актуальному стані, та носій, на якому її розміщено, як доказ відповідності діяльності установи задекларованій її (установи) здатності постійно надавати продукцію та послуги, що задовольняють вимогам замовника та застосовним нормативним вимогам. Іншими словами, система управління якістю повинна мати задокументовану інформацію, що потребує конкретний стандарт (або інший стандарт, за яким акредитується установа), а також іншу задокументовану інформацію, що сама установа вважає мати для результативності своєї системи управління, підтримувати її (задокументовану інформацію) в актуальному стані, необхідному для функціонування процесів, зберігати її (задокументовану інформацію), щоб мати впевненість у тому, що процеси виконуються як заплановано.

Розроблена система класифікації документів СУЯ має наступний вигляд.

5.1. Документи за їх видами:

- документи, що визначені міжнародними, регіональними, національними стандартами (зокрема стандарти, кодекси ustalеної практики, технічні умови, політики та настанови з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури, робочі інструкції тощо);
- документи, розроблені в Україні уповноваженими органами державної влади та управління (зокрема закони, підзаконні нормативно-правові акти (постанови, регламенти, настанови, положення, інструкції тощо);
- документи, розроблені міжнародними організаціями, які беруть

участь в процесах стандартизації (ILAC, ENFSI¹³, ASTM¹⁴ тощо): керівництва, кращі практичні керівництва, кодекси практики та посібники тощо;

– документи, розроблені установами в рамках їх акредитації: політики та настанови з якості, процедури, методики, стандартні операційні процедури, інструкції тощо.

5.2. Документи за своєю направленістю з точки зору нормативної або нормативно-методичної регламентації окремих сегментів СУЯ, що регламентують вимоги до:

– адміністративної діяльності СУЯ (наприклад, процедури);
– проведення збирання слідової інформації та її експертування (технічної діяльності) СУЯ (наприклад, методики проведення експертиз).

5.3. Документи за своїм впливом на СУЯ:

– зовнішні документи – закони, стандарти, кодекси усталеної практики, технічні умови, положення, інструкції тощо, що розроблені за межами установи із впровадженою СУЯ;

– внутрішні документи – політики та цілі у сфері управління якістю; настанова з якості; задокументовані процедури та методики; стандартні операційні процедури; керівництва, робочі інструкції; програми якості; технічні умови; переліки контрольних питань, визначення повноважень, звіти (у т. ч. про інспектування або свідоцтво про інспектування, про відбирання зразків тощо), заява про відповідність специфікації або стандарту, свідоцтво про калібрування, звіт, журнали, протоколи (у т. ч. випробувань), форми тощо.

5.4. Документи за їх ієрархічністю, починаючи з міжнародних та регіональних стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов, у тому числі гармонізованих у державі, власне національних стандартів, кодексів усталеної практики, технічних умов, інших нормативно-правових актів держави, настанов системи з якості, паспортів органу оцінки відповідності, сфер акредитації, процедур системи управління, методик проведення досліджень (експертиз), робочих інструкцій для персоналу, який бере участь в діяльності на акредитованих напрямках установи, закінчуючи формами документації, тощо.

Зазначене повинно використовуватися при створенні систем документування в рамках акредитування установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, на відповідність вимогам міжнародних систем управління якістю, а також при актуалізуванні систем документації вже акредитованих установ.

6. Детальний аналіз змісту репрезентованої у 2018 другої частини міжнародного стандарту ISO 21043 в рамках його гармонізування методом

¹³ ENFSI – European Network of Forensic Science Institutes (Європейська мережа інститутів криміналістики).

¹⁴ ASTM – American Society for Testing and Materials (Американське товариство з випробування матеріалів).

ідентичного перекладу як ДСТУ (далі – Стандарт) показує, що він регламентує дії під час огляду (дослідження) місця події від першого реагування на повідомлення про інцидент до закінчення оглядання місця події, транспортування вилученої слідової інформації до підрозділів досудового слідства (або відразу до установ судової експертизи), її зберігання до відправлення до установ судової експертизи для проведення експертних досліджень.

Зі змісту Стандарту витікає, що підрозділи, які проводять оглядання (дослідження) місця подій, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю відповідно до міжнародного стандарту ISO/IEC 17020.

Наголошується на необхідності визначення ролі та обов'язків персоналу, який повинен бути компетентним. Повинно бути визначено та задокументовано мінімальний рівень освіти, підготовки та досвіду персоналу, продемонстровано його компетенцію з відповідною фіксацією. Задокументовані політики мають включати підтримання навичок та досвіду персоналу, таких як безперервна освіта, постійні тренінги та переоцінювання компетентності.

Дослідження місць подій повинні бути системними, неупередженими, належним чином спланованими, скоординованими та документально оформленими для оптимізації розпізнавання та збирання предметів, що мають потенційну судову цінність.

Стандарт передбачає розроблення документально оформлених стандартних операційних процедур збирання (вилучання) різних типів предметів, що зазвичай зустрічаються при огляданні місць подій.

Стандартні операційні процедури повинні включати:

а) як предмет має бути зібраний, отриманий або відібраний (вилучений);

б) вказівки щодо збирання еталонних зразків, якщо це необхідно;

в) заходи із мінімізування ризику втрачання, руйнування, забруднення або змінювання;

г) кількість, необхідну для повторного тестування (дослідження), де це можливо.

У Стандарті передбачено розроблення документально оформлених стандартних операційних процедур для упакування предметів, що регулярно збираються, щоб мінімізувати ризики втрачання, руйнування, забруднення або змінювання.

Повинні бути розроблені документально оформлені стандартні операційні процедури для маркування всіх об'єктів, що вилучаються при огляданні місць подій.

Повинні бути розробленими й документально оформленими стандартні операційні процедури щодо описування того, як зібрані предмети мають реєструватися, транспортуватися та зберігатися для підтримання цілісності предметів та багато іншого.

На сьогодні міжнародне співтовариство отримало унормовану загальну технологію оглядання місця події на рівні міжнародного стандарту

ISO 21043-2:2018, що містить окремі вимоги, не представлені у нормативних документах України.

Нарешті слід відзначити і те, що міжнародний стандарт ISO 21043 регламентує, в першу чергу, те, «що» підлягає стандартизації, а не «як» і «хто». Кращі методики, практичні посібники, стандартні робочі процедури тощо в рамках систем управління якістю, повинні документувати «яким чином» будуть виконуватися його (стандарту) вимоги. Нормативні положення та політика країни визначають, «хто» повинен відповідати цим вимогам.

Іншим напрямом уніфікування судово-експертної діяльності є розроблення, зокрема кращих практичних керівництв за напрямками діяльності збирання та експертування об'єктів (далі – керівництва), що мають криміналістичну значущість, відомими експертними інституціями. Так, у 2014–2015 роках Європейською мережею судово-експертних установ (далі – ENFSI) у рамках проекту «На шляху до Європейської судової стандартизації за допомогою кращих практичних керівництв» було розроблено 12 кращих практичних керівництв із проведення експертних досліджень, три з яких були об'єднані в один збірник. Керівництва охоплювали судові експертизи за напрямками досліджень слідів рук (дактилоскопічна експертиза), ДНК, пожеж, цифрових технологій, почерку, слідів зброї з використанням хроматографічних методів, з реконструкції дорожньо-транспортних пригод тощо. Основна концепція проекту полягала у тому, що Керівництва підвищать якість діяльності судово-експертних установ у всій Європі і тим самим сприятимуть стандартизуванню процесів проведення судових експертиз та транскордонному співробітництву між країнами. Основна мета Керівництв, які розміщені на сайті ENFSI у відкритому доступі, – використання узгодженої методології та вироблення порівняних результатів, що сприятиме визнанню результатів лабораторної діяльності усіх держав-членів ENFSI, а також інших зацікавлених країн.

З метою підтвердження компетенції та компетентності підрозділів (їх персоналу), що проводять експертизи за різними напрямками (акредитовані на їх проведення), необхідно актуалізувати системи управління якістю (зокрема документацію) з визначенням стандартних операційних процедур та методик проведення експертиз відповідно до інформації, викладеної у кращих практичних керівництвах із проведення експертиз ENFSI (2015 рік).

Післямова

Необхідність уніфікування установ, що здійснюють судово-експертну діяльність у світі, на рівні міжнародних стандартів витікає, наприклад, з наступного.

Терористичні акти, вчинені 11 вересня 2001 року в Сполучених Штатах Америки, стали новою точкою відліку в активізуванні та модернізуванні

співробітництва правоохоронних органів і спеціальних служб країн світу в протидії міжнародному тероризму. Одним із напрямів цієї діяльності став міждержавний обмін: інформацією про стать, зовнішність, особливі прикмети; фотозображеннями, ДНК-профілями, відбитками (відтисками) рук й іншими відомостями, що можуть сприяти ідентифікації підозрюваних, звинувачених у вчиненні правопорушень; осіб, що становлять реальну загрозу суспільній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам.

Одним із кроків європейського співтовариства на цьому шляху стало підписання 27 травня 2005 року в м. Прюм (Федеративна Республіка Німеччина) представниками семи держав – Австрії, Бельгії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Франції Прюмської угоди (або «Шенгенської угоди-III») – Конвенції про розширення транскордонного державного співробітництва, зокрема, у галузі протидії тероризму, транснаціональній злочинності та нелегальній міграції (далі – Конвенція). Нещодавно її (Конвенції) дія поширилася й на військові злочини. На сьогодні більшість країн Європейського Союзу приєдналися до Конвенції.

Сфера регулювання Конвенції розширює сферу застосування Шенгенського законодавства в напрямках проведення обмінювання даними та застосування інших прийомів протидії вказаним вище злочинам. Так, окремі положення Конвенції стосуються забезпечення доступу до баз даних таких видів біометричної інформації, як ДНК-профілі та відбитки (відтиски) рук. Таке забезпечення доступу повинно враховувати підстави, передбачені національним законодавством держави, що здійснює перевірку.

Виключно в рамках кримінального переслідування держави можуть проводити порівняльні дослідження знеособлених зразків генної інформації за базами даних інших держав й у випадку встановленого позитивного результату (проведення ідентифікації) отримувати персональну інформацію про суб'єкта, чий ДНК-профіль був ідентифікований. Крім того, регламентовані основи для держав-учасниць Конвенції, що зобов'язують надати правову допомогу у відбиранні та досліджуванні ДНК-профілів особи, яка знаходиться на його території, за запитом іншої держави-учасниці.

Підстави для перевірки дактилоскопічної інформації ширше та включають до себе попередження та розслідування кримінальних правопорушень.

Проведення перевірок здійснюється шляхом порівняння даних про невідомого розшукуваного суб'єкта із знеособленими даними, що при ідентифікації не приводить до отримання персоніфікованої інформації про особу суб'єкта даних. Отримання такої персоніфікованої інформації відбувається відповідно до національного законодавства держави, що є її (інформації) утримувачем. Отримання ж персоніфікованої інформації може здійснюватися як за запитом держави відносно наявності персоніфікованої інформації про невідомого суб'єкта, так і за ініціативою держави, яка надає персоніфіковану інформацію про такого суб'єкта при встановленні

ідентифікації в результаті перевіряння. Неперсоніфіковані дані повністю відкриті для обміну. По відношенню до надання персоніфікованих даних встановлено низку обмежень й умов, які залишають остаточне рішення про їх представлення за державою, яка є утримувачем таких даних, з урахуванням того, що представлені докази надають достатню підставу для остаточного переконання в тому, що суб'єкт вчиняє кримінальні злочини або загрожує суспільній безпеці.

Конвенцією покладено початок створення одного із сегментів Європейської поліцейської інформаційно-ідентифікаційної системи шляхом злиття баз генної та дактилоскопічної інформації держав-учасниць з метою забезпечення оперативного перевіряння її на рівні Євросоюзу. В подальшому може йти мова про злиття баз даних фотозображень.

Безумовним є й те, що така діяльність потребує уніфікування, що відбувається в рамках міжнародної, регіональної та національної стандартизації. Так, наприклад, однією з умов приєднання до Конвенції є акредитація підрозділів держав-кандидатів, що здійснюють збирання слідової інформації в ході проведення оглядання місць вчинення злочинів, наступне її експертне дослідження та формування баз даних генної та дактилоскопічної інформації на відповідність вимогам загальних міжнародних стандартів систем управління якістю ISO/IEC 17020 «Conformity assessment – Requirements for the operation of various types of bodies performing inspection» («Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування»), ISO/IEC 17025 «General requirements for the competence of testing and calibration laboratories» («Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій»).

Акредитування підрозділів, що здійснюють збирання слідової інформації в ході оглядання місць подій, наступне її експертне дослідження та формування баз даних генної та дактилоскопічної інформації на відповідність вимогам, якнайменше, загальних міжнародних стандартів систем управління якістю ISO/IEC 17020 та ISO/IEC 17025 дозволить:

- підвищити надійність судових доказів;
- встановити узгоджені методи роботи, що полегшить криміналістичним установам різних юрисдикцій працювати разом у відповідь на транснаціональні виклики;
- представити експертним лабораторіям різних юрисдикцій підтримку один одному у випадку катастрофічної події, коли вичерпуються можливості однієї з юрисдикцій;
- розширити обмін результатами експертних досліджень іншою інформацією, включаючи спільне використання баз даних, тощо, що, в свою чергу, є важливими передумовами на шляху удосконалення нормативного забезпечення процесів збирання та експертного дослідження судових доказів із прогнозованим підвищенням якісного рівня техніко-криміналістичного та експертного забезпечення правосуддя при розслідуванні транснаціональних, у т. ч. воєнних злочинів.

Інформаційні джерела

1. Правова система. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0 (дата звернення: 05.01.2023).
2. Правові системи. Світовий досвід. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2694#:~:text=%D0%9D%D0%B0%20%D1%81%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B9,%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2 (дата звернення: 06.01.2023).
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Х. : Консум. 2000. 704 с.
4. Основні правові системи світу: навчальний посібник / В. Д. Гапотій, О. Л. Жильцов, Г. І. Воржевітіна. Мелітополь : ФОП «Однорог Т.В.», 2019. 279 с.
5. Стефанчук Р. О. Цивільне право України: навчальний посібник. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/part15/1502.htm (дата звернення: 06.01.2023).
6. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні. К., 2002. С. 87.
7. Невмержицька М. Місце модельної творчості при уніфікації законодавства. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/4/part_2/4.pdf (дата звернення: 09.01.2023).
8. Стратегічний бізнес-план Технічного комітету 272 «Криміналістика». Офіційний сайт Міжнародної організації зі стандартизації. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A4%D0%BE%D1%82%D0%BE%20%D0%93%D1%83%D0%B3%D0%BB/ISO-TC%20272%20-Forensic%20Sciences-%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A4%D0%BE%D1%82%D0%BE%20%D0%93%D1%83%D0%B3%D0%BB/ISO-TC%20272%20-Forensic%20Sciences-%20(1).pdf) (дата звернення: 01.02.2023).
9. Теорія держави та права : навч. посіб. [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України. 2017. 320 с.
10. Сорока С. О., Шпак Ю. В. Європейській досвід організації судово-експертної діяльності. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2018.pdf#page=288 (дата звернення: 06.02.2023).
11. Скрипник М. Світовий досвід у судово-експертній діяльності. Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. URL: <https://ua-expert.com.ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/>

(дата звернення: 14.02.2023).

12. Завидняк І. О. Позитивний досвід розвинених країн європейського союзу у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/15828/1/%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%AF%20%D0%A2%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90%20%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%94%D0%86%D0%AF%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86_p159-163.pdf (дата звернення: 14.02.2023).

13. Іванович А. Організаційна підпорядкованість судово-експертних установ у Європі – сучасний стан. Ароцкерівські читання : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (Полтава, 25 трав. 2017 р.) / Міністерство юстиції України; ХНДІСЕ. Харків, 2017. С. 37–40.

14. Лопата О. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України: дис на здоб. наук. ступ. докт. філос. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/1945> (дата звернення: 14.02.2023).

15. Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/21dc3d67-20c9-496d-ab63-6318eef74d29/content> (дата звернення: 20.02.2023).

16. Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Кравчук В. М. Генезис і розвиток судової експертизи в Україні : від Руської Правди – до військової агресії РФ. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/21/expert_3_21_2022.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

17. Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18385/21.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).

18. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7807/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%94%d1%83%d0%b4%d0%b8%d1%87%20%d0%90.%d0%92..pdf?sequence=2&isAllowed=y> (дата звернення: 28.02.2023).

19. Р № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf (дата звернення: 14.02.2023).

20. ДСТУ ISO 21043-1:2021 (ISO 21043-1:2018) Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення понять. Чинний від 10.12.2021. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022. 16 с.

21. Історичне коріння міжнародної стандартизації. URL: https://pidruchniki.com/13481222/tovaroznavstvo/istorichne_korinnya_mizhnar_odnoyi_standartizatsiyi (дата звернення: 20.04.2023).

22. Єгипетські піраміди. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B3%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%B4%D0%B8 (дата звернення: 20.04.2023).

23. Міжнародна організація зі стандартизації. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%B7%D1%96_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97 (дата звернення: 01.02.2023).

24. Іщенко А. В. Методологічні проблеми наукових досліджень: Монографія / За ред. І. П. Красюка. К. : НАВС України. 2003. 359 с.

25. Полтавський А. О. Збирання та використання дактилоскопічної інформації у розслідуванні злочинів : актуальні питання XXI століття / Криміналістика і судова експертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. Київський НДІ судових експертиз; редкол. : О. Г. Рувін (відповід. ред.) та ін. К., 2017. Вип. 62. С. 216–228.

26. Вікіпедія. Історія створення Інтерполу. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 19.05.2023).

27. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : наказ МВС України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, СБУ, ДБР, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17.08.2020 № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text> (дата звернення: 22.05.2023).

28. ISO_9000: Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ISO_9000 (дата звернення; 23.05.2023).

29. EA-5/03 Керівництво із впровадження ISO/IEC у галузі дослідження місця злочину. URL: https://docplayer-net.translate.google.com/44075680-Ea-5-03-guidance-for-the-implementation-of-iso-iec-in-the-field-of-crime-scene-investigation.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 24.05.2023).

30. ILAC G19:08/2022 Modules in a Forensic Science Process. URL: https://ilac-org.translate.google.com/publications-and-resources/ilac-guidance-series/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 25.05.2023).

31. Керівництво із застосування системи управління якістю в лабораторіях експертизи наркотиків. Нью-Йорк, ООН, 2009. URL :

https://www.unodc.org/documents/scientific/QMS_R_web.pdf (дата звернення 26.05.2023).

32. Вимоги до кваліфікації персоналу та рекомендації відносно обладнання (для лабораторій судових експертиз). Лабораторний та науковий відділ, Управління із боротьби з наркотиками та злочинністю ООН. Відділ видавничої та бібліотечної справи, ООН, офіс у Відні: 2009. 106 с.

33. Керівні принципи щодо ролі призначених судом експертів у судових процесах держав-членів Ради Європи. Документ затверджено СЕРЕJ на її 24-у пленарному засіданні (Страсбург, 11-12 грудня 2014 року). 2014. 18 с.

34. Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf> (дата звернення: 29.05.2023).

35. Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe. 3135th JUSTICE and HOME AFFAIRS Council meeting Brussels, 13 and 14 December 2011. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126875.pdf (дата звернення: 12.09.2023).

36. ANSI/NIST-CSL 1-1993 INT-I For Information Systems – Data Format for the Interchange of Fingerprint Information. URL: https://www.nist.gov/system/files/documents/2021/02/03/ansi-nist-csl_1-1993.pdf (дата звернення: 30.05.2023).

37. McCabe M. Fingerprint Interoperability Standards R. URL: https://link-springer-com.translate.goog/chapter/10.1007/0-387-21685-5_21?error=cookies_not_supported&code=ede7a3ec-31ce-4399-8426-faf9bcc6e924&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 31.05.2023).

38. Загадка «фантома із Хайльбронна» розгадана. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B0-%D1%84%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0-%D0%B8%D0%B7-%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B0/a-4135413> (дата звернення: 02.06.2023).

39. ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ». 2020. 30 с.

40. ДСТУ EN ISO/IEC 17020:2019 Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів з інспектування (EN ISO/IEC 17020:2012, IDT; ISO/IEC 17020:2012, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ». 2019. 20 с.

41. Український класифікатор нормативних документів. URL: <https://drive.google.com/file/d/1zOdsiQQsGoTz34Fli5RKqpbCfqB5U1Ob/view> (дата звернення: 05.06.2023).

42. Національний орган стандартизації ДП «УкрНДНЦ»: Програма робіт з національної стандартизації на 2023 рік. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1LWYe_GFLBCad2qnLQec9wbPQPgnVX4uu/edit#gid=207519662 42 (дата звернення: 07.06.2023).

43. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

44. Полтавський А. О. Усталені дефініції тезаурусу судової експертизи скрізь призму міжнародних стандартів систем управління якістю / Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листопада 2020 р.). // за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор; уклад. О. І. Жеребко, В. П. Колонюк, О. О. Садченко, О. В. Юдіна. Київ : Видавництво Ліра-К. 2020. С. 456–459.

45. Полтавський А. О. Поняття «метод» та «методика» у розрізі міжнародних стандартів, прийнятих в Україні / Судові експертизи у процесуальному праві України : навч. посіб. // за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. Вип. 2. С. 12–15.

46. ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2015, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ». 2016. 46 с.

47. ДСТУ EN ISO/IEC 17000:2021 Оцінювання відповідності. Словник термінів і загальні принципи (EN ISO/IEC 17000:2020, IDT; ISO/IEC 17000:2020, IDT). Київ : «УкрНДНЦ». 2021. 49 с.

48. ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2015, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 22 с.

49. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 13.06.2023).

50. ДСТУ ISO/TR 10013:2003 Настанови з розроблення документації системи управління якістю. Київ : ДП «Держспоживстандарт України», 2004.

51. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ». 2018.

52. ДСТУ 3017:2015. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. IV, 38 с.

53. ДСТУ 4163:2020 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів. Київ : ДП «УкрНДНЦ». 2021.

54. Державний класифікатор управлінської документації (ДК 010-98). URL : http://rokitne-rada.rv.ua/images/docs/file_rus.pdf (дата звернення: 15.06.2023).

55. Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету міністрів України від 17.01.2018 № 55. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF> (дата звернення:

16.06.2023).

56. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : метод. рек. / О. Г. Рувін (голова авт. кол.), А. О. Полтавський (заст. голови авт. кол.), Т. В. Будко та ін. // за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука, А. В. Свінцицького. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : КНДІСЕ, 2021. 144 с.

57. Полтавський А. О. До питання щодо документування систем управління якістю установ, що здійснюють експертне забезпечення правосуддя / Міжвідом. наук.-метод. зб. : Київський НДІ судових експертиз; редкол. : Д. В. Журавльов (голов. ред.) та ін. Вип. 65. К.: 2020. С. 129–143.

58. ДСТУ ISO 21043-2:2021 (ISO 21043-2:2018) Криміналістика. Частина 2. Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022. 16 с.

59. ENFSI [Веб-сайт]. URL: <http://enfsi.eu/documents/best-practice-manuals/> (дата звернення: 16.07.2023).

60. Fingermark Visualisation Manual, First Edition, 2014, Home Office Centre for Applied Science and Technology, Editor: Dr H Bandey, ISBN: 978-1-78246-234-7.

61. Sears et al. A Methodology for Finger Mark Research, Sci & Just 2012;52:145-160. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/fingerprint-source-book>, Home Office Centre for Applied Science and Technology UK. Accessed 3rd February 2015 (дата звернення: 16.07.2023).

62. ENFSI Guideline for evaluative reporting in forensic science, published 8th March 2015 by ENFSI, editor S. Willis. URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB+%D1%83%D0%BA%D1%80&oq=%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB&aqs=chrome.0.69i59j69i57j69i59j35i39i650j0i131i433i512i5j46i131i433i512.6862j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (дата звернення: 16.07.2023).

Виробничо-практичне видання

**УНІФІКУВАННЯ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
В КРАЇНАХ ІЗ РІЗНИМИ ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ**

Практичний посібник

Контакти редакції:

Навчально-науковий інститут № 2
Національної академії внутрішніх справ,
вул. Ірини Бекешкіної, буд. 3, м. Київ, 02183,
веб-сайт: <https://nni2.naiu.kiev.ua/>,
телефон (чергова частина): +38 044 206 79 32,
поштова скринька: nni2@naiu.kiev.ua

Бібліографічні довідки видатних вчених у галузі криміналістики та судової експертології, пам'яті яких присвячена ця праця

24.08.1951 –
26.04.2019

Іщенко Андрій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Міжнародної слов'янської академії наук, член громадської міжнародної організації «Конгрес криміналістів» народився 24.08.1951 р. в Запорізькій області України в селянській родині. Після отримання середньої освіти служив у Групі Радянських військ у Німеччині (1969–1971 рр.). У системі органів внутрішніх справ (з 1972 р.) пройшов шлях від старшини до полковника міліції, від постового міліціонера УВС м. Запоріжжя до першого заступника начальника Державного НДЕКЦ МВС України та професора НАВС.

Іщенко А. В. був членом багатьох спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій, редакційних колегій фахових наукових та інших авторитетних видань. Систематично виступав рецензентом, був офіційним опонентом на захистах 13 докторських і 124 кандидатських дисертацій. Підготував 6 докторів наук і понад 30 кандидатів юридичних наук. Під його керівництвом створена наукова школа, основними напрямками якої є методологічні проблеми криміналістики та судової експертології, криміналістичне забезпечення практики боротьби зі злочинністю, інформаційне забезпечення криміналістичних наукових досліджень, методика розслідування окремих видів злочинів. Автор і співавтор близько 240 наукових й навчально-методичних робіт.

Іщенко А. В. за досягнуті успіхи в роботі неодноразово заохочувався МВС України та ректором НАВС, отримував подяки від КМУ, удостоєний звання «Заслужений вчений НАВС», отримав диплом почесного професора Дніпропетровського ДУВС та інші відзнаки.

Пішов із життя 26.04.2019. Похований в м. Києві.

01.01.1922 –
23.05.2009

Лисиченко Віталій Костянтинович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Міжнародної слов'янської академії наук народився 01.01.1922 р. у м. Богуславі Київської області у родині службовця. Після отримання середньої освіти вступив до Казанського юридичного інституту, проте навчання було перервано війною, яка закінчилася для нього важким пораненням. Був нагороджений багатьма орденами та медалями, серед яких ордени О. Невського та Великої вітчизняної війни I та II ступенів.

Капітан Лисиченко В. К. після демобілізації за інвалідністю продовжив навчання у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Під час навчання працював в юридичному відділі Верховної Ради СРСР, після чого перейшов працювати до Київського НДІСЕ, де пройшов шлях від старшого наукового співробітника до директора інституту. Наступним місцем роботи для нього став КНУ ім. Т. Шевченка, де він очолював кафедру криміналістики. Згодом працював науковим співробітником у Верховній Раді України, професором Національних академій СБУ та Державної податкової служби України.

Лисиченко В. К. був членом багатьох спеціалізованих вчених рад, редакційних колегій фахових наукових видань. Під його керівництвом та за консультативною допомогою захищено 35 кандидатських і 19 докторських дисертацій. Є автором близько 300 наукових праць.

Заохочувався відзнаками Президента України, МВС України, СБУ, ДПСУ тощо.

Пішов із життя 23.05.2009. Похований в м. Києві.

31.03.1923 –
01.05.2013

Сегай Михайло Якович, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки та техніки України, академік Академії правових наук України народився 31.03.1923 р. в м. Києві у сім'ї службовця. Отримання ним середньої освіти співпало із початком вторгнення на територію України фашистських загарбників під час Другої світової війни, яку він закінчив у званні капітана. Нагороджений багатьма орденами та медалями, серед яких медаль «За взяття Берліна».

Сегай М. Я. після навчання у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка розпочинає майже 50-ти річну трудову діяльність у Київському НДІСЕ, де пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до заступника директора з наукової роботи. За сумісництвом викладав у КНУ ім. Т. Шевченка, а також працював вченим секретарем Київського регіонального центру Академії ПрН України, куди згодом перейшов працювати на постійній основі.

Сегай М. Я. був членом спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій КНУ ім. Т. Г. Шевченка та НАВС за напрямком криміналістики, Вченої ради із захисту дисертацій за напрямком судової медицини. За свою наукову діяльність як керівник і консультант підготував 2-х докторів і 20 кандидатів наук.

Сегай М. Я. – автор понад 200 наукових праць. Окрім багатьох вітчизняних відзнак, був нагороджений срібною медаллю «За видатні заслуги в розвитку криміналістики та судової експертизи», яку було засновано Радою із суспільних нагород ООН.

Пішов із життя 01.05.2013. Похований в м. Києві.